

18 (2022) 2

Annales Canonici

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego

Annales Canonici

18 (2022) 2

Annales Canonici

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego

Annales Canonici

Czasopismo Wydziału Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

REDAKTOR NACZELNY • EDITOR-IN-CHIEF

ks. Piotr Kroczek

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO • DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Przemysław Michowicz OFMconv

SEKRETARZ REDAKCJI • EDITORIAL ASSISTANT

ks. Daniel Klimkiewicz

REDAKTORZY TEMATYCZNI • ASSOCIATE EDITORS

ks. Piotr Majer – prawo małżeńskie (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

ks. Tomasz Rozkrut – prawo procesowe (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

RADA NAUKOWA • EDITORIAL BOARD

Miroslav Konštanc Adam OP (Papieski Uniwersytet Świętego Tomasza z Akwinu), prof. Pietro Antonio Bonnet (Università degli Studi di Teramo), ks. František Čitbaj (Prešovská univerzita v Prešove), ks. Janusz Kowal (Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie), ks. Józef Krukowski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), ks. Joaquín Llobell (Pontificia Università della Santa Croce), Chiara Minelli (Università degli Studi di Brescia), ks. Stanislav Příbyl (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích), Msgr. Andrej Saje (Univerza v Ljubljani), o. Jiří Rajmund Tretera OP (Univerzita Karlovi, Praha)

RECENZENCI • REVIEWERS

Lista recenzentów znajduje się na stronie internetowej czasopisma

<https://czasopisma.upjp2.edu.pl/annalescanonici>

Copyright © 2022 by Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Wersją pierwotną (referencyjną)

jest wersja drukowana

ISSN 1895-0620 (WERSJA DRUKOWANA)

ISSN 2391-6567 (WERSJA ONLINE)

Czasopismo finansowane przez Uniwersytet

Papieski Jana Pawła II w Krakowie

ADRES REDAKCJI • EDITORIAL OFFICE

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydział Prawa Kanonicznego

31-002 Kraków, ul. Kanonicza 9

tel./faks 12 428 44 55, 12 370 86 13

annales@upjp2.edu.pl

WYDAWCA • PUBLISHER

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

31-002 Kraków, ul. Kanonicza 25

<https://upjp2.edu.pl>

Annales Canonici 18 (2022) 2

Rafał Kamiński CSMA

Hierarchiczna zależność a bezprawne działanie przełożonego.
„Sygnalista” w Kościele. 5
Hierarchical dependence and unlawful actions
of a superior. “Whistleblower” in the Church

Przemysław Michowicz OFMConv

Osservazioni critiche sulla novella del can. 700 del Codice diritto canonico
del 1983 secondo il Motu proprio “Competentias quasdam decernere”
del Sommo Pontefice Francesco 39
Osservazioni critiche sulla novella del can. 700 del codice diritto
canonico del 1983 secondo il Motu proprio “Competentias
quasdam decernere” del Sommo Pontefice Francesco

ks. Tomasz Rozkrut

Centralne instytucje wymiaru sprawiedliwości Kościoła według konstytucji
apostolskiej papieża Franciszka „Praedicate Evangelium” 57
The central Church’s justice institutions as stated in the Pope
Francis’s “Praedicate Evangelium” Apostolic Constitution

ks. Lucjan Świto, Małgorzata Tomkiewicz

Czy, kiedy i jak można żądać od duszpasterza ujawnienia informacji
uzyskanych przy pełnieniu posługi? 73
Can, when and how can a priest be required to disclose
information obtained while performing his ministry?

ks. Bartosz Trojanowski

Możliwość udzielenia sakramentu bierzmowania osobom z niepełnosprawnością intelektualną	95
The possibility to administrating the sacrament of confirmation to people with intellectual disabilities	

Kacper Łądkowski

Recenzja: Tomasz Galkowski CP, <i>Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2020, ss. 221	117
--	-----

Hierarchiczna zależność a bezprawne działanie przełożonego. „Sygnalista” w Kościele

Sformułowanie tematu przed jego rozwinięciem w formie kanonicznej refleksji domaga się szerszego wyjaśnienia przynajmniej jednej z jego składowych. O ile trzy pierwsze znane są nomenklaturze prawa kanonicznego, o tyle instytucja sygnalisty jest jej obca.

Pierwsze z pojawiających się w temacie pojęć dotyczy hierarchicznego ustroju Kościoła katolickiego, który oznacza szereg podmiotów kościelnych wyposażonych w odpowiednią władzę, uporządkowany według stopni. Organy te są od siebie zależne, a te niższego stopnia są podległe organom wyższym hierarchicznie, tak na szczeblu Kościoła powszechnego, jak i partykularnego¹. Podmioty znajdujące się wyżej w hierarchii pełnią zatem funkcje zwierzchnicze, względem podmiotów będących niżej w hierarchii. Tytulariusz urzędu przełożonego jest zatem osobą fizyczną, która na mocy powierzonego stanowiska wykonuje funkcje rządzenia zgodnie z prawem powszechnym, a w przypadku przełożonych instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego także na mocy prawa własnego (por. kan. 617, 619 KPK 1983²). Niekiedy tak ustanowiony przełożony będzie określany mianem ordynariusza i/lub ordynariusza miejsca (kan. 134 KPK 1983).

¹ Por. J. Krukowski, *Hierarchia kościelna*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 885–886.

² *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 2022 [dalej: KPK 1983].

³ Por. W. Bar, *Przełożony zakonny*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, kol. 2377.

W pełnieniu swojego urzędu przełożony jest narażony na możliwość działania sprzecznego z prawem lub na niedopełnienie obowiązku wynikającego z normy prawnej, co będzie równoznaczne z działaniem bezprawnym.

Po krótkiej analizie znajdujących się w temacie artykułu pojęć należy nieco więcej miejsca poświęcić terminowi „sygnalista”, który pochodzi z obszaru prawa świeckiego. W celu zrozumienia, kim jest sygnalista i jaka jest jego rola, a także zastanowienia się nad możliwością adaptowania tej instytucji do przestrzeni prawa Kościoła, należy sięgnąć zarówno do jej historycznego, jak i praktycznego kontekstu.

1. Kim jest sygnalista?

Dwadzieścia lat temu w Stanach Zjednoczonych wybuchł prawdopodobnie najgłośniejszy skandal finansowy w historii. W jego wyniku upadła jedna z największych światowych korporacji, przedsiębiorstwo energetyczne „Enron”. W wyniku śledztwa okazało się, że jej zarząd fałszował sprawozdania finansowe, korzystał z poufnych informacji oraz dokonywał innego rodzaju nadużyć. Być może sprawa nie wyszłaby na jaw, a przynajmniej nie tak szybko, gdyby nie Sherron Watkins. Wiceprezydent działu rozwoju dopatrzyła się nieprawidłowości w raportach finansowych, o czym poinformowała ówczesnego prezesa firmy Kennetha Laya, także zresztą uznanego później za winnego. Od tamtej pory nadużyć nie można było już ukryć, a Watkins, zeznając przez kolejny rok na salach sądowych, pogrążyła swoich szefów. W nagrodę magazyn „Time” w 2002 roku przyznał jej tytuł „Człowieka Roku” razem z dwiema innymi paniami, które nie bały się ujawnić nieprawidłowości w swoich firmach. Wszystkie trzy pojawiły się na okładce słynnego pisma jako „The Whistleblowers” (ang. informatorzy, demaskatorzy, sygnaliści). Od tamtej pory słowo *whistleblower* na stałe weszło do słownika. W naszym kraju tłumaczy się je jako „sygnalista”, co do języka polskiego wprowadziła Fundacja Batorego, która od 2008 roku zajmuje się upowszechnianiem wiedzy o roli sygnalistów w życiu społecznym. Sygnalista jest więc osobą zgłaszającą lub ujawniającą nieprawidłowości w organizacji, w której pracuje lub z którą współpracuje. Nieprawidłowości mogą dotyczyć wielu dziedzin, od korupcji czy zwykłych oszustw, przez łamanie przepisów BHP lub kodeksu pracy, po działania zagrażające życiu i zdrowiu obywateli, np. nielegalne pozbywanie się toksycznych odpadów. Rola sygnalisty w ujawnianiu afer jest trudna do przecenienia. Wiele nieprawidłowości jest niemal nie do wykrycia,

jeśli nie zgłosi ich osoba z wewnątrz organizacji. Około jednej czwartej poważnych przestępstw finansowych w krajach Zachodu wychodzi na jaw dzięki sygnalistom. Polska pod tym względem wyraźnie odstaje. W naszym kraju wskaźnik ten wynosi zaledwie 6 procent⁴.

W ustawodawstwie wielu państw od dawna znajdują się regulacje chroniące osoby, które decydują się na zgłoszenie bezprawnego działania w swoich instytucjach i firmach. To bowiem organy ścigania, zawiadomione o nadużyciach, nadają zgłaszającemu taki status, aby uchronić go przed działaniami odwetowymi ze strony pracodawców i przełożonych. Tymi działaniami mogą być np. zwolnienie, zmiana warunków umowy o pracę, szykany, nagana czy brak premii⁵.

W prawie polskim instytucja sygnalisty pojawia się w ustawie o jawności życia publicznego, będącej w fazie projektu zgłoszonego w 2018 roku przez ministra koordynatora ds. spraw służb specjalnych. W jej art. 2 ust. 1 pkt 15, znajdujemy definicję legalną „sygnalisty”. Według autorów projektu jest to: „osoba fizyczna lub przedsiębiorca, których współpraca z wymiarem sprawiedliwości polegająca na zgłoszeniu informacji o możliwości popełnienia przestępstwa przez podmiot, z którym jest związana umową o pracę, stosunkiem służbowym lub innym stosunkiem umownym, może niekorzystnie wpłynąć na jej sytuację życiową, zawodową, materialną i której prokurator przyznał status sygnalisty”⁶.

Chociaż ustawa utknęła w procesie legislacji w fazie opiniowania, to jednak – zgodnie z dyrektywą Unii Europejskiej w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia – prawa Unii dotyczące ochrony sygnalistów musiały zostać implementowane przez państwa członkowskie do 17 grudnia 2021 roku. Jej celem jest przeciwdziałanie i zwalczanie praktyk korupcyjnych oraz wszelkich innych działań sprzecznych z prawem, a także ochrona sygnalistów przed działaniami odwetowymi. Towarzyszyć ma temu także stworzenie kanałów dokonywania zgłoszeń⁷.

Aby działanie sygnalisty mogło być chronione, konieczne są do spełnienia dwie podstawowe przesłanki. Po pierwsze, osoba zgłaszająca musi mieć uzasadnione

4 Por. P. Wójcik, *Sygnalista to nie donosiciel*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2017/Przewodnik-Katolicki-47-2017/Spoleczenstwo/Sygnalista-to-nie-donosiciel> (03.11.2021).

5 M. Kozak-Maśnicka, *Sygnalista w organizacji – kapuś czy bohater?*, <https://www.prawo.pl/biznes/kim-jest-sygnalista,507181.html> (03.11.2021).

6 Por. Ustawa o jawności życia publicznego (projekt), <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/ustawa-o-jawnosci-zycia-publicznego-projekt-z%2008-stycznia-2018.pdf> (03.11.2021).

7 M. Kozak-Maśnicka, *Sygnalista w organizacji*, <https://www.prawo.pl/biznes/kim-jest-sygnalista,507181.html> (03.11.2021).

przekonanie, że zgłasza prawdziwe informacje, a po drugie, musi dokonać zgłoszenia zgodnie z prawem.

Można się łatwo domyślić, że rola sygnalisty nie należy do łatwych oraz że nie spotyka się powszechnie z pozytywnym przyjęciem. Mówi on bowiem o rzeczach niekorzystnych dla wizerunku organizacji, której nieprawidłowości zgłasza, narażając także ich sprawców na odpowiedzialność karną. To powoduje nie tylko działania odwetowe ze strony pracodawcy, lecz także niechęć kolegów z pracy i ogólnie pojęty ostracyzm. W polskich warunkach dodatkowym obciążeniem jest bagaż historyczny. Niestety, wciąż pokutuje u wielu, sięgające chyba jeszcze czasów PRL przeświadczenie, że osoba zgłaszająca łamanie prawa dopuszcza się zdrady wobec współobywateli. Taka osoba bywa nazywana donosicielem czy wręcz kapusiem. Tymczasem, jak zauważa Piotr Wójcik, w warunkach niepodległego państwa demokratycznego zdrady dopuszczają się raczej ci, którzy łamią prawo, a nie ci, którzy to ujawniają. „Osoby zgłaszające przestępstwo, często narażając swoje dobre imię, karierę zawodową, a czasem nawet zdrowie czy życie, zasługują na słowa uznania. Najczęściej nie robią tego przecież dla własnych korzyści, ale z poczucia obowiązku i odpowiedzialności za wspólnotę, w której pracują czy żyją”⁸.

Jednak według badań opinii publicznej przytoczonych przez Instytut Spraw Publicznych 59 procent Polaków popiera zgłaszanie nadużyć w firmie. Ale to oznacza, że aż 41 procent jest temu niechętnych⁹.

2. Sygnalista w Kościele?

Po wyjaśnieniach dotyczących tego, kim jest sygnalista i w jaki sposób może przyczynić się do prawidłowego i zgodnego z prawem funkcjonowania przedsiębiorstw, instytucji i organizacji w demokratycznym państwie prawa, należy postawić zasadniczego dla tego opracowania pytania: W jakim stopniu instytucja sygnalisty, choć wprost nienazwana, występuje w Kościele? Czy jest ona potrzebna? Czy w obecnym stanie prawnym możliwe jest zgłaszanie bezprawnego działania przełożonych? Czy

⁸ Por. P. Wójcik, *Sygnalista to nie donosiciel*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2017/Przewodnik-Katolicki-47-2017/Spoleczenstwo/Sygnalista-to-nie-donosiciel> (03.11.2021).

⁹ Por. P. Wójcik, *Sygnalista to nie donosiciel*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2017/Przewodnik-Katolicki-47-2017/Spoleczenstwo/Sygnalista-to-nie-donosiciel> (03.11.2021).

istnieją „kanały dokonywania zgłoszeń” (jak nazywa je unijna dyrektywa)? Czy „sygnalista” w Kościele cieszy się wystarczającą ochroną?

Należy mieć nadzieję, że odpowiedzi na tak postawione pytania przybliżą nas do zgłębienia podjętego tematu.

Podjmując się odpowiedzi na postawione pytania, należy stwierdzić, że w obecnym stanie prawnym Kościoła istnieje obowiązek powiadamiania nie tylko o podejrzeniu popełnienia przestępstwa, ale także o nadużyciach dyscyplinarnych, liturgicznych oraz moralnych, a ponadto o zaniedbaniach przełożonego w wykonywaniu jego urzędu. Chociaż w obecnej dobie będą to zaniedbania związane przede wszystkim z procedurami w przypadku przestępstw na tle seksualnym, związanych z szeroko rozumianą pedofilią, to nie można ich zawęzić tylko do tego zakresu. Warto jednak zauważyć, że w niektórych przypadkach obowiązek powiadomienia będzie miał charakter moralny, a w innych prawny¹⁰.

Źródłem biblijnym takiego obowiązku jest tzw. „doniesienie ewangeliczne”, o którym czytamy w Ewangelii według św. Mateusza: „Gdy brat twój zgrzeszy, idź i upomnij go w cztery oczy. Jeśli cię usłucha, pozyskasz swego brata. Jeśli zaś nie usłucha, weź z sobą jeszcze jednego albo dwóch, żeby na słowie dwóch albo trzech świadków oparła się cała sprawa. Jeśli i tych nie usłucha, donieś Kościołowi! A jeśli nawet Kościoła nie usłucha, niech ci będzie jak poganin i celnik! (Mt 18, 15–19). Takie jednak doniesienie ma na celu przede wszystkim poprawę przestępcy, domniemanego przestępcę traktuje jak brata, a ordynariusza jak ojca, który powinien zatroszczyć się o jego poprawę¹¹. „Doniesienie Kościołowi”, o którym pisze Ewangelista, stawało się w praktyce formalnym początkiem procesu karnego i było obowiązkiem, gdy inne środki okazywały się bezskuteczne.

Pod rządami poprzedniego kodeksu prawa kanonicznego funkcjonowały zasadniczo trzy rodzaje doniesienia: doniesienie ewangeliczne (*denuntiatio evangelica*), doniesienie kanoniczne (*denuntiatio canonica*), wynikające z normy prawnej, nakazu konkretnego albo z prawa naturalnego (por. kan. 1935 § 2 CIC 1917¹²)¹³ oraz

¹⁰ Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie w prawie i praktyce Kościoła*, „Annales Canonici” 18 (2022) nr 1, s. 41.

¹¹ Por. J. Krukowski, *Denuncjacja*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, kol. 518.

¹² *Codex Iuris Canonici Pii x Pontificus Maximi iussu digestus Benedicti Papae xv auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–593 [dalej: CIC 1917].

¹³ Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku przewidywał takie doniesienie w przypadku przeszkód do święceń (can. 999 CIC 1917), przeszkód małżeńskich (can. 1027 CIC 1917), przestępstwa solicytacji (can. 904 i can. 2368 § 2 CIC 1917) oraz przestępstwa zapisywania się duchownych lub zakonników

doniesienie sądowe (*denuntiatio iudicialis*). W dwóch pierwszych przypadkach doniesienie było kierowane do przełożonego jako stróża porządku publicznego, natomiast w przypadku trzecim denuncjacja była kierowana do przełożonego jako do sędziego i zmierzała do ukarania sprawcy¹⁴.

Zasadniczo w dobie obowiązywania kodeksu z 1917 roku należy mówić o doniesieniu jako o jednym z możliwych źródeł o przestępstwie oraz o doniesieniu obowiązkowym w przypadku przestępstwa solicytacji oraz powiadamianiu o duchownych i zakonnikach zapisujących się do stowarzyszeń potępionych¹⁵.

Wszystkie wskazane wyżej formy doniesienia mogły zostać dokonane zasadniczo przez każdego, w celu uzyskania należącego zadośćuczynienia, naprawienia zgorzenia lub szkody albo innego zła, wynikającego z popełnienia przestępstwa¹⁶. Należy jednak zwrócić uwagę, że adresatem doniesienia był kompetentny przełożony. Teoretycznie również on mógł stać się sprawcą niektórych przestępstw, ale w tak zarysowanej konstrukcji nie jest dostrzegalna możliwość doniesienia, uwzględniająca zależność hierarchiczną. Nie ma bowiem norm, które przewidywałyby doniesienie także „na przełożonego” w przypadku jego bezprawnego działania, co stanowi istotę działania sygnalisty, który będąc członkiem organizacji, ujawnia nieprawidłowości pojawiające się w jej wnętrzu.

Należy się zatem zastanowić, czy w obecnym stanie prawnym znajdujemy takie unormowania.

do stowarzyszeń potępionych (can. 2335 CIC 1917). W części materialnej obowiązek doniesienia był przewidziany w przypadku wyraźnie określonych przestępstw (can. 2335; can. 2336 § 2; can. 904; can. 2368 CIC 1917), natomiast w części dotyczącej kanonicznego procesu karnego kwestia doniesienia była poruszana w rozdziale dotyczącym skargi oskarżającej oraz doniesienia (can. 1934–1938 CIC 1917).

¹⁴ Zgodnie z kan. 1935 § 2 CIC 1917 doniesienie stawało się obowiązkiem moralnym lub prawnym, za każdym razem ilekroć chodziło o zapobieżenie niebezpieczeństwu dla wiary lub religii, albo też innej bezpośredniej szkodzi publicznej. Por. F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958, s. 170. Na ten temat zob. także: T. Pawluk, *Kanoniczny proces karny*, Warszawa 1978, s. 114.

¹⁵ Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 11.

¹⁶ Por. J. Krukowski, *Denuncjacja*, kol. 517.

3. Źródła prawa/obowiązku dokonywania doniesień

3.1. Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku

Poszukując uzasadnienia dla instytucji „sygnalisty” w normach obowiązującego kodeksu, należy zwrócić uwagę na kan. 212 § 3 KPK 1983, w którym ustawodawca daje wiernym szczególne uprawnienie, które niekiedy przybiera formę obowiązku: „Stosownie do posiadanej wiedzy, kompetencji i zdolności, jakie posiadają, przysługuje im prawo, a niekiedy nawet obowiązek wyjawiania swojego zdania świętym pasterzom w sprawach dotyczących dobra Kościoła, oraz – zachowując nienaruszalność wiary i obyczajów, szacunek wobec pasterzy, biorąc pod uwagę wspólny pożytek i godność osoby – podawania go do wiadomości innym wiernym”.

Chociaż przywołany kanon jest komentowany przede wszystkim jako prawo/obowiązek do wolności słowa i swobodnego wyrażania opinii wewnątrz Kościoła¹⁷, to jednak z tej ogólnej zasady wyjawiania swojego zdania w sprawach dotyczących Kościoła wynika niewątpliwie kwestia informowania władz kościelnych o nadużyciach czy wręcz przestępstwach dotyczących wiary, sakramentów, liturgii i obyczajów. Bez wątplenia są to sprawy dotyczące dobra Kościoła¹⁸. Tak jak świecki „sygnalista”, zgłaszając bezprawne działania w organizacji, do której należy, czy też we własnym miejscu pracy, powinien kierować się dobrem wspólnym i troską o społeczność, do której należy, tak też „kościelnemu sygnaliście” winna przyświecać troska o wspólnotę, której jest członkiem i dobro wspólne Kościoła, gdyż ma ono nadrzędny charakter w stosunku do dobra jednostki. Pożytek społeczny, wskazuje bowiem na zasadę, przyjętą w Kościele, według której interes prywatny tylko wtedy może być przedmiotem takiej samej ochrony jak interes publiczny, gdy jest z nim zbieżny¹⁹.

Władzę kościelną, w sytuacji otrzymania powiadomienia, powinna cechować zdolność i gotowość do jego wysłuchania i przyjęcia. Takiej postawy wymaga dekret

¹⁷ Por. J. Hervada, *Commento al. can. 212*, w: *Codice di Diritto Canonico e leggi complementari commentato*, a cura di J. I. Arrieta, Roma 2010, s. 193; V. Tiziano, *Commento al. can. 212*, w: *Codice di Diritto Canonico commentato*, a cura di Redazione di Quaderni, Milano 2009, s. 232; J. Krukowski, *Komentarz do kan. 212*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 2/1, Poznań 2005, s. 29.

¹⁸ Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 42.

¹⁹ Por. J. Krukowski, *Komentarz do kan. 212*, s. 29.

Presbyterorum ordinis (nr 9) Soboru Watykańskiego II²⁰, a konstytucja dogmatyczna *Lumen gentium*, wskazując na hierarchiczną zależność wiernych od biskupa, zachęca tego ostatniego, by się nie wzbraniał „wysłuchiwać swoich poddanych, których jak dzieci własne bierze w opiekę i do pilnego współdziałania z sobą zachęca” (nr 27)²¹.

Bardzo istotnym wymogiem, przewidzianym przez kan. 212 § 3 KPK 1983, jest poszanowanie godności osoby, o której informacje się przekazuje. To wprost koresponduje z ochroną, jaką w oparciu o prawo naturalne przewiduje prawodawca w kan. 220 KPK 1983, zakazując bezprawnego naruszania czyjegós dobrego imienia oraz intymności. Kanon mówi o bezprawności działania (*illegitime laedere*), ponieważ dozwolone jest – zarówno z moralnego, jak i prawnego punktu widzenia – wskazywanie na błędy, grzechy czy przestępstwa przez kogoś popełnione, w tym przez tych, od których ten, kto na nie wskazuje, jest hierarchicznie zależny. Na tym polega właśnie działanie „sygnalisty”. Gdy bowiem w grę wchodzi obrona większego dobra innych osób, społeczności lub Kościoła, może przy tym dojść do naruszenia czyjegós dobrego imienia, ale nie jest to działanie bezprawne. W podobny sposób jest uprawnione wymierzanie kar w stosunku do winnego, jeśli jest to zgodne z prawem i właściwie stosowane, mimo że może dojść do upublicznienia sprawy karnej. Sposobem naruszenia dobrego imienia czy też intymności może być np. oszczerstwo, potwarz, obelga, obmowa, szerszenie plotek²².

Omawiając jednak zadanie „sygnalisty”, należy zwrócić uwagę, że ochrona ta działa w obie strony. Tak jak informatorowi nie wolno naruszać bezprawnie czyjegós dobrego imienia, tak też nie wolno naruszać – poprzez działania odwetowe – imienia czy też intymności informatora, który zgodnie z prawem dokonał zgłoszenia nadużycia czy przestępstwa.

Oszczercze doniesienie przełożonemu, zgodnie z brzmieniem kan. 1390 § 2 KPK 1983 (po nowelizacji), powinno być sprawiedliwie ukarane, zgodnie z przepisem kan. 1336 § 2-4 (po nowelizacji). Do tak wymierzonej kary może zostać dołączona cenzura²³.

20 Sobór Watykański II, Dekret *Presbyterorum ordinis*, 7.12.1965.

21 Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna *Lumen gentium*, 21.11.1964.

22 Por. J. Hervada, *Komentarz do kan. 220*, w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. naukowa P. Majer, Kraków 2011, s. 213.

23 Kan. 1390 § 2 KPK 1983 (tekst obowiązujący od 8.12.2021): „§ 2. Kto składa przełożonemu kościelnemu inne oszczercze doniesienie o przestępstwie lub w inny sposób bezprawnie narusza czyjeś dobre imię, powinien być ukarany sprawiedliwą karą, zgodnie z przepisem kan. 1336 § 2-4, do której ponadto może zostać dołączona cenzura”.

Pierwszym wymogiem prawidłowego doniesienia jest prawdziwość zgłaszane-
go działania bezprawnego. Chodzi tu o wiarygodność doniesienia, które po jego
potwierdzeniu zmierza do uruchomienia kanonicznej procedury karnej (por.
kan. 1717–1731 KPK 1983)²⁴.

Wiadomość, przynajmniej prawdopodobna, o przestępstwie (kan. 1717 § 1 KPK
1983), jeśli ma stanowić doniesienie o nim, powinna być oceniona w świetle prze-
pisów zawartych w kan. 1390 § 2 (po nowelizacji) i 1717 § 2 KPK 1983.

Osoba, która dokonała doniesienia, jest zobowiązana do przedstawienia środ-
ków i pomocy umożliwiających zbadanie przestępstwa. Doniesienie o przestępstwie,
aby mogło zostać przyjęte i uznane za wiarygodne źródło o przestępstwie, winno
spełniać także inne wymogi: może być dokonane przez kogokolwiek; powinno być
dokonane wobec przełożonego kościelnego (por. kan. 134 KPK 1983); powinno być
słuszne (uczciwe, sprawiedliwe) z punktu widzenia prawa naturalnego; powinno
odnosić się do czynu realnego; opierać się na prawdzie i być dobrze motywowane²⁵;
powinno być dokonane na piśmie lub podpisane przez donoszącego, jeśli zostało
dokonane ustnie, nie może być zatem anonimowe²⁶.

²⁴ W kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku prawo/obowiązek denuncjacji, oprócz zgłoszenia przestępstwa, dotyczy: obowiązku powiadomienia o przeszkodach do święceń (kan. 1043 KPK 1983); obowiązku powiadomienia o przeszkodach małżeńskich (kan. 1069 KPK 1983), odpowiedzialności za fałszywą denuncjację o przestępstwo solicytacji na spowiednika (kan. 1390 § 1 KPK 1983). Te przypadki to jednak *denuntiatio canonica*, a zatem doniesienie kanoniczne skierowane do przełożonego kościelnego jako do stróża porządku publicznego. Nie stanowią one jednak materii analizowanego zagadnienia, dlatego nie zostaną omówione. Przywołane przypadki mogłyby wejść w zakres zagadnienia, gdyby w przypadku zgłoszonych przeszkód do święceń, czy też sakramentu małżeństwa powiadomiony przełożony nie podjął działania. Taki fakt należałoby zgłosić przełożonemu hierarchicznie wyższemu. Zgłoszenia powinien np. dokonać wobec ordynariusza wikariusz parafialny, widząc brak działania proboszcza, od którego jest zależny w posłudze (por. kan. 545 § 1 KPK 1983).

²⁵ Por. C. Papale, *Il processo penale canonico. Commento al Codice di Diritto Canonico*, Libro VII, Parte IV, Città del Vaticano 2012, s. 45.

²⁶ Jak wskazuje Dariusz Borek, osoba donosząca, podpisując się pod swoim doniesieniem potwierdza, że wiarygodność oskarżenia gwarantuje swoim własnym imieniem. Z tego też powodu doniesienia anonimowe nie powinny być brane pod uwagę. Nie będzie jednak anonimowe doniesienie dokonane za pośrednictwem osoby znającej donoszącego, który to donoszący jednak zastrzegł sobie prawo do pozostawania anonimowym wobec innych osób. W takim wypadku donoszący pozostaje znany osobie pośrednika. Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 20, przyp. 49. Mogłoby tak być np. w przypadku kapłana, który donosząc metropoliecie czy Stolicy Apostolskiej o przestępstwie swojego biskupa, pragnie pozostać anonimowy. Por. D. G. Astigueta, *L'investigazione previa*, w: *I delitti riservati alla Congregazione per la Dottrina della Fede*, a cura di A. D'Auria, C. Papale, Città del Vaticano 2014, s. 82–85.

Wiarygodność osoby donoszącej zależy od wielu czynników: od uwarunkowań osobistych donoszącego, jak np. relacja z osobą podejrzaną o popełnienie przestępstwa, co w przypadku przełożony-podwładny ma zasadnicze znaczenie, szczególnie gdy w grę wchodzi „odwet” za niekorzystną decyzję przełożonego; od natury faktów i tego, jak zostały przedstawione; od przymiotów osoby donoszącej. Doniesienie dokonane przez tego, kto jest jawnym wrogiem osoby, na którą donosi oraz anonim, który nie zawiera treści wystarczających do podtrzymania prawdopodobieństwa doniesienia, w żaden sposób nie mogą być brane pod uwagę²⁷.

W dalszej części, w kontekście nowelizacji kościelnego prawa karnego, wrócimy do norm kodeksowych.

3.2. Zmiany zawarte w nowych przepisach kanonicznych o zasięgu powszechnym

W ostatnich latach na gruncie odpowiedzialności za ochronę wspólnoty Kościoła przed nadużyciami i przestępstwami dokonano istotnych zmian, które prześledzimy w porządku chronologicznym. Nowe regulacje, choć nie zawsze są tekstami normatywnymi, dotyczą nadużyć i przestępstw związanych z sakramentem Eucharystii, liturgią, osobami małoletnimi i zrównanymi z nimi osobami bezradnymi. Swoje miejsce w nowych przepisach znalazły także prawo/obowiązek i sposób powiadamiania o przestępstwach i nadużyciach.

Pierwszym z dokumentów w tej materii, które pojawiły się na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, jest instrukcja Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów *Redemptionis Sacramentum* z 19 marca 2004 roku²⁸. Zadaniem tego dokumentu, zgodnie z jego rangą, jest wyjaśnienie przepisów ustawy i przynaglenie do jej zachowania (por. kan. 34 KPK 1983). W nowym tytule księgi VI kodeksu prawa kanonicznego, *Przestępstwa przeciw sakramentom*, zawarto przepisy dotyczące nadużyć liturgicznych i przestępstw kanonicznych związanych z udzieleniem i przyjmowaniem sakramentów²⁹. Ustawa powszechna przewiduje zatem

²⁷ D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 20.

²⁸ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Instrukcja *Redemptionis Sacramentum*, 19.03.2004, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/wr/kongregacje/kkultu/redemptionis_sacramentum_25032004.html (07.11.2021).

²⁹ Przestępstwami przewidzianymi w kanonach kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku, cytowanymi zgodnie z systematyką Księgi VI, która obowiązuje od 8 grudnia 2021 roku, są: usiłowanie sprawowania liturgicznej czynności Ofiary eucharystycznej (kan. 1379 § 1, n. 1 KPK 1983); usiłowanie

przypadki, w których mogą wystąpić nadużycia czy też przestępstwa. Niektóre z nich należą do najcięższych przestępstw zarezerwowanych dla Kongregacji Nauki Wiary. Instrukcja *Redemptionis Sacramentum* w art. 184 przypomina o prawie, które posiadają wierni w odniesieniu do zauważonych nieprawidłowości: „Każdy katolik, czy to kapłan, czy diakon, czy wierny świecki ma prawo zgłosić skargę na nadużycie liturgiczne przed biskupem diecezjalnym lub równym mu w prawach kompetentnym ordynariuszem, lub przed Stolicą Apostolską na mocy prymatu biskupa Rzymu. Wypada jednak, aby – jeśli to możliwe – takie zażalenie lub skarga były najpierw przedstawione biskupowi diecezjalnemu. Zawsze jednak winno się to dokonywać w prawdzie i miłości”.

udzielenia rozgrzeszenia lub słuchania sakramentalnej spowiedzi (kan. 1379 § 1, n. 2 KPK 1983); usiłowanie udzielenia święceń kobiecie (kan. 1379 § 3 KPK 1983); usiłowanie przyjęcia święceń przez kobietę (kan. 1379 § 1, n. 3 KPK 1983); umyślne udzielanie sakramentów posiadającym zakaz ich przyjmowania (kan. 1379 § 4 KPK 1983); symulacja udzielania sakramentu (kan. 1379 § 5 KPK 1983); symonia w sprawowaniu lub przyjmowaniu sakramentów (kan. 1380 KPK 1983); zakazane uczestnictwo w rzeczach świętych (kan. 1381 KPK 1983); profanacja postaci konsekrowanych (kan. 1382 § 1 KPK 1983); konsekracja, *in sacrilegum finem*, jednej postaci lub obydwu w czasie eucharystycznej celebracji lub też poza nią (kan. 1382 § 2 KPK 1983); bezprawne czerpanie zysków z ofiar mszalnych (kan. 1383 KPK 1983), rozgrzeszenie współnika grzechu przeciw szóstemu przykazaniu, poza niebezpieczeństwem śmierci (kan. 1384 KPK 1983), solicytacja (kan. 1385 KPK 1983); bezpośrednie lub pośrednie naruszenie tajemnicy spowiedzi (kan. 1386 KPK 1983); rejestracja lub ujawnienie za pomocą środków społecznej komunikacji treści spowiedzi prawdziwej czy fikcyjnej (kan. 1368 § 3 KPK 1983); dokonywanie i przyjmowanie święceń bez mandatu (kan. 1387 i kan. 1388 § 1 KPK 1983); przyjmowanie święceń z umyślnie zatajoną nieprawidłowością bądź cenzurą (kan. 1388 § 2 KPK); bezprawne wykonywanie zadań kapłańskich lub świętej posługi (kan. 1389 KPK 1983). Jedno z przestępstw związanych z sakramentami i liturgią znalazło miejsce w Tytule *Przestępstwa przeciwko władzy kościelnej i przestępstwa związane z pełnieniem zadań kościelnych*, a jest to: przeszkadzanie w zgodnym z prawem korzystaniu z dóbr sakralnych (kan. 1372 n. 1 KPK 1983). Należy pamiętać, że niektóre z wymienionych przestępstw należą do katalogu *delicta graviora*, a więc zastrzeżonych dla Kongregacji Nauki Wiary. Są to: zabieranie lub przechowywanie w celu świętokradczym, lub profanacja postaci konsekrowanych; usiłowanie czynności liturgicznej Ofiary eucharystycznej; symulowanie czynności liturgicznej Ofiary eucharystycznej; konsekracja Ofiary eucharystycznej z szafarzami wspólnot kościelnych, które nie posiadają sukcesji apostolskiej oraz nie uznają sakramentalności święceń kapłańskich; konsekracja, *in sacrilegum finem*, jednej postaci lub obydwu w czasie eucharystycznej celebracji lub też poza nią, rozgrzeszenie współnika grzechu przeciwko szóstemu przykazaniu, usiłowanie rozgrzeszenia lub słuchania spowiedzi pomimo zakazu, symulowanie rozgrzeszenia, solicytacja, bezpośrednia lub pośrednia zdrada tajemnicy spowiedzi, rejestracja lub rozpowszechnianie treści spowiedzi, usiłowanie udzielenia święceń kobiecie lub przyjęcia ich przez nią. Por. Congregatio pro Doctrina Fidei, *Normae de gravioribus delictis*, 21.05.2010, „Acta Apostolicae Sedis” 102 (2010), s. 419–431. Zob. D. Borek, *Przestępstwa zastrzeżone dla Kongregacji Nauki Wiary. Normy materialne i proceduralne*, Tarnów 2019, s. 75–82.

Autorzy instrukcji polecają zgłaszanie skarg do biskupa diecezjalnego. Nie wykluczają jednak możliwości odniesienia się wprost do Stolicy Apostolskiej, czy też samego biskupa Rzymu, do którego każdy wierny ma prawo bezpośrednio zwrócić się w sprawie spornej lub karnej (por. kan. 1417 § 1 KPK 1983). Jest to zasadne zwłaszcza wtedy, gdy naruszenie dotyczy działania samego biskupa, jak np. w przypadku zakazanego udzielania święceń lub też gdy zezwala on na nadużycia liturgiczne w podległej jego jurysdykcji diecezji, albo wydaje normy dotyczące sprawowania sakramentów niezgodne z prawem powszechnym. W takich przypadkach sygnalizacja będzie wręcz konieczna odpowiednio do Dykasterii Nauki Wiary bądź Dykasterii Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Będą to bowiem zaniedbania w wykonywaniu obowiązków, do których należy m.in. czuwanie nad sprawowaniem sakramentów świętych, których w myśl kan. 387 KPK 1983 biskup jest „głównym szafarzem”.

Warto jednak zauważyć, że w przypadku wyżej wymienionych przestępstw nie mamy do czynienia z obowiązkiem kanonicznej denuncjacji. Nigdzie bowiem taki obowiązek nie został wprost nałożony. Innymi słowy nie przewiduje się jakichkolwiek sankcji na wypadek braku doniesienia do władz kościelnych³⁰. Taka sytuacja nie sprzyja z pewnością ochronie ewentualnego „sygnalisty”.

Nowe możliwości w odniesieniu do zgłaszania zaniedbań czy też nadużyć w związku ze sprawowaniem władzy, urzędu lub zadania (por. kan. 1378 § 1 KPK 1983, po nowelizacji) ustawodawca kościelny przekazał w przywoływanych już wcześniej *Normae de gravioribus delictis* z 2010 roku. Dotyczy to obowiązku powiadomienia Dykasterii Nauki Wiary o wynikach wstępnego dochodzenia, które ordynariusz lub hierarcha w przypadku Kościołów wschodnich powinien zlecić po otrzymaniu wiadomości o najcięższym przestępstwie, zastrzeżonym dla dykasterii, „która jeśli nie zastrzeżę sobie sprawy z powodu szczególnych okoliczności, poleca ordynariuszowi lub hierarsze dalsze postępowanie” (*Normae de gravioribus delictis*, art. 16). Zobowiązanie to wynika z funkcji kontrolnej i decyzyjnej dykasterii, jednakże Stolica Apostolska posiadając hierarchiczną władzę nad poszczególnymi biskupami i przełożonymi zrównanymi z nimi w prawie, a także nad wyższymi przełożonymi instytutów zakonnych, poinformowana o wynikach dochodzenia wstępnego, ma możliwość zareagowania, gdyby w jego przebiegu ujawniły się bezprawne działania czy też zaniedbania obowiązków przełożonych, które mogły przyczynić się do powstania czynu przestępczego lub też nie przyczyniły się do zapobieżenia mu.

³⁰ Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie* (kps).

Może to dotyczyć przełożonego, który otrzymał wiadomość o przestępstwie, albo też jego poprzedników, którzy sprawowali urząd w czasie, kiedy czyn zabroniony miał miejsce.

Obowiązek przekazania sprawy do Dykasterii Nauki Wiary istnieje niezależnie od wyników dochodzenia wstępnego, ale także niezależnie od tego, że nastąpiło już przedawnienie *actio criminalis*. To Dykasteria posiada prawo decydowania o tym, czy w danym przypadku należy uchylić przedawnienie czy też nie. Ordynariusz, który sam zadecydowałby o braku potrzeby uchylania przedawnienia, wkroczyłby w uprawnienia dykasterii (por. *Normae de gravioribus delictis*, art. 8; 16).

Wśród przestępstw, których osąd zarezerwowany jest dla Dykasterii Nauki Wiary, znajdują się czyny przeciw obyczajom. Są to działania o charakterze pedofilskim, związane z wykorzystaniem seksualnym osób małoletnich lub bezradnych lub związane z pedopornografią. Chociaż działań bezprawnych, których mogą dopuścić się przełożeni, nie można zawężyć tylko do tego typu przestępstw, to jednak regulacje, które pojawiły się na przestrzeni ostatnich lat, mają na celu przede wszystkim zapobieżenie zaniedbaniom ordynariuszy w odniesieniu do tego typu przestępstw, albo też ukaranie tych, którzy takich się dopuścili.

Pierwszym tego typu dokumentem jest list apostolski papieża Franciszka z 4 czerwca 2016 roku, zatytułowany *Come una madre amorevole*³¹. Chociaż motu proprio nie zawęży zaniedbań biskupów, eparchów oraz zrównanych z nimi w dokumencie przełożonych wyższych instytutów zakonnych i stowarzyszeń życia apostolskiego na prawie papieskim (por. *Come una madre amorevole*, art. 1 § 4), do tych związanych z nadużyciami seksualnymi, to podkreśla ich szczególną wagę (por. *Come una madre amorevole*, Preambuła)³².

W przypadku zaniedbań przełożonych wymienionych powyżej przewidziane jest prawne usunięcie z urzędu (kan. 193 § 1 KPK 1983). Przyczyną usunięcia jest nie tyle samo zaniedbanie polegające na wykonaniu bądź niewykonaniu aktu władzy, ile poważna szkoda spowodowana takim zaniedbaniem (por. *Come una madre amorevole*, art. 1 § 1). „Osobą doznającą szkody może być zarówno osoba fizyczna, jak i wspólnota rozumiana jako całość. Z kolei szkoda, o której mowa, może

³¹ Franciszek, List apostolski *Come una madre amorevole*, 4.06.2016.

³² Innymi obowiązkami biskupa diecezjalnego i przełożonego wyższego są m.in. wspomniane wcześniej przyjęcie i zweryfikowanie docierających do niego wiadomości np. o niezdatności kandydata do święceń (por. kan. 1043 KPK 1983), czy też do podjęcia jakiś zadań lub urzędów w Kościele (por. kan. 149 KPK 1983), a także wzmiankowane wyżej przyjęcie wiarygodnej wiadomości o przestępstwie kanonicznym (kan. 1717 KPK 1983).

być fizyczna, moralna, duchowa, materialna. Należy podkreślić, że w przypadku przestępstwa nadużyć seksualnych wobec małoletnich albo osób bezradnych wystarczy, iż ów brak należytej staranności będzie poważny, nie musi być – jak to jest wymagane w innych przypadkach – bardzo poważne niedbalstwo³³.

Omawiany dokument przewiduje odpowiednią procedurę usunięcia z urzędu tych, którzy mają władzę i odpowiednią pozycję hierarchiczną, tym samym ośmielając potencjalnych „sygnalistów” do dokonywania zgłoszeń ewentualnych zaniedbań przełożonych. Jednakże trudno w nim szukać zapisów na temat ewentualnego obowiązku denuncjacji.

Pierwszym z dokumentów, w którym wprost takie zobowiązanie zostało sformułowane, wraz z propozycją swego rodzaju systemu powiadamiania, z którego może skorzystać informator, w zależności od hierarchicznej pozycji tego, kogo doniesienie dotyczy, jest list apostolski z 7 maja 2019 roku *Vos estis lux mundi*³⁴.

Papież Franciszek szczególną odpowiedzialnością obarcza następców apostołów, gdyż spoczywa ona na nich „w sposób bardziej rygorystyczny”. Przypomina biskupom, że zostali ustanowieni przez Boga „do przewodzenia duszpasterskiego ludowi chrześcijańskiemu” (*Vos estis lux mundi*, Preambuła), a odpowiedzialność „wymaga od nich wysiłku, by uważnie podążać śladami Boskiego Mistrza. Ze względu na swoją posługę, kierują oni istotnie «powierzonymi sobie Kościołami partykularnymi jako zastępcy i legaci Chrystusa, radami, zachętami i przykładem, ale także mocą swego autorytetu i świętej władzy, z której jednak korzystają tylko dla budowania swojej trzody w prawdzie i świętości, pamiętając o tym, że kto jest większy, ma być jak mniejszy, a przełożony jak sługa» (Sobór Watykański II, *Lumen gentium*, 27)” (*Vos estis lux mundi*, Preambuła).

„Święta władza”, która implikuje hierarchiczną zależność, została w ten sposób ukazana w tak charakterystycznej dla nauczania papieża Franciszka optyce duszpasterskiej i służebnej. Jednocześnie związana z tym odpowiedzialność przełożonych

33 Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 27.

34 Franciszek, List apostolski *Vos estis lux mundi*, 7.05.2019. Motu proprio *Vos estis lux mundi* obowiązywało *ad experimentum* przez 3 lata, ale w praktyce Kurii Rzymskiej było stosowane także po upływie jego obowiązywalności. 25 marca 2023 roku papież Franciszek ogłosił nowy List apostolski w formie motu proprio *Vos estis lux mundi* i polecił jego promulgację poprzez publikację w „L’Ossevatore Romano”, a następnie zarządził jego publikację w „Acta Apostolicae Sedis”. Nowa wersja motu proprio weszła w życie 30 kwietnia 2023 roku. Tym samym został uchylony poprzedni List apostolski *Vos estis lux mundi* promulgowany 7 maja 2019 roku. Odniesienia w tekście do numerów artykułów dokumentu dotyczą nowej wersji motu proprio.

kościelnych zakłada wprowadzenie procedur, które należy stosować w przypadku, gdy sprawcą kanonicznego przestępstwa przeciwko szóstemu przykazaniu okaże się sam przełożony (por. *Vos estis lux mundi*, art. 1 § 1a, art. 3 § 3, art. 6), albo gdy dopuści się on czynów polegających na działaniach lub zaniechaniach, mających na celu zakłócanie lub uniknięcie dochodzeń cywilnych lub kanonicznych, administracyjnych lub karnych przeciwko duchownemu lub zakonnikowi” (*Vos estis lux mundi*, art. 1 § 1b), w związku z tymi przestępstwami.

Aby ułatwić dotarcie z doniesieniem, w motu proprio proponuje się odpowiednie kroki i kanały, z których należy skorzystać w celu jego złożenia.

Przepisy dotyczące biskupów i osób z nimi zrównanych znajdują się w drugim tytule dokumentu (art. 6–19). Jeśli stają się lub byli oni w przeszłości³⁵ podmiotami czynnymi przestępstw przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu, wymienionych w art. 1 § 1a omawianego dokumentu, lub też działań lub zaniechań, o których w jego art. 1 § 1b, zachowując hierarchiczną zależność, należy powiadomić o tym fakcie Dykasterię Nauki Wiary, w przypadku przestępstw dla niej zarezerwowanych, a w innych przypadkach odpowiednie dykasteria, zgodnie z ich kompetencjami³⁶.

W celu koordynacji procedury, którą *de facto* uruchamia pozyskanie wiadomości o popełnieniu przestępstwa i związany z tym obowiązek denuncjacji, zaleca się komunikację na drodze hierarchicznej zależności: Sekretariat Stanu – dykasterie – przedstawiciel papieski – metropolita (por. *Vos estis lux mundi*, art. 7 § 2–3).

Motu proprio nie wskazuje wprost, o kogo chodzi w przypadku „władzy” otrzymującej doniesienie dotyczące biskupa Kościoła łacińskiego³⁷ (por. *Vos estis lux mundi*, art. 8 § 1), ale ukazuje swego rodzaju system i kanały przepływu informacji. Wspomniana władza, która otrzymuje zawiadomienie, przekazuje je zarówno do Stolicy Apostolskiej, jak i do metropolity prowincji kościelnej, w której ma stałe zamieszkanie osoba, której dotyczy zawiadomienie. Jeżeli zawiadomienie dotyczy

35 Stwierdzenia zawarte w art. 6: *durante munere*, tłumaczone jako: „w trakcie sprawowania urzędu”, „w czasie sprawowania władzy”, wskazują na retroaktywność przepisów *Vos estis lux mundi*.

36 „W rozumieniu tytułu, «dykasteria kompetentna» oznacza Dykasterię Nauki Wiary, w odniesieniu do przestępstw zastrzeżonych dla niej przez obowiązujące prawo, a także we wszystkich innych przypadkach i w zakresie, w jakim dotyczy to ich właściwej jurysdykcji, zgodnie z prawem własnym Kurii Rzymskiej: Dykasterię dla Kościołów Wschodnich; Dykasterię do spraw Biskupów; Dykasterię do spraw Ewangelizacji Narodów; Dykasterię do spraw Duchowieństwa; Dykasterię do spraw Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego” (*Vos estis lux mundi*, art. 7 § 1).

37 W opracowaniu nie podjęto szczegółów dotyczących Kościołów wschodnich. Procedurze w przypadku biskupów tych Kościołów *sui iuris* poświęcony został art. 9 *Vos estis lux mundi*.

metropolity lub stolica metropolitalna jest nieobsadzona, zawiadomienie zostaje przekazane do Stolicy Apostolskiej, jak również najstarszemu nominacją biskupowi sufraganowi, do którego w takim przypadku stosuje się postanowienia dotyczące metropolity. W przypadku, gdy zawiadomienie dotyczy legata papieskiego, jest ono przekazywane bezpośrednio do Sekretariatu Stanu (*Vos estis lux mundi*, art. 8 § 3).

Nawet jeśli metropolita uzna zawiadomienie za ewidentnie bezpodstawne, informuje o tym przedstawiciela papieskiego. W innym przypadku bezzwłocznie prosi kompetentną dykasterię o powierzenie mu zadania rozpoczęcia dochodzenia (por. *Vos estis lux mundi*, art. 11 § 1). Papież Franciszek na zakończenie dokumentu przypomina jednak, że przepisy dotyczące dochodzenia wstępnego, którego zasadniczo motu proprio dotyczy, należy stosować bez uszczerbku dla praw i obowiązków ustanowionych gdziekolwiek w ustawodawstwie państwowym, w szczególności dotyczących ewentualnych obowiązków zawiadomienia właściwych władz cywilnych (por. *Vos estis lux mundi*, art. 20).

Na gruncie polskim będzie to dotyczyło w szczególności karalnego niezawiadomienia organów ścigania o niektórych przestępstwach, w tym także wykorzystania seksualnego małoletnich, co wynika z obowiązującego od 13 lipca 2017 roku art. 240 kodeksu karnego³⁸. W tę zachętę do współpracy z organami ścigania oraz cywilnym

³⁸ „§ 1 Kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 118, art. 118a, art. 120–124, art. 127, art. 128, art. 130, art. 134, art. 140, art. 148, art. 156, art. 163, art. 166, art. 189, art. 197 § 3 lub 4, art. 198, art. 200, art. 252 lub przestępstwa o charakterze terrorystycznym, nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3; § 2. Nie popełnia przestępstwa określonego w § 1, kto zaniechał zawiadomienia, mając dostateczną podstawę do przypuszczenia, że wymieniony w § 1 organ wie o przygotowywanym, usiłowanym lub dokonanym czynie zabronionym; nie popełnia przestępstwa również ten, kto zapobiegł popełnieniu przygotowywanego lub usiłowanego czynu zabronionego określonego w § 1; § 2a. Nie podlega karze pokrzywdzony czynem wymienionym w § 1, który zaniechał zawiadomienia o tym czynie; § 3. Nie podlega karze, kto zaniechał zawiadomienia z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu” (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553 [dalej: k.k.]; Dz.U. z 2020 r. poz. 1444, 1517, z 2021 r. poz. 1023). W odniesieniu do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu chodzi o ciężki uszczerbek na zdrowiu (art. 156 k.k.), a w odniesieniu do przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności dotyczy to: zgwałcenia (wspólnie z inną osobą lub wobec małoletniego poniżej 15 lat lub wobec wstępnego, zstępnego, przysposobionego, przysposabiającego, brata lub siostry), również ze szczególnym okrucieństwem (art. 197 § 3–4 k.k.); wykorzystania seksualnego w przypadku bezradności, niepoczytalności osoby (art. 198 k.k.); seksualnego wykorzystania małoletniego (pedofilia i pedopornografia) (art. 200 k.k.). Także duchowny posiadający wiarygodną informację na temat możliwości popełnienia takiego przestępstwa, która nie objęta jest tajemnicą spowiedzi, ma obowiązek powiadomienia o tym organów ścigania.

wymiarom sprawiedliwości wpisuje się także instrukcja papieża Franciszka *Sulla riservatezza delle cause* [O poufności procedur prawnych] z 6 grudnia 2019 roku³⁹, wyłączająca w niektórych przypadkach sekret papieski⁴⁰, którym zgodnie z art. 30 *Normae de gravioribus delictis* w wersji z 2010 roku były objęte sprawy toczące się w przypadku najcięższych przestępstw. Zgodnie z reskryptem Franciszka tajemnica papieska nie dotyczy odtąd zgłoszeń, procesów i decyzji odnoszących się do przestępstw pedofilskich (por. *Sulla riservatezza delle cause*, art. 1; *Normae de gravioribus delictis* w wersji z 2021 roku, art. 28). Dotyczy to również współpracy z prowadzącymi procesy cywilne. Papież postanawia także, że „tajemnica urzędowa nie stoi na przeszkodzie w wypełnieniu zobowiązań wynikających z ustaw państwowych ustanowionych dla każdego miejsca, włącznie z ewentualnym zobowiązaniem do powiadomienia, jak również w spełnieniu podlegających wykonaniu żądań sądowych władz państwowych” (*Sulla riservatezza delle cause*, art. 4).

Jednocześnie należy pamiętać, że nie oznacza to zniesienia jakiegokolwiek tajemnicy. W instrukcji przypomniano, że „informacje mają być wykorzystywane w taki sposób, aby zagwarantować ich bezpieczeństwo, integralność i poufność zgodnie z kanonami 471 nr 2 KPK i 244 § 2 nr 2 KKKW, w celu ochrony dobrego imienia, wizerunku i prywatności wszystkich osób objętych postępowaniem” (por. *Sulla riservatezza delle cause*, art. 3)⁴¹. Także wydane przez Dykasterię Nauki Wiary

39 Segreteria di Stato, Istruzione *Sulla riservatezza delle cause*, 6.12.2019, https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/2019/documents/rc-seg-st-20191206_rescriptum_it.html (08.11.2021).

40 Segreteria di Stato, Rescriptum ex audientia. Instructio de secreto pontificio *Secreta continere*, „Acta Apostolicae Sedis” 66 (1974) nr 2, s. 89–92.

41 Coraz powszechniejszą praktyką polskiej prokuratury prowadzącej czynności sprawdzające w wyniku zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa, którą zgłasza podmiot kościelny, jest zwrócenie się o udostępnienie akt dochodzenia wstępnego, z powołaniem się na przepisy kodeksu postępowania karnego. Zob. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm. [dalej: k.p.k.]. Są to regulacje, w myśl których osoby prawne i fizyczne są zobowiązane do udzielenia pomocy na wezwanie organów prowadzących postępowanie karne, jeżeli bez tej pomocy przeprowadzenie „czynności procesowej” jest niemożliwe albo znacznie utrudnione (art. 15 § 3 k.p.k.). Dyskusyjny pozostaje fakt, czy czynności sprawdzające prokuratury, bądź czynności przygotowawcze w celu wszczęcia ewentualnego procesu karnego są *stricte* czynnościami procesowymi w rozumieniu kodeksu postępowania karnego, gdyż z takimi mamy do czynienia po jego formalnym wszczęciu. Bardziej zasadny wydaje się inny przepis, który przywołuje prokuratura, otrzymująca zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa, żądając, poprzez wydanie dokumentów, uzupełnienia w wyznaczonym terminie danych zawartych w zawiadomieniu o przestępstwie lub dokonania sprawdzenia faktów w tym zakresie (por. art. 307 § 1 k.p.k.).

Vademecum 2.0 przypomina, że „tajemnica urzędowa” obowiązuje już od momentu zgłoszenia przestępstwa władzy kościelnej (art. 30)⁴².

Nie wdając się w szczegółowe analizy, należy jednak przypomnieć, że na gruncie polskim powinno się to odbywać z poszanowaniem konstytucyjnej zasady autonomii i niezależności państwa i Kościoła (por. art. 25 ust. 3)⁴³ oraz odpowiednio stosowanej konkordatowej zasady o autonomii sądownictwa państwowego i kościelnego (por. art. 10 ust. 3–5)⁴⁴.

Wracając do motu proprio *Vos estis lux mundi*, trzeba przyznać, że ustawodawca tworzy w nim swego rodzaju system, który ułatwia zadanie „kościelnym sygnalistom”, wskazując, jak należy postępować w przypadku ujawnienia się bezprawnych działań przełożonych, których znamiona opisano w kan. 1378 § 2 KPK 1983⁴⁵ oraz w art. 1 *Come una madre amorevole*.

W system ten wpisuje się także obowiązek utworzenia w diecezjach stabilnego systemu (urzędy lub biura) w celu składania powiadomień, co ma ułatwić to zadanie także potencjalnym „sygnalistom”, czyli osobom pochodzącym z wnętrza Kościoła, w tym zależnych od biskupów duchownych i zależnych od przełożonych członków instytutów życia konsekrowanego, a nie tylko ofiarom nadużyć⁴⁶. Nawiązując do hierarchicznej zależności, ale i do współpracy, na ordynariusza, który otrzymał zawiadomienie, nałożono obowiązek niezwłocznego powiadomienia o tym ordynariusza miejsca wydarzenia oraz ordynariusza sprawcy, którzy mają

42 Dykasteria Nauki Wiary, *Vademecum* dotyczące wybranych kwestii proceduralnych w zakresie postępowania w przypadkach nadużyć seksualnych popełnianych przez duchownych wobec małoletnich, 16.07.2020, Wer 2.0, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.0_pl.html (08.11.2023) [dalej: *Vademecum*].

43 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

44 Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

45 Znowelizowany kanon, który poprzednio oznaczony był numerem 1389 § 2, po zmianie, która obowiązuje od 8 grudnia 2021 roku, stanie się kan. 1378 § 2, w brzmieniu: „Kto zaś, wskutek zawnionego zaniedbania, podejmuje lub pomija bezprawnie z czyjąś szkodą lub zgorzeniem akt władzy kościelnej lub akt odnoszący się do urzędu lub zadania, powinien być sprawiedliwie ukarany, zgodnie z przepisem kan. 1336 § 2–4, z zachowaniem obowiązku naprawienia szkody” (tłumaczenie nieoficjalne).

46 W motu proprio nie nakłada się tego obowiązku na instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego. Można więc założyć, że wspomniane instytuty i stowarzyszenia takiego obowiązku nie posiadają. W diecezjach obowiązek ten powinien być wypełniony w ciągu roku, licząc od daty wejścia w życie pierwszej wersji motu proprio *Vos estis lux mundi* z 9 maja 2019 roku, a więc do 1 czerwca 2020 roku. Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 32.

zająć się dalej sprawą⁴⁷. Wydaje się, że nic nie stoi na przeszkodzie, aby ordynariusz przekazał też stosowną informację do powołanego w danej diecezji urzędu lub biura przyjmującego takie zgłoszenia⁴⁸.

Rozwiązania zaproponowane przez autora *Vos estis lux mundi* mają sprzyjać ochronie wspólnoty, a także transparentności procedur w przypadku ujawnienia się przestępstwa, tak by nie narazić się na zarzut ich ukrywania czy tuszowania. W ostatnich miesiącach byliśmy świadkami zastosowania środków dyscyplinarnych i pokut na niektórych biskupów polskich, zarówno pełniących obowiązki, jak i emerytowanych. W komunikatach wydawanych przez Nuncjaturę Apostolską powtarzającą się formułą było: „Działając na podstawie przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz motu proprio Papieża Franciszka *Vos estis lux mundi*, Stolica Apostolska – w następstwie formalnych zgłoszeń [...], w wyniku zakończonego dochodzenia podjęła [...] następujące decyzje”⁴⁹. Nie wiemy, ilu z tych zgłoszeń

47 W nowej wersji *Vos estis lux mundi* zostało dookreślone, że o ile ordynariusz, który otrzymał wiadomość o zdarzeniu, i ordynariusz miejsca, gdzie ono zaistniało, nie ustalą inaczej, procedurę kanonicznego dochodzenia wstępnego powinien wszcząć ten drugi (art. 2 § 3). Jest to ważne doprecyzowanie w stosunku do poprzedniej wersji motu proprio, które zapobiega, szczególnie przy skomplikowanych przypadkach, „przerzucaniu” kompetencji. Wydane przez Dykasterię Nauki Wiary *Vademecum* 2.0 poleca, aby zainteresowani ordynariusze „komunikowali się i współpracowali ze sobą, aby uniknąć konfliktów kompetencji bądź powielania tych samych działań, zwłaszcza jeżeli duchowny, którego sprawa dotyczy, jest zakonnikiem” (art. 22). Nieco dalej, powołując się na art. 2 § 3 *Vos estis lux mundi*, zobowiązuje się ordynariusza, który otrzymuje wiadomość o przestępstwie, do bezzwłocznego przekazania jej „ordynariuszowi lub hierarsze miejsca, w którym miało dojść do zdarzenia, jak również ordynariuszowi lub hierarsze własnego osoby, której zgłoszenie dotyczy, tj. w przypadku zakonnika, jego przełożonemu wyższemu, jeżeli jest ordynariuszem własnym, a w przypadku duchownego diecezjalnego, ordynariuszowi diecezji lub biskupowi eparchii jego inkardynacji. Jeżeli ordynariusz lub hierarcha miejsca nie jest jednocześnie ordynariuszem lub hierarchą własnym, zalecane jest, by nawiązali oni ze sobą kontakt i ustalili, kto będzie prowadził dochodzenie. Jeżeli zgłoszenie dotyczy członka instytutu życia konsekrowanego lub stowarzyszenia życia apostolskiego, wyższy przełożony powinien poinformować także najwyższego przełożonego, a w przypadku instytutów i stowarzyszeń na prawie diecezjalnym również właściwego biskupa” (art. 31). To bardzo ważne zadania w kontekście ewentualnych zaniechań obowiązków, wynikających z kan. 1717 KPK i kan. 1468 KKKW [kodeksu kanonów Kościołów wschodnich – przyp. red.], zgodnie z którym „zadanie dochodzenia wstępnego należy do ordynariusza lub hierarchy, który otrzymał wiadomość o przestępstwie, lub też do osoby przez niego wskazanej. Ewentualne zaniechanie tego obowiązku może stanowić przestępstwo ścigane na podstawie Kodeksu Prawa Kanonicznego i motu proprio «Come una madre amorevole», jak również art. 1 § 1, b VELM” (art. 21).

48 Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 29.

49 Por. np. Nuncjatura Apostolska w Polsce, Komunikat w sprawie arcybiskupa seniora gdańskiego Sławoja Leszka Głódzia, 29.03.2021, N. 5733/21, <https://nuncjatura.pl/2021/03/29/>

dokonało „kościelnych sygnalistów”, ale z pewnością świadczy to o konkretnej aplikacji przyjętych norm.

Jak zauważają komentatorzy zmian, „tak szerokie określenie kręgu osób, wobec których stosuje się prawo, a zwłaszcza wyakcentowanie odpowiedzialności przełożonych wspólnot i biskupów Kościołów lokalnych, to nowa jakość, która powinna zaowocować większą dbałością o ochronę osób małoletnich w Kościele”⁵⁰. Jednakże słabością w ochronie samego „sygnalisty” jest to, że mimo nałożenia obowiązku zawiadomienia o przestępstwie, zaniedbania tego obowiązku nie obwarowano w *Vos estis lux mundi* żadną sankcją. Jak zauważa Dariusz Borek, ten mankament może być spowodowany tym, że motu proprio nie wprowadza żadnych zmian w zakresie materialnego prawa karnego⁵¹.

Kilka refleksji w omawianej materii należy poświęcić przywołanemu już wcześniej *Vademecum*, którego drugą wersję w czerwcu 2022 roku opublikowała Dykasteria Nauki Wiary. Dotyczy ono wybranych kwestii proceduralnych w zakresie postępowania w przypadkach nadużyć seksualnych popełnianych przez duchownych wobec małoletnich. Chociaż *Vademecum* „nie stanowi tekstu normatywnego, ani nie jest nowelizacją obowiązujących w tej materii przepisów, a jego zadaniem jest lepsze objaśnienie toku postępowania” (*Vademecum*, Wstęp), które jest właściwe w przypadku przestępstw o charakterze pedofilnym, jego zapisy należy traktować jako *modus procedendi* w tego typu przypadkach. W interesującym nas temacie dokonywania zgłoszeń, także przez potencjalnych „sygnalistów”, warto zwrócić uwagę na to, że kongregacja za *notitia criminis* uważa „każdą informację o możliwym przestępstwie, która w jakikolwiek sposób dotrze do ordynariusza lub hierarchy. Nie jest konieczne, aby miała ona formę formalnego zgłoszenia” (art. 9). Oprócz domniemanej ofiary, czy też jej opiekunów, zgłoszenia mogą dokonać także inne osoby, które utrzymują, iż mają wiedzę o zdarzeniach. Informacja może dotrzeć do ordynariusza lub hierarchy podczas wykonywania przez niego obowiązku nadzoru, jakim jest np. wizytacja kanoniczna (por. art. 10). Jednakże warto pamiętać, że „spoczywający na ordynariuszu czy hierarsze obowiązek nadzoru nie przewiduje tego, by prowadził on stałą kontrolę o charakterze dochodzeniowym wobec podległych sobie duchownych. Nie pozwala mu jednakże na zwalnianie się od tego,

komunikat-dotyczacy-abp-slawa-leszka-glodzia/ (o8.11.2021); Nuncjatura Apostolska w Polsce, Komunikat w sprawie biskupa seniora kaliskiego Edwarda Janiaka, 29.03.2021, N. 5734/21 <https://nuncjatura.pl/2021/03/29/komunikat-dotyczacy-bp-edwarda-janiaka/> (o8.11.2021).

50 W. Rzeszowski, *Dla ochrony małoletnich w Kościele*, „Pastores” 92 (2021) nr 3, s. 149.

51 Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 31.

by być na bieżąco poinformowanym o ich zachowaniu w tym względzie, zwłaszcza jeżeli dowiedział się o podejrzeniach, gorszących zachowaniach czy postępowaniu stanowiącym poważne naruszenie porządku” (art. 15). Zaniedbanie przez niego tego obowiązku naraziłoby go na odpowiedzialność karną.

Autorzy *Vademecum* przypominają ponadto, że także wówczas „jeżeli nie ma wyraźnego obowiązku prawnego, władza kościelna powinna zawiadomić właściwe władze państwowe o każdym przypadku, w którym uzna to za niezbędne dla ochrony osoby pokrzywdzonej lub innych osób małoletnich przed ryzykiem narażenia na kolejne przestępstwa” (art. 17). To także wpisuje się w system reagowania na zgłoszone przypadki, które mają charakter przestępczy.

3.3. Prawo partykularne

W analizie źródeł prawa partykularnego w interesującej nas materii ograniczymy się do dokumentu wydanego w 2014 roku i dwukrotnie nowelizowanego przez Konferencję Episkopatu Polski, który mimo mylącej nazwy, jest niewątpliwie ustawą kościelną. Chodzi mianowicie o *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*⁵². Już w 2009 roku polscy biskupi wydali *Wytyczne*, które miały przyjąć z pomocą osobom prowadzącym dochodzenie wstępne⁵³. Po uwzględnieniu kolejnych doświadczeń Kościoła powszechnego, a szczególnie *Wytycznych* Prefekta Kongregacji Nauki Wiary z 16 maja 2011 roku, polskie *Wytyczne* zostały w 2014 roku wydane

⁵² Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*, https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2020/07/Wytyczne_nowelizacja_2019.pdf (09.11.2021) [dalej: *Wytyczne*]. Opracowane przez polską Konferencję Biskupów normy zostały uchwalone zgodnie z poleceniem wyrażonym w okólniku Kongregacji Nauki Wiary z 3 maja 2011 roku. Dykasterium to wskazało biskupom na konieczność opracowania stosownych norm, które powinny także uwzględniać prawo obowiązujące w danym kraju i uzyskać recognitio Stolicy Apostolskiej. Por. Congregazione per la Dottrina della Fede, Lettera circolare per aiutare le Conferenze Episcopali nel preparare linee guida per il trattamento dei casi di abuso sessuale nei confronti di minori da parte di chierici, 3.05.2011, w: *Enchiridion Vaticanum*, t. 27, Bologna 2011, s. 256–263; Congregazione per la Dottrina della Fede, Lettera del Cardinale William Levada per la presentazione della circolare alle Conferenze Episcopali sulle linee guida per i casi di abuso sessuale nei confronti di minori da parte di chierici, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20110503_levada-abuso-minori_it.html (09.11.2021).

⁵³ Por. D. Borek, *Przestępstwa zastrzeżone*, s. 247.

i ogłoszone na nowo mocą uchwały Konferencji Biskupów, jako obowiązujące w Kościele katolickim w Polsce⁵⁴.

Od czasu promulgacji *Wytyczne* Konferencji Episkopatu Polski były dwukrotnie nowelizowane, a zmiany te dotyczyły interesującej nas kwestii dokonywania i przyjmowania doniesień. Pierwsza z nich związana była ze wspomnianą wyżej nowelizacją art. 240 k.k., dokonaną w 2017 roku⁵⁵, druga natomiast została wprowadzona w 2019 roku w związku z obowiązkami w kwestii przyjmowania zgłoszeń, nałożonymi przez papieża Franciszka w motu proprio *Vos estis lux mundi*.

Nowelizacja z 2017 roku włączyła normę prawa państwowego do prawa kanonicznego. Wzmocniony został zatem obowiązek denuncjacji wobec organów ścigania przestępstw o charakterze seksualnym wobec małoletnich⁵⁶, stając się – niezależnie od prawa polskiego – także obowiązkiem kanoniczno-prawnym.

Prawodawca kościelny, nakazując przełożonemu kościelnemu zgłoszenie takich przestępstw za pośrednictwem pełnomocnika właściwemu organowi powołanemu do ścigania przestępstw, znacznie poszerza katalog obowiązkowych danych, które należy podać w pisemnym zgłoszeniu. Są to dane domniemanego sprawcy, ogólny opis czynu zabronionego, imię i nazwisko domniemanego pokrzywdzonego, dane osoby, od której uzyskano informacje (*Wytyczne*, art. 1a ust. 2). Prawo polskie, w świetle doktryny prawniczej i orzecznictwa obowiązkiem denuncjacji zawartym w art. 240 k.k. obejmuje wyłącznie fakt zgłoszenia, które nawet może być anonimowe⁵⁷, oraz wskazanie przez zgłaszającego na środki dowodowe, które uprawdopodobniają jego twierdzenie⁵⁸.

Niestety, w przeciwieństwie do ustawodawcy polskiego, prawodawca kościelny nie obwarował zaniechania tego obowiązku sankcją karną. Innym poważnym uchybieniem jest, wynikające z lektury *Wytycznych*, objęcie prawnokarnym

⁵⁴ Konferencja Episkopatu Polski, Uchwała nr 13/366/2014 z dnia 8 października 2014 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 27 (2015), s. 38.

⁵⁵ Konferencja Episkopatu Polski, Uchwała nr 5/376/2017 z dnia 6 czerwca 2017 r., https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2017/07/KEP_wytyczne_z_aneksami.NOWELIZACJA.2017-1.pdf (11.11.2021).

⁵⁶ *Wytyczne* we wstępie do Aneksu 2 używają błędnego, z punktu widzenia języka kanonicznego, określenia „osoba niepełnoletnia poniżej osiemnastego roku życia”.

⁵⁷ Por. A. Herzog, *Komentarz do art. 240, w: Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2017, nr 6; K. Dudka, *Anonim a wszczęcie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 4 (2005), s. 55–62.

⁵⁸ Zob. W. Zalewski, *Komentarz do art. 240, w: Kodeks karny. Część szczególna, t. 2: Komentarz do artykułów 222–316*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2013, iii/6.

obowiązkiem denuncjacji jedynie wiadomości uzyskanych po wejściu w życie ustawy. Taki pogląd prawodawcy kościelnego należałoby uznać za błędny, chociażby w świetle wykładni gramatycznej, właściwej dla tekstu prawa karnego materialnego. Ustawodawca państwowy użył bowiem w art. 240 k.k. zwrotu „kto, mając wiarygodną wiadomość”, wskazując przez czasownik niedokonany na czynność trwającą. Jego brzmienie, a co za tym idzie także interpretacja, są zatem różne od używanych w innych aktach normatywnych określeń: „kto dowiedziawszy się” (art. 304 k.p.k.) czy „kto powziął wiadomość” (art. 910 § 4 k.c.⁵⁹)⁶⁰.

Jak zauważa Piotr Kroczek, samo rozwiązanie polegające na włączeniu normy polskiego prawa do prawa kanonicznego należy ocenić bardzo wysoko. Obowiązek denuncjacji ma w ten sposób dwa źródła normatywne, co zwiększa prawdopodobieństwo jego realizacji, czyli zachowania oczekiwanego przez ustawodawcę polskiego, a także naśladowującego go prawodawcę kościelnego⁶¹.

Pierwsza nowelizacja *Wytycznych* nie przewidziała jednakże obowiązku denuncjacji w przypadku, gdy prawdopodobna wiadomość o przestępstwie dotyczyła dokonania go przez przełożonego kościelnego. Wskazywała jedynie na możliwość otrzymania jej przez niego, rozumiejąc pod tym określeniem odpowiednio biskupa diecezjalnego lub wyższego przełożonego zakonnego, a sprawcę określając jako duchownego (por. *Wytyczne*, Aneks 2, art. 1). Według owych *Wytycznych* „w sposób analogiczny, *mutatis mutandis*, należy postępować w przypadkach nadużyć przeciwko szóstemu przykazaniu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia popełnionych przez osoby konsekrowane lub innych świeckich, działających w strukturach Kościoła” (art. 18).

Obowiązek denuncjacji wprowadzono dopiero w drugiej nowelizacji, z 2019 roku, w której chodziło o uwzględnienie polecenia papieża Franciszka z motu proprio *Vos estis lux mundi*, aby utworzyć system składania powiadomień o domniemanych przestępstwach na tle seksualnym wobec małoletnich, popełnionych przez duchownych lub członków instytutów życia konsekrowanego czy stowarzyszeń życia apostołskiego. Nowela z 2019 roku nakazuje ustanowienie w diecezjach, ale

⁵⁹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.

⁶⁰ Por. P. Kroczek, *Kilka uwag do znowelizowanych „Wytycznych” Konferencji Episkopatu Polski w kontekście zasad techniki legislacyjnej oraz znowelizowanego art. 240 § 1 kodeksu karnego*, „*Annales Canonici*” 13 (2017), s. 91–107. Autor podaje w cytowanym artykule także inne przemawiające za tym argumenty oraz dokonuje krytycznej analizy nowelizacji *Wytycznych* dokonanej przez KEP w 2017 roku.

⁶¹ Por. P. Kroczek, *Kilka uwag do znowelizowanych „Wytycznych”*, s. 96.

także w kleryckich instytutach życia konsekrowanego na prawie papieskim oraz kleryckich stowarzyszeniach życia apostołskiego na prawie papieskim w Polsce, delegata ds. ochrony dzieci i młodzieży, którego zadaniem będzie m.in. przyjmowanie zgłoszeń, a następnie kierowanie ich do „właściwego przełożonego”⁶² lub „właściwej władzy kościelnej” (Uchwała nr 14/384/2019, art. 1 p. 2b). Przepisy te należy stosować odpowiednio w przypadku, gdy sprawcą będzie hierarchiczny przełożony.

Nowością jest postępowanie w przypadku podejrzenia o popełnienie przestępstwa nadużycia władzy przez wyższych⁶³ przełożonych kościelnych, o których mowa w art. 6 motu proprio *Vos estis lux mundi*, które polega na działaniach lub zaniechaniach mających na celu zakłócenie lub uniknięcie dochodzeń świeckich lub kanonicznych, zarówno administracyjnych, jak i karnych, przeciwko duchownym lub zakonnikom. W takich przypadkach zgłoszenie powinno zostać skierowane bezpośrednio do władzy określonej w art. 8–10 *Vos estis lux mundi* albo pośrednio do Stolicy Apostolskiej. Można tego dokonać wprost albo za pośrednictwem nuncjusza apostołskiego (Uchwała nr 14/384/2019, art. 1 p. 2c).

W kwestii powiadomienia państwowych organów ścigania nowelizacja z 2019 roku nie wprowadza żadnych zmian. Należy w tym miejscu podkreślić, że treścią zawiadomienia kierowanego do państwowych organów ścigania nie mogą być wiadomości pozyskane w sakramencie spowiedzi. Analogicznie *Wytyczne* traktują wiedzę uzyskaną w ramach kierownictwa duchowego (por. *Wytyczne*, art. 17).

4. Hierarchiczna zależność a ochrona „sygnalisty”

Doniesienie dotyczące czyjegoś bezprawnego działania nie należy do zadań łatwych i przynoszących społeczne uznanie. Na dodatkowe utrudnienie narażone są osoby,

62 Konferencja Episkopatu Polski, Uchwała nr 14/384/2019 z dnia 8 października 2019 r. w sprawie nowelizacji *Wytycznych dotyczących wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*, art. 1 p. 2a, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” (2019) nr 31, s. 260.

63 Borek zwraca uwagę, że w art. 6 *Vos estis lux mundi* jest mowa o najwyższych przełożonych, podczas gdy Uchwała nr 14/384/2019 używa terminu „wyższy przełożony”. Mając na uwadze treść kan. 620 i kan. 622 KPK 1983, należy przyjąć, że istnieje różnica pomiędzy przełożonym najwyższym i wyższym. Dlatego też sposób procedowania przewidziany w art. 10 *Vos estis lux mundi* należy zastosować tylko w odniesieniu do tych przełożonych zakonnych, którym przysługuje tytuł przełożonego najwyższego. Będzie tutaj chodzić o instytuty na prawie papieskim. Por. D. Borek, *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie*, s. 33, przyp. 87.

które dokonują doniesień na własnych przełożonych. Jeszcze bardziej skomplikowane jest to w przypadku społeczności o ustroju hierarchicznym, do których należy także Kościół katolicki.

Hierarchia władzy rządzenia, związana w Kościele z sakramentem święceń, obejmuje stopień najwyższy (biskup Rzymu, Kolegium Biskupów, pozostające z nim w jedności i pod jego przewodnictwem), na którym biskup Rzymu sprawuje władzę za pośrednictwem Kurii Rzymskiej względem całego Kościoła powszechnego oraz legatów papieskich względem Kościołów partykularnych w poszczególnych krajach. Na stopniu Kościoła partykularnego hierarchicznym zwierzchnikiem pozostaje biskup diecezjalny i zrównani z nim w prawie zwierzchnicy Kościołów partykularnych. Istnieją także ustanowione przez Kościół organy władzy pośredniej między biskupem Rzymu i biskupami diecezjalnymi. Stanowią je konferencje biskupów i metropolici (por. kan. 435 KPK 1983). Na szczeblu Kościoła partykularnego istnieją również organy władzy podległe biskupowi diecezjalnemu, a są nimi wikariusz generalny, wikariusz biskupi, dziekan, proboszcz, kapelan, rektor kościoła⁶⁴.

Duchowieństwo jest zatem zhierarchizowanym stanem osób, które przyjęły święcenia, a w pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim pozostają ci, którzy oprócz wyznawania wiary i przyjmowania sakramentów uznają kościelne zwierzchnictwo (art. 205 KPK 1983).

Soborowa konstytucja *Lumen gentium* przypomina, że „prezbiterzy [...] w wykonywaniu swej władzy zależni są od biskupów” (nr 28). Kodeksowa norma przypomina natomiast wikariuszom generalnym i biskupim, że „nie powinni [...] nigdy działać wbrew woli i zamierzeniom biskupa diecezjalnego” (kan. 480 KPK 1983).

Zależność taka oraz niedziałanie wbrew woli i zamierzeniom przełożonego nie oznaczają jednak niemożności działania w przypadku, gdy przełożony dopuszcza się działania bezprawnego. Co więcej, z dokonanej wyżej analizy wynika, że działanie to jest w takich przypadkach konieczne. Szczególne uprawnienia i obowiązki w tej kwestii, chociaż dotyczącej jedynie materii *de sexto*, zawarto w motu proprio *Vos estis lux mundi*.

Dokument ten zawiera przepisy dotyczące ochrony osoby składającej doniesienie. Zabronione jest szkoderstwo, represje lub dyskryminacja z powodu złożenia zawiadomienia. Takie zachowanie może zostać potraktowane jako działania mające na celu zakłócanie lub uniknięcie dochodzeń cywilnych lub kanonicznych,

64 Por. J. Krukowski, *Hierarchia kościelna*, kol. 888.

administracyjnych lub karnych w odniesieniu do sprawców (por. *Vos estis lux mundi*, art. 4 § 2)⁶⁵. Osobie składającej zawiadomienie nie można również narzucać żadnego obowiązku milczenia w stosunku do treści tego zawiadomienia (*Vos estis lux mundi*, art. 4 § 3). Również w instrukcji *Sulla riservatezza delle cause* papież postanawia, że osobie dokonującej zgłoszenia „nie można narzucić żadnego zobowiązania do milczenia w odniesieniu do faktów związanych ze sprawą” (art. 5).

Także nienormatywny tekst *Vademecum* Dykasterii Nauki Wiary, wskazując na tajemnicę urzędową, jednocześnie przypomina, że osobie zgłaszającej zdarzenie, nie wolno narzucać żadnego obowiązku milczenia odnośnie do faktów (por. art. 30).

Powyższe zapisy w kwestii ochrony informatora, zakazujące działań odwetowych oraz przemilczania posiadanych wiadomości, poniekąd naśladują ustawodawcę państwowego, który daje prokuratorskie uprawnienie nadania donoszącemu z wnętrza organizacji statusu „sygnalisty”, by uchronić go przed działaniami pracodawcy, mającymi na celu ukaranie go, poprzez stosowanie niekorzystnych dla pracownika środków (jak zwolnienie, zmiana warunków umowy, pozbawienie premii itp.)⁶⁶.

W kwestii ochrony autora doniesienia o bezprawnym działaniu niebagatelne znaczenie ma obwarowanie takiego obowiązku sankcją karną w przypadku jego zaniechania. Niestety, stwarzające w sposób najbardziej systemowy obowiązek denuncjacji dotyczący przełożonych motu proprio *Vos estis lux mundi*, podobnie jak i wcześniejszy dokument *Come una madre amorevole* dotyczący Kościoła powszechnego, a także polskie *Wytyczne*, nie przewidywały ukarania tego, kto nie zawiadomi o przestępstwie, czy też bezprawnych działaniach i zaniechaniach przełożonego.

Inaczej rozwiązane zostało to w polskim prawie państwowym, przy nowelizacji art. 240 k. k., w którym za brak zawiadomienia o przewidzianych w tym artykule przestępstwach przewidziano karę pozbawienia wolności do lat trzech.

Osobom, które z ramienia Kościoła stykają się z informacjami dotyczącymi takich przestępstw, rozwiązanie to „może pomóc w uniknięciu sytuacji narażenia się na sankcję prawnokarną z powodu ignorancji lub niechęci współpracy z organami powołanymi do ścigania przestępstw”⁶⁷.

65 Wyjątkiem będzie ukaranie autora fałszywego doniesienia o przestępstwie solicytacji lub oszczerczego doniesienia przełożonemu o przestępstwie lub naruszeniu czyjegoś dobrego imienia, o czym w kan. 1390 KPK 1983 i 1452 i 1454 KKKW. Por. *Vos estis lux mundi*, art. 4 § 2.

66 Ustawa o jawności życia publicznego (projekt), art. 2 ust. 1 pkt 15.

67 P. Kroczek, *Kilka uwag do znowelizowanych „Wytycznych”*, s. 97.

W związku z dotychczasowym brakiem przepisów o sankcji karnej na forum kościelnym za zaniechanie denuncjacji o przestępstwie ze szczególną satysfakcją należy powitać nowelizację na gruncie kanonicznego prawa karnego, dokonaną w obrębie kan. 1371, poprzez dodanie do niego § 6, w którym ustawodawca postanawia: „Kto nie zawiadamia o przestępstwie, mimo że jest do tego zobowiązany na podstawie ustawy kanonicznej, powinien być ukarany, zgodnie z przepisami kan. 1336 § 2–4, z dodaniem także innych kar w zależności od ciężkości przestępstwa”⁶⁸.

Przywołana norma z pewnością dostarcza mocnej przesłanki do wywiązania się z obowiązku denuncjacji i przyczyni się do ochrony prawnokarnej „kościelnych sygnalistów”, choć z pewnością nie zabezpieczy ich przed potencjalnymi przykrościami, które mogą ich spotkać w związku z jego wypełnieniem w zhierarchizowanej społeczności Kościoła katolickiego.

Zakończenie

Analizując teksty normatywne wydane w ostatnich latach tak przez ustawodawcę powszechnego, jak i partykularnego, jakim w tym przypadku jest Konferencja Episkopatu Polski, można zauważyć stale rosnącą świadomość potrzeby adekwatnego reagowania na nadużycia w Kościele. Podobny wydźwięk mają dokumenty niebędące ustawami, ale wydawane w celu ich odpowiedniej aplikacji.

Niewątpliwie do pierwszych kroków zmierzających do ukarania sprawcy, jak też i ochrony wspólnoty Kościoła przed nadużyciami i przestępstwami, nie tylko na tle seksualnym, należy doniesienie dokonane przez tego, kto posiada wiedzę na ich temat.

Kanoniczy obowiązek denuncjacji wynika najwyraźniej z ostatniej nowelizacji Księgi VI kodeksu prawa kanonicznego, a konkretnie kan. 1371 § 6 KPK 1983 (brzmienie po nowelizacji). Jego zaniechanie zostało obwarowane sankcją karną, czego brakowało we wcześniejszych regulacjach. Nowe przepisy zawarte w Księdze VI kodeksu zwiększają ochronę wspólnoty, co było jednym z kryteriów przyświecających reformie⁶⁹. Ma ona bowiem, jak wyjaśnia papież Franciszek w konstytucji *Pascite gregem Dei*, przez którą ją ogłasza, zarządzić także zaniedbaniom pasterzy.

68 Kan. 1371 § 6 KPK 1983, norma obowiązująca od 8 grudnia 2021 roku (tłumaczenie nieoficjalne).

69 Por. *Papież wprowadził nowe unormowania kar w Kościele*, <https://www.ekai.pl/papiez-wprowadzil-nowe-unormowania-kar-w-kosciele/> (16.11.2021).

Brak stosowania przez nich procedur karnych, zdaniem papieża, jasno pokazuje, że nie wykonują oni swojej funkcji sprawiedliwie i wiernie⁷⁰.

Na gruncie obecnego stanu prawnego Kościoła katolickiego istnieje więc możliwość działania dla wszelkiego rodzaju „sygnalistów”, wywodzących się z jego wnętrza. Motu proprio *Vos estis lux mundi* zawiera również zapisy, które grożą sankcją także tym, którzy staraliby się powstrzymać „sygnalistów” przed ujawnieniem prawdy, jej przemilczeniem, albo też podejmowali działania mające na celu szkodzenie im, represjonowanie ich lub dyskryminowanie. Jest to zasadne w społeczności, w której występuje hierarchiczna zależność.

Problemem pozostaje jednak społeczny odbiór sygnalisty, którego nie zmieniają automatycznie żadne regulacje. W naszej rzeczywistości wynika to również z historycznego obciążenia. W minionym systemie komunistycznym informowanie czy zawiadamianie o nieprawidłowościach często kojarzyło się z donosicielstwem czy byciem wręcz „kapusiem”, a więc kimś działającym nieetycznie, niezgodnie z zasadami współżycia społecznego. Zakorzeniony brak zaufania do społeczeństwa i państwa, a także do instytucji Kościoła i niektórych jego mechanizmów, wśród których zależność od przełożonych wybija się na pierwsze miejsce, sprawia, że wciąż pokutują postawy przemilczania prawdy, przeciwne jej ujawnianiu. Zamiast ewangelicznej zasady: „poznacie prawdę, a prawda was wyzwoli” (J 8, 32), hołduje się opacznie rozumianej zasadzie: „nie należy kłaść własnego gniazda”, a także syndromowi „oblężonej twierdzy”, odczytując wszelkie działania, w tym pochodzące z wnętrza wspólnoty, mające na celu rozwiązanie problemów, jako „atak na Kościół”.

Tymczasem na działalność „kościelnych sygnalistów” należy patrzeć jako na przejaw świadomej współodpowiedzialności za dobro wspólne Kościoła i troskę o jego wspólnotę i cel ostateczny, jakim jest *salus animarum* każdego człowieka, w tym także zbawienie duszy sprawcy nadużyć. Drugie znaczenie łacińskiego rzeczownika *salus* to obok „zbawienia” także „zdrowie”. Ujawnianie nadużyć i przestępstw należy zatem traktować jako drogę do uzdrowienia wspólnoty. Innym przejawem zdrowia wspólnoty jest to, jak reaguje ona na zgłoszenia. Jeśli są one rozpatrywane, a „sygnalista” nie musi obawiać się odwetu, to oznacza, że jest ona zdrowa.

Do takiego rozumienia roli „sygnalisty” dochodzi się jednak w procesie wychowania wszystkich członków wspólnoty. Należy mieć nadzieję, że nowe regulacje przyczynią się do tego procesu, wszak jedną z funkcji prawa jest funkcja

70 Franciszek, Konstytucja apostolska *Pascite gregem Dei*, 23.05.2021.

wychowawcza. W tym przypadku przybiera ona charakter prewencyjny. Spełni swoją rolę wtedy, gdy ze względu na upowszechnienie we wspólnocie Kościoła dezaprobaty dla czynów przestępczych, nadużyć władzy czy zaniechań w działaniu, także poprzez ich ujawnianie w celu rozwiązania problemu, zmniejszy się częstotliwość ich popełniania.

ABSTRACT

Hierarchical dependence and unlawful actions of a superior. “Whistleblower” in the Church

The article is devoted to the reflection on the functioning of the figure of the “whistleblower” in the structures of the Catholic Church. State law defines this concept as an employee of an enterprise or a member of an institution who, by revealing irregularities in their operation, and especially unlawful activities committed by their management, uses the protection granted to him by law enforcement agencies.

Although the individual institution of a “whistleblower” is alien to the order of the Church law, it nevertheless provides solutions allowing for informing about unlawful activities, including those committed by the Church superior.

The reflection should take into account the hierarchical constitution of the Catholic Church, which means a number of church entities having appropriate authority, ordered according to the degrees and subordination of hierarchically lower organs, to superior organs, both at the level of the universal and particular Church.

In the event that the superior, sometimes referred to as the Ordinary and / or the Local Ordinary (can. 134 CIC 1983), takes an action contrary to the law or fails to fulfill obligations arising from a legal norm, which will be equivalent to an unlawful act, the ecclesiastical “whistleblower” can and should inform about such cases the competent authorities.

After explaining the meaning of the figure of the “whistleblower” under civil law, an attempt was made to adapt this concept to the canon law system. Later in the study, the code-based sources of the right/obligation were analyzed to make reports in the Church. A special place has been devoted to the latest changes contained in the canonical provisions of universal scope.

Keywords: hierarchical constitution of the Church, superior, whistleblower, illegal activity

ABSTRAKT

**Hierarchiczna zależność a bezprawne działanie przełożonego.
„Sygnalista” w Kościele**

Artykuł został poświęcony refleksji na temat funkcjonowania w strukturach Kościoła katolickiego instytucji „sygnalisty”. Pojęciem tym, w prawie państwowym, określa się pracownika lub współpracownika przedsiębiorstwa, czy też członka organizacji, który ujawniając nieprawidłowości w ich działaniu, a szczególnie bezprawne czynności, których dopuszcza się ich kierownictwo, korzysta z ochrony przyznanej mu przez organy ścigania.

Chociaż sama instytucja sygnalisty jest obca porządkowi prawa kościelnego, to jednak przewidziano w nim rozwiązania pozwalające na informowanie o działaniach bezprawnych, w tym także tych, których dopuszcza się kościelny przełożony.

W podjętej refleksji należało uwzględnić hierarchiczny ustrój Kościoła katolickiego, który oznacza szereg podmiotów kościelnych wyposażonych w odpowiednią władzę, uporządkowany według stopni i podległości organów niższych hierarchicznie organom nadrzędnym, tak na szczeblu Kościoła powszechnego, jak i partykularnego.

W przypadku gdy przełożony, określany niekiedy mianem ordynariusza i/lub ordynariusza miejsca (kan. 134 KPK 1983), podejmuje działanie sprzeczne z prawem lub nie dopełnia obowiązków wynikających z normy prawnej, co będzie równoznaczne z działaniem bezprawnym, kościelny „sygnalista” może i powinien informować o tym kompetentne władze.

Po wyjaśnieniu znaczenia pojęcia sygnalisty na gruncie prawa cywilnego dokonano próby adaptacji tego pojęcia do systemu prawa kanonicznego. W dalszej części studium poddano analizie kodeksowe źródła prawa/obowiązku dokonywania doniesień w Kościele. Szczególną uwagę poświęcono zmianom zawartym w najnowszych przepisach kanonicznych o zasięgu powszechnym.

Słowa kluczowe: hierarchiczny ustrój Kościoła, przełożony, sygnalista, działanie bezprawne

BIBLIOGRAFIA

1. Astigueta D. G., *L'investigazione previa*, w: *I delitti riservati alla Congregazione per la Dottrina della Fede*, a cura di A. D'Auria, C. Papale, Città del Vaticano 2014, s. 79–108.
2. Bar W., *Przełożony zakonny*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 2377–2382.
3. Bączkiewicz F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole 1958.

4. Borek D., *Obowiązek powiadomienia o przestępstwie w prawie i praktyce Kościoła*, „Annales Canonici” 18 (2022) nr 1, s. 5–48.
5. Borek D., *Przestępstwa zastrzeżone dla Kongregacji Nauki Wiary. Normy materialne i proceduralne*, Tarnów 2019.
6. Congregazione per la Dottrina della Fede, *Lettera circolare per aiutare le Conferenze Episcopali nel preparare linee guida per il trattamento dei casi di abuso sessuale nei confronti di minori da parte di chierici*, 3.05.2011, w: *Enchiridion Vaticanum*, t. 27, Bologna 2011, s. 256–263.
7. Congregazione per la Dottrina della Fede, *Lettera del Cardinale William Levada per la presentazione della circolare alle Conferenze Episcopali sulle linee guida per i casi di abuso sessuale nei confronti di minori da parte di chierici*, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20110503_levada-abuso-minori_it.html (09.11.2021).
8. Dudka K., *Anonim a wszczęcie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 4 (2005), s. 55–62.
9. Franciszek, *Konstytucja apostołska Pascite gregem Dei*, 23.05.2021.
10. Franciszek, *List apostołski Come una madre amorevole*, 4.06.2016.
11. Franciszek, *List apostołski Vos estis lux mundi*, 7.05.2019.
12. Franciszek, *List apostołski Vos estis lux mundi (aggiornato)*, 25.03.2023.
13. Hervada J., *Commento al. can. 212*, w: *Codice di Diritto Canonico e leggi complementari commentato*, a cura di J. I. Arrieta, Roma 2010, s. 192–193.
14. Hervada J., *Komentarz do kan. 220*, w: *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 212–213.
15. Herzog A., *Komentarz do art. 240*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2017.
16. Konferencja Episkopatu Polski, *Uchwała nr 5/376/2017 z dnia 6 czerwca 2017 r.*, https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2017/07/KEP_wytyczne_z_aneksami.NOWELIZACJA.2017-1.pdf (11.11.2021).
17. Konferencja Episkopatu Polski, *Uchwała nr 14/384/2019 z dnia 8 października 2019 r. w sprawie nowelizacji Wytycznych dotyczących wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” (2019) nr 31, s. 259–261.
18. Konferencja Episkopatu Polski, *Wytyczne dotyczące wstępnego dochodzenia kanonicznego w przypadku oskarżeń duchownych o czyny przeciwko szóstemu przykazaniu Dekalogu z osobą niepełnoletnią poniżej osiemnastego roku życia*,

https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2020/07/Wytyczne_nowelizacja_2019.pdf (09.11.2021).

19. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Instrukcja *Redemptionis Sacramentum*, 19.03.2004, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/kkultu/redemptionis_sacramentum_25032004.html (07.11.2021).

20. Dykasteria Nauki Wiary, *Vademecum* dotyczące wybranych kwestii proceduralnych w zakresie postępowania w przypadkach nadużyć seksualnych popełnianych przez duchownych wobec małoletnich, 05.06.2022, Wer. 2.0, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/ddf/rc_ddf_doc_20220605_vademecum-casi-abuso-2.0_pl.html (10.07.2022).

21. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

22. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

23. Kozak-Maśnicka M., *Sygnalista w organizacji – kapuś czy bohater?*, <https://www.prawo.pl/biznes/kim-jest-sygnalista,507181.html> (03.11.2021).

24. Kroczyk P., *Kilka uwag do znowelizowanych „Wytycznych” Konferencji Episkopatu Polski w kontekście zasad techniki legislacyjnej oraz znowelizowanego art. 240 § 1 kodeksu karnego*, „*Annales Canonici*” 13 (2017), s. 91–107.

25. Krukowski J., *Denuncjacja*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 517–518.

26. Krukowski J., *Hierarchia kościelna*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 885–888.

27. Krukowski J., *Komentarz do kan. 212*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, red. J. Krukowski, t. 2/1, Poznań 2005, s. 28–30.

28. Nuncjatura Apostolska w Polsce, Komunikat w sprawie arcybiskupa seniora gdańskiego Sławoja Leszka Głódzia, 29.03.2021, N. 5733/21, <https://nuncjatura.pl/2021/03/29/komunikat-dotyczacy-abp-slwoja-leszka-glodzia/> (08.11.2021).

29. Nuncjatura Apostolska w Polsce, Komunikat w sprawie biskupa seniora kaliskiego Edwarda Janiaka, 29.03.2021, N. 5734/21 <https://nuncjatura.pl/2021/03/29/komunikat-dotyczacy-bp-edwarda-janiaka/> (08.11.21).

30. Papale C., *Il processo penale canonico. Commento al Codice di Diritto Canonico*, Libro VII, Parte IV, Città del Vaticano 2012.

31. Pawluk T., *Kanoniczny proces karny*, Warszawa 1978.

32. Rzeszowski W., *Dla ochrony małoletnich w Kościele*, „*Pastores*” 92 (2021) nr 3, s. 144–156.

33. Segreteria di Stato, Istruzione *Sulla riservatezza delle cause*, 6.12.2019, https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/2019/documents/rc-seg-st-20191206_rescriptum_it.html (08.11.2021).
34. Segreteria di Stato, Rescriptum ex audientia. Instructio de secreto pontificio *Secreta continere*, „Acta Apostolicae Sedis” 66 (1974) nr 2, s. 89–92.
35. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna *Lumen gentium*, 21.11.1964.
36. Sobór Watykański II, Dekret *Presbyterorum ordinis*, 7.12.1965.
37. Tiziano V., *Commento al. can. 212*, w: *Codice di Diritto Canonico commentato*, a cura di Redazione di *Quaderni*, Milano 2009, s. 231–233.
38. Ustawa o jawności życia publicznego (projekt), <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/ustawa-o-jawnosci-zycia-publicznego-projekt-z%0208-stycznia-2018.pdf> (03.11.2021).
39. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.
40. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553; Dz.U. z 2020 r. poz. 1444, 1517, z 2021 r. poz. 1023.
41. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.
42. Wójcik P., *Sygnalista to nie donosiciel*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2017/Przewodnik-Katolicki-47-2017/Spoleczenstwo/Sygnalista-to-nie-donosiciel> (03.11.2021).
43. Zalewski W., *Komentarz do art. 240*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2: *Komentarz do artykułów 222–316*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2013, iii/6.

Osservazioni critiche sulla novella del can. 700 del Codice diritto canonico del 1983 secondo il Motu proprio “Competentias quasdam decernere” del Sommo Pontefice Francesco

Il pontificato del Romano Pontefice Francesco, lungo nove anni, è segnato da vari interventi legislativi tramite i quali il Legislatore supremo ha voluto modificare principalmente il processo matrimoniale per la Chiesa latina con il Motu proprio del 15 agosto 2015 *Mitis Iudex Dominus Iesus* e l'intero trattato del diritto penale (perlomeno nella parte formale), in aderenza a quanto disciplinato nella Costituzione apostolica *Pascete gregem Dei* del 23 maggio 2021. A queste notevoli novelle al Codice latino, insieme ai rispettivi cambiamenti del Codice orientale, se ne aggiunge un'altra in cui, attraverso le disposizioni del Motu proprio *Competentias quasdam decernere* dell'11 febbraio 2022, vengono modificate alcune specifiche norme canoniche per «favorire il senso della collegialità e della responsabilità pastorale dei Vescovi, diocesani/eparchiali o riuniti in Conferenze episcopali o secondo le Strutture gerarchiche orientali, nonché dei Superiori maggiori, e inoltre assecondare i principi di razionalità, efficacia ed efficienza»¹.

Tramite le pagine che seguono, si prospetta la presentazione critica riguardante i cambiamenti apportati dal Pontefice al can. 700 in cui si fissano varie norme che regolano la stesura del decreto dimissorio emesso per un sodale trovato in condizione di espulso da un istituto di vita consacrata e/o da una società di vita

¹ Francesco, Lettera apostolica in forma di motu proprio *Competentias quasdam decernere*, 11.02.2022, Preambolo.

apostolica. Critiche, queste, che non vogliono favorire un discorso meramente suggestivo, ma si basano innanzitutto sull'analisi del largo contesto ecclesologico in cui avvenne la revisione dell'ordinamento canonico postconciliare mentre furono proposti i *Principia quæ*² insieme alla documentazione annessa³. A partire da queste circostanze, e per poter giustificare l'indirizzo dottrinale qui esposto, verranno messi in luce gli elementi personalistici connessi al concetto di Popolo di Dio e alla visione comunionale della Chiesa scaturiti dal Concilio Vaticano II⁴, intesi come un vasto ambito ecclesologico in cui si definiscono e tutelano i 'diritti' dei sodali, qualora le stesse prerogative vengano violate tramite alcuni procedimenti disciplinari avviati nei loro confronti.

1. Contesto ermeneutico del problema

Sotto il profilo schiettamente formale, il procedimento dimissorio si configura come un provvedimento amministrativo finalizzato a decretare la separazione del sodale dal suo istituto. L'indole amministrativa del procedimento costituisce ed attua i presupposti del sesto e del settimo principio revisorio del Codice latino⁵. Questi principî, secondo l'opinione di alcuni, avrebbero dovuto definire e tutelare certi diritti fondamentali⁶ spettanti ad un professore, nell'ipotesi della perdita definitiva dello statuto di consacrato. In verità, una parte della dottrina⁷, impostando

² Synodus Episcoporum, *Principia quæ Codicis iuris canonici recognitionem dirigant*, "Communicationes" 1 (1969), p. 77-85.

³ Cfr. P. Felici, *Relatio circa 'principia quæ Codicis iuris canonici recognitionem dirigant'*, "Communicationes" 1 (1969), p. 90 e seguenti.

⁴ Cfr. Congregazione per la Dottrina della Fede, Lettera *Communio notio, su alcuni aspetti della Chiesa intesa come comunione*, 28.05.1992, "Acta Apostolicae Sedis" 85 (1993), p. 838-850.

⁵ Cfr. Synodus Episcoporum, *Principia quæ*, p. 82.

⁶ Dal punto di vista della scienza canonica, è inammissibile la dimensione rivendicatoria introdotta, di fatto, al sistema giuridico della Chiesa tramite il termine 'diritti soggettivi'. La concezione, questa, non è stata ancora risanata, ma continua a dominare quasi imperterrita in certi contesti dottrinali, anche canonistici. Cfr. P. Michowicz, *Ancora sul concetto di diritto soggettivo nell'ordinamento della Chiesa*, "Annales Canonici" 17 (2021) 2, p. 87-89.

⁷ Cfr. F. d'Ostilio, *Il diritto amministrativo della Chiesa*, Città del Vaticano 1994, p. 84-85; *Prontuario del Codice di diritto canonico*, Città del Vaticano 1998, p. 38; J. Miras, J. Canosa, E. Baura, *Compendio di diritto amministrativo canonico*, Roma 2007, p. 389; S. Gherro, *Diritto canonico (nozioni e riflessioni)*, vol. 1: *Diritto costituzionale*, Milano 2006, p. 3-5; S. Gherro, *Diritto amministrativo canonico*, in: *Digesto delle discipline pubblicistiche*, vol. 5, Torino 1990, p. 200-205; A. C. Andrade Ortiz, *Derecho*

un giusto problema – in termini cioè di garantire dignità e libertà della coscienza alla persona (in quanto presupposti e principi della riforma conciliare dell'ordinamento canonico), ancor prima e in modo maggiore rispetto ai cosiddetti diritti personali o soggettivi – lo ha inquadrato in un modo inadeguato, nel senso di inescare un eccessivo apporto dottrinale e teoretico, in gran parte non pertinente, che, di conseguenza, ha pregiudicato l'intera strutturazione dell'argomento.

A ben vedere, il tema dei diritti soggettivi all'interno dell'ordinamento canonico, prese ufficialmente piede con l'inizio della revisione del Codice 1917⁸ quando furono formulati i *Principia quæ* in cui si adoperò, per la prima volta, il termine *iura subiectiva vera et propria*⁹. Al di là dell'apparente precisione della formula, in dottrina si afferma che, dall'intero contesto degli stessi *Principia* (e dalla documentazione annessa), risulta ben altra motivazione alla revisione del materiale normativo proposta dai consultori rispetto a quella che vorrebbero alcuni autori, secondo i quali, il filo conduttore della riforma fosse piuttosto una precisa definizione e un'ulteriore tutela dei diritti soggettivi di tutti i fedeli. In verità, a tale concezione degli *iura subiectiva* si riferivano le dottrine giuridiche europeo-continentali ottocentesche (spesso di ispirazione illuminista e liberale)¹⁰, scaturite dalla valorizzazione dei diritti umani. Ciò che il Primo Sinodo dei Vescovi volle riconsiderare era piuttosto una necessaria (se non urgente) nuova concezione e rimodulazione della forma di governo ecclesiale a cui sarebbe estranea qualsiasi allusione all'arbitrarietà. La questione risulta indubbia da più passaggi espliciti inerenti il testo preso in considerazione, onde si legge: «verum tamen usus huius potestatis in Ecclesia arbitrariun esse non potest»; e poi: «ut quælibet arbitrarietatis suspicio in administratione ecclesiastica penitus evanescat»¹¹.

Non va dimenticato che con la chiusura del Concilio Vaticano II e l'elaborazione della nuova ecclesiologia, si è visto il tramonto di tutta la teoresi sottostante a diverse concezioni della cosiddetta potestà dominativa con la quale, anche dopo

subiectivo, in: *Diccionario General de Derecho Canónico*, vol. 3, obra dirigida y coordinada por J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Navarra 2012, p. 193-195.

⁸ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, "Acta Apostolicæ Sedis" 9 (1917) pars 2, p. 11-456.

⁹ Cfr. *Synodus Episcoporum, Principia quæ*, p. 83. Questa formula non fu impiegata nella Prefazione del Codice del 1983 in cui vengono regolati invece alcuni degli *iura subiectiva*. Cfr. Ioannes Paulus PP. II, *Præfatio*, in: *Codex Iuris Canonici*, 25.01.1983, "Acta Apostolicæ Sedis" 75 (1983) pars 2, p. XXII.

¹⁰ Ad esempio G. Chiovenda, *Principi di diritto processuale civile*, Napoli 1928, p. 30.

¹¹ *Synodus Episcoporum, Principia quæ*, rispettivamente p. 82 e 83.

l'abrogazione del Codice piano-benedettino, veniva gestita, in modo assolutamente privatistico, la potestà interna del governo ecclesiale, specie negli istituti religiosi. Secondo questa concezione, per la potestà e per gli uffici si intendeva un rapporto di sottomissione e dipendenza personale di un suddito nei confronti di un superiore. Preme affermare che l'attuazione di questi meccanismi ha portato lungo i secoli alla creazione di vere e proprie strutture di assoggettamento ritenute ormai inammissibili né mai più replicabili alla luce della dottrina conciliare. Era proprio l'esercizio della *potestas privata* a portare svariati eccessi di assoluta arbitrarietà da parte dei superiori religiosi, i quali pretendevano di essere obbediti senza alcuna esitazione all'interno di una dottrina teologico-spirituale che non ammetteva distinzioni tra morale e diritto, tra coscienza e libertà; tutto in funzione della reale perdita della salvezza eterna (sic!)¹². Ecco perché, tra altri principî revisori del nuovo Codice dovevano essere accolte le apposite soluzioni in modo da introdurre (e poi farle rispettare) le distinzioni sostanziali tra il foro della coscienza (foro interno) e il foro esterno¹³.

Non deve sorprendere che il nuovo progetto codiciale, anche tramite la formulazione di alcune prerogative dei fedeli, in particolare dei religiosi, doveva curare le piaghe dell'autoritarismo e dell'arbitrarietà del governo ecclesiale, spesso umiliante nei confronti delle persone come tali. Ciò si rinviene dalla famosa pronuncia *coram* Felici del 10 maggio 1980 in cui il ponente del Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica doveva decidere non solo circa l'adeguatezza provvedimento della dimissione di una religiosa, ma anche pronunciarsi sull'opportunità di tale atto contro la stessa suora affetta da una personalità paranoica e da un delirio paranoideo¹⁴. Il motivo della dimissione era la costante disobbedienza della suora, che – secondo l'opinione del ponente – non ha potuto però compiere quanto a lei

¹² Paolo VI intervenne per arginare le pretese di cieca obbedienza all'interno della vita religiosa. Cfr. Paulus PP. VI, *Adhortatio apostolica Evangelica testificatio*, 29.06.1971. Si consultino anche i testi di: J. L. Gutiérrez, *Potestad dominativa*, in: *Diccionario General de Derecho Canónico*, vol. 6, obra dirigida y coordinada por J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Navarra 2012, p. 312–313; T. Rincón-Pérez, *Sub c. 596*, in: *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, obra coordinada y dirigida por A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, vol. 2/2, Pamplona 1997, p. 1469–1472.

¹³ Risale all'anno 1975 la famosa affermazione di Eugenio Corecco: «in linea di principio, diritto e morale [...] non sono realtà adeguatamente distinte» (E. Corecco, *Valore dell'atto 'contra legem'*, "Ius Canonicum" 15 (1975), p. 255).

¹⁴ Cfr. *Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, coram Felici, decisio diei 31 maii 1980*, Prot. N. 10460/78 CA, in: *Leges Ecclesiæ annis 1979–1985 editæ*, vol. 6, ed. X. Ochoa, Roma 1987, n. 4777, col. 7972.

richiesto, non per mancanza di buona volontà, piuttosto conseguenza di una causa impeditiva, insuperabile da parte dell'interessata, effetto della malattia psichica che portava alla disobbedienza e all'imputabilità personale. Si è ben chiarito che nessun stato morboso esclude l'imputabilità dell'agente, ma lo fa qualora si inserisca direttamente nel nesso causale provocando così l'impossibilità di compiere certi atti da realizzarsi, anche sotto il voto dell'obbedienza religiosa¹⁵. In definitiva, dando ragione alla ricorrente, il ponente ha laconicamente affermato: «verum ægrotans non dimittitur, sed curatur»¹⁶.

L'esempio appena riportato documenta che ciò su cui la riforma codiciale del post Concilio voleva intervenire non erano tanto sugli atti illeciti, poiché essi sono gli unici che sia possibile porre contro i 'diritti soggettivi', ma piuttosto su quelli illegittimi. L'atto di governo illecito, difatti, in quanto contrario alla legge, era già protetto dal legislatore sotto il regime del Codice piano-benedettino nella disposizione del can. 1667¹⁷. L'atto illegittimo invece, cioè quello posto *non secundum legem*, in quanto lecito, non trovava però adeguate protezioni per i suoi destinatari. Va ricordato che tale atto è *infra legem* quanto alla sostanza, ma *non secundum legem* quanto alla modalità di porlo; è diverso, seppure non contrario a quanto viene prescritto dalla stessa legge. Di qui l'eventuale errore del diritto (*in decernendo* o *in procedendo*) che potrebbe giustificare la rescissione di un atto legale non rispondente però a tutti i presupposti preventivamente esigiti dalla legge¹⁸. Sembra, dunque, che questa sia proprio la *mens* dei principî revisori del rinnovato diritto canonico riguardo al tema in questione. In verità, si trattava di creare un ambito specifico in cui fosse possibile controllare e verificare l'operato dell'autorità ecclesiale inferiore da parte dell'autorità di governo esecutivo superiore, attraverso il sistema combinato di *remonstratio* e del successivo ricorso gerarchico, non escludendo l'azione contenziosa presso il Tribunale della Segnatura Apostolica¹⁹. Occorreva, dunque, un sistema che potesse imporre ai superiori il rispetto, anche sostanziale, delle norme ordinamentali che, in oggetto del presente argomento, implicassero

15 Cfr. C. Begus, *Adnotationes in Decreta*, "Apollinaris" 85 (2012) n. 2, p. 451.

16 *Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, coram Felici, decisio diei 31 maii 1980*, col. 7973.

17 «Quodlibet ius non solum actione munitur, nisi aliud expresse cautum sit, sed etiam exceptione, quæ semper competit et est suapte natura perpetua».

18 Cfr. P. Gherri, *Introduzione al diritto amministrativo canonico. Fondamenti*, Milano 2015, p. 163-164.

19 Si ricordi che l'azione giudiziale presso la Segnatura Apostolica non è la terza istanza della *contentio* generata dall'atto amministrativo singolare inefficace.

l'assenza di vari *errores iuris*, anche in ambito di valutazione di situazioni e circostanze individuali²⁰.

2. Iter redazionale del can. 700 non modificato

L'istituto giuridico della dimissione, prima nella sua stesura finale avvenuta nel 1983, è stato sottoposto ad un lungo dibattito²¹. Per un verso, gli istituti religiosi potevano fornire dei criteri utili all'elaborazione di norme armoniose e funzionali, per altro verso, i lavori preparatori in vista della riforma codiciale, furono sostenuti dalla Pontificia Commissione per la Revisione del Codice del 1917 che avanzava proprie mozioni in merito. Lo studio venne affidato ad esperti che, dopo sedici sessioni, conclusero i lavori nel maggio del 1974²². Oltre ai principî guida indicati dal Concilio Vaticano II, nonché quelli successivamente elaborati dal Sinodo dei Vescovi del 1967, le nuove coordinate, entro cui si dovevano revisionare le norme disciplinanti l'istituto della dimissione, erano date dal Motu proprio di Paolo VI *Ecclesiae sanctae*²³. Ciò considerato, il gruppo di studio tentò di formulare la prima

²⁰ Vengono riportate anche altre sentenze della Segnatura Apostolica secondo cui si sono verificate gravi negligenze dei superiori religiosi inerenti all'erronea valutazione dei fatti insieme all'omissione di alcune regole procedurali: Cfr. *Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, coram Staffa, decisio diei 1 iunii 1974*, Prot. N. 3671/72 CA, "Periodica" 64 (1975), p. 316-324; *coram Palazzini, decisio diei 8 novembris 1975*, Prot. N. 4937/73 CA, "Commentarium pro Religiosis et Missionariis" 57 (1976), p. 374-381; *coram Oddi, decisio diei 25 maii 1978*, Prot. N. 8110/76 CA, "Commentarium pro Religiosis et Missionariis" 60 (1979), p. 275-278.

²¹ In sintesi l'argomento viene esposto da M. Bider, *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według kodeksu prawa kanonicznego*, Lublin 2006, p. 140-146. Per una visione completa: V. Ribeiro, *La dimissione dei religiosi nella legislazione della Chiesa latina dal Codice del 1917 al Codice del 1983 con speciale riferimento alle legislazioni particolari*, Theses ad Doctoratum in Utroque Iure, Roma 2000, p. 110-123.

²² Cfr. V. Gómez-Iglesias, *El decreto de expulsión del can. 700 y las garantías jurídicas del afectado*, "Ius Canonicum" 27 (1987), p. 650.

²³ I principi revisori quelli cioè particolarmente riguardanti il rinnovamento delle norme della vita religiosa (che ottenne, tra l'altro, il nuovo nome e, cioè, la vita consacrata), indirizzavano gli esperti in materia a formulare le norme in maniera tale che la norma giuridica asseconducesse il dono della vocazione divina ai consacrati e promuovesse l'opera della grazia affinché la perfezione della carità fosse realizzata pienamente. Sulla falsa riga di quanto appena affermato si deduceva la necessità di evitare, in quanto possibile, l'eccessiva proliferazione delle norme. L'elaborazione di esse, in maniera più determinata, doveva essere lasciata all'opera legislativa propria di ogni istituto facendo fondere gli elementi teologici della vita consacrata tradotta in carisma proprio e gli elementi giuridici indispensabili.

bozza, piuttosto completa, per cui nel 1970, dopo quattro anni di lavoro, fu presentato l'intero schema normativo sulla vita religiosa. Tuttavia, le soluzioni non sono state subito tradotte in canoni, perché occorre tempo per la divulgazione del testo ai dicasteri della Curia Romana, alle conferenze episcopali, alle università ecclesiastiche, ecc., in base all'esito della quale si doveva ordinare una nomenclatura uniforme per rimuovere ogni dubbio²⁴. La diffusione della suddetta proposta legislativa portava la data del 2 febbraio 1977 da cui proviene un espediente, cioè lo *Schema* del 1977.

In estrema sintesi, qui ci si limita solo a dar notizia che il progetto postulava il perfezionamento delle norme sotto il profilo del loro sviluppo storico-dottrinale, insieme all'unificazione del procedimento dimissorio in modo da eliminare le differenze riguardanti la qualifica giuridica dell'istituto di appartenenza e il valore legale dei singoli vincoli. In merito al principio di uguaglianza, nello *Schema* del 1977 non sussistevano più difformità tra gli istituti esenti o meno o tra quelli laicali o quelli clericali, di uomini o donne, che sotto il regime del *Codex* 1917 giustificavano le difformità di trattamento nell'ipotesi di dimissione²⁵. Quanto al principio di sussidiarietà invece, si sottolineava il notevole miglioramento per la responsabilità diretta di ogni istituto nel decretare la dimissione tramite un apposito

Preme dire, dall'altra parte, che le norme specifiche non potevano essere troppo dettagliate; piuttosto dovevano rispecchiare l'indole giuridica del nuovo Codice cui caratteristica era quella di generalità della norma canonica. Se ne deduceva che le norme disciplinari dovevano essere definite dagli istituti stessi in base al principio di sussidiarietà. Infine, vi era un ulteriore principio concernente il regime interno di ogni istituto secondo la propria indole: il governo di esso non fosse esercitato dalle medesime persone in infinito, che i capitoli nonché i consigli svolgessero all'interno del governo un ruolo ben specificato e circoscritto, che l'obbedienza fosse attiva e responsabile, e che tutti questi elementi trovassero l'applicazione nel rinnovamento degli istituti femminili di vita consacrata. Cfr. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Principia quae iuris religiosorum recognitionem dirigant*, "Communicationes" 2 (1970), p. 172.

Kevin D. O'Rourke ha proposto la sua classificazione dei suddetti principî: spirituality principle, individuality principle, subsidiarity principle, shared responsibility principle and equity principle, in K. D. O'Rourke, *The new law for religious: principles, content, evaluation*, "Review for Religious" 34 (1975), p. 24-26; A. Gutiérrez, *Schema canonum de institutis vitae consecratae*, "Commentarium pro Religiosis et Missionariis" 58 (1977), p. 4-5; J. Beyer, *Verso un nuovo diritto degli istituti di vita consacrata*, Roma-Milano 1976, p. 23-29; M. A. Boucher, *Un nouveau droit proposé aux instituts religieux*, "Studia Canonica" 11 (1977), p. 353-364.

²⁴ Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *I. De progressu laborum*, "Communicationes" 5 (1973), p. 47.

²⁵ Cfr. J. Fox, *A general synthesis of the work of the Pontifical Commission for the Revision of the Code of Canon Law*, "The Jurist" 48 (1988), p. 814; V. Ribeiro, *La dimissione dei religiosi*, p. 83.

procedimento amministrativo in cui, per definizione, dovevano essere tutelati i 'diritti' delle parti coinvolte, indicando, in particolare, il diritto di ambedue le parti a presentare ricorso presso il Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica²⁶.

Lo *Schema* del nuovo diritto per i sodali, talmente lodato dagli esperti sia per la ricezione dei principî revisori sia per il rilievo della libertà insieme all'autonomia di ogni istituto, ha suscitato però tante polemiche da parte di coloro a cui è stato possibile proporre suggerimenti²⁷. Fu fortemente criticata l'applicazione del principio di sussidiarietà poiché – diversamente da quanto disciplinato dal Codice 1917 – lo *Schema* ha ben indicato nell'autorità suprema di ogni istituto quella competente a decretare la dimissione senza garantire però una successiva conferma da parte dell'autorità esterna per evitare qualsiasi allusione alla centralizzazione della potestà, pur garantendo l'autonomia ad ogni istituto. In materia della dimissione, lo *Schema* del 1977 cercò di mantenere in eredità certi aspetti positivi della disciplina codiciale piano-benedettino eliminando, al contempo, elementi negativi cioè quelli discordanti con le linee di coordinamento indicate dal Concilio e, poi, confermate dal Primo Sinodo dei Vescovi²⁸.

Occorreva dunque un nuovo approccio. Il gruppo di studio ritrattò questa materia nella decima sessione, realizzata dal 3 all'8 marzo 1980, continuando poi i lavori durante la undicesima sessione tenutasi dal 28 aprile fino al 3 maggio dello stesso anno²⁹. In queste discussioni emerse la problematica della conferma del decreto dimissorio, la questione delle cause richieste per la dimissione insieme alle concrete forme da adoperare. Le polemiche più accese però hanno interessato la conferma del decreto fatto dal Moderatore supremo. Tra i consultori, le opinioni in merito erano distinte: si affermava che tale atto non avrebbe avuto forza se non fosse stato sottoposto ad un ulteriore esame e, cioè, ad una successiva conferma della Santa Sede. Invero questo intervento non doveva essere richiesto, ma fu obbligatorio indicare la possibilità di ricorso alla Sede Apostolica entro dieci giorni utili, con effetto sospensivo. La mozione, questa, rafforzata dalla medesima facoltà spettante

²⁶ Cfr. V. Dammertz, *Gli istituti di vita consacrata nel nuovo Codice di Diritto Canonico*, "Vita Consacrata" 19 (1983), p. 129.

²⁷ Cfr. J. Murphy-O'Connor, *The new Law versus the Gospel*, „Review for Religious” 34 (1975), p. 887; M. Said, *The new Law versus the Gospel: some considerations*, „Review for Religious” 34 (1975), p. 888-896.

²⁸ Cfr. V. Gómez-Iglesias, *El decreto de expulsión del can. 700*, p. 654.

²⁹ Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *De dimissione ab Instituto*, „Communicationes” 13 (1980), p. 341.

a un sodale di un istituto di diritto diocesano, senza la previa istanza da presentare al vescovo diocesano, è stata finalmente accolta³⁰.

Raggiunto il consenso, la questione comunque non risultava né chiara né convincente: mancavano validi ragioni capaci di giustificare la motivazione della conferma del decreto dimissorio emesso solo negli istituti di diritto pontificio. Facevano preoccupare le ipotesi di effettive ingiustizie *in discernendo*, ragion per cui servivano maggiori garanzie legislative. Di conseguenza, furono inoltrate due proposte distinte con soluzioni escludenti.

La prima, detta A³¹, postulava il pieno valore giuridico del decreto emesso dal moderatore supremo senza la necessità di ricorrere alla Sede Apostolica, presso la quale un dimesso avrebbe potuto comunque impugnare tale atto *in suspensivo*. Tuttavia, ipotizzando l'obbligatorietà della conferma da parte della Congregazione romana, si sospettava che fosse unicamente possibile presentare il ricorso alla Segnatura Apostolica, che allora giudicava solo per la violazione della legge, non invece per il merito della controversia.

Quanto alla cosiddetta alternativa B³², tale proposta non privava il dimesso della possibilità del doppio ricorso poiché l'atto di conferma avrebbe avuto il valore giuridico di *nihil obstat* e non invece quello di un ricorso. Come ulteriore argomento a favore della conferma, si riportava la prassi di alcune congregazioni femminili (specie quelle, numericamente piccole, di diritto diocesano), che riscontravano grandi difficoltà procedurali, causa gli abusi di potere insieme a palesi ingiustizie di carattere procedimentale³³.

³⁰ Cfr. V. Gómez-Iglesias, *El decreto de expulsión del can. 700*, p. 654.

³¹ «§ 1. Decretum dimissionis executioni mandatur tradendo sodali exemplar ipsius decreti, in scriptis indicato, ad validitatem, iure quo ipse gaudet recurrenti, intra decem dies a recepta notificatione, ad Sanctam Sedem. Recursus effectum habet suspensivum.

§ 2. Si agatur de instituto iuris diocesanis vel de monasterio de quo in can. 38 ter, decretum executioni mandari nequit nisi fuerit ab Episcopo diocesanis ubi sita est domus confirmatum» (Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici, iuxta animadversiones*, Città del Vaticano 1980, can. 626).

³² «Decretum dimissionis vim non habet nisi fuerit a Sancta Sede confirmatum, ad quam decretum ipsum et acta omnia quamprimum transmittenda est. Se agatur de instituto iuris diocesanis vel de monasterio de quo in can. 38 ter confirmatio spectat ad Episcopum diocesanum ubi sita est domus. Decisio vero circa dimissionem significanda est sodali ut auctoritati confirmanti intra decem dies exponere possit, si velit, suas animadversiones» (Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *De dimissione sodalium*, "Communicationes" 13 (1981), p. 358).

³³ È stato proposto affinché nell'alternativa B si potesse includere una clausola: 'salve le Costituzioni', cioè, nella prassi, avrebbe permesso la dispensa della conferma. Cfr. Pontificia Commissionis

Nonostante l'abbondanza argomentativa, la decisione definitiva non fu presa. Per di più, lo *Schema* del 1980 non venne sottoposto a una larga consultazione (diversamente avvenne con la bozza precedente), ma fu solo indirizzato ai cardinali membri della Pontificia Commissione per la Revisione del Codice di diritto canonico. All'interno di quel gruppo, prevalevano però opinioni favorevoli all'obbligo di conferma³⁴. Elio Gambari sosteneva che un atto di convalida potesse favorire la stima per il valore e il contenuto di stabilità dei voti religiosi, specie quelli perpetui e/o solenni. Inoltre, la conferma offriva la maggiore coerenza con la disposizione del can. 617, § 2 dello *Schema* del 1980³⁵ per cui, la dispensa dei voti perpetui per gli istituti di diritto pontificio, era direttamente riservata alla Santa Sede. Si riteneva poi, che la conferma non fosse un atto puramente formale, cioè di sola *nihil obstat*, ma comportava un accurato esame da parte del Dicastero romano quanto al merito e al rito del provvedimento, ciò in vista di una decisione responsabile³⁶. Il medesimo consultore postulava affinché la conferma fosse obbligatoria solo per i religiosi di voti perpetui/solenni, mentre per quelli di voti temporanei si introducesse la possibilità del ricorso in sospensivo, nel termine di dieci giorni. In questa maniera avrebbe potuto emergere la diversa importanza dei due casi³⁷.

Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *De dimissione sodalium*, p. 358; V. Gómez-Iglesias, *El decreto de expulsión del can. 700*, p. 656.

³⁴ Cfr. J. Llobell, *La conferma del decreto di dimissione del religioso a norma del can. 700. Note sull'ermeneutica degli istituti rivolti all'attuazione del diritto di difesa*, "Ius Ecclesiae" 4 (1992), p. 244; G. Ghirlanda, *La problematica della separazione del religioso dal proprio istituto*, in: Aa. Vv., *Nuovo diritto dei religiosi*, Roma 1984, p. 182.

³⁵ «§ 1. Professus a votis perpetuis indultum discedendi ab Institute ne petat, nisi ob gravissimas causas coram Domino perpensas; petitionem suam deferat supremo Instituti Moderatori, qui eam una cum voto suo eiusque consilii auctoritati competenti transmittat.

§ 2. Huiusmodi indultum in Institutis iuris pontificii Sedi Apostolicæ reservatur; in Institutis vero iuris diocesanis id etiam Episcopus diocesanus domus assignationis concedere potest».

³⁶ Cfr. E. Gambari, *Vota consultorum*, in: Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis, *Acta et Documenta Pontificiæ Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo. Congregatio plenaria diebus 20–29 octobris 1981 habita*, Città del Vaticano 1991, p. 130–131.

³⁷ Cfr. E. Gambari, *Vota consultorum*, p. 132.

Proprio all'estremo opposto, vi fu l'opinione di Giuseppe Lobina. Il consultore riteneva che per un vero e proprio ricorso bisognava intendere solo quello presso la Segnatura Apostolica la quale, tuttavia, giudicava solo per la violazione della legge. Inoltre, non si doversero fare distinzioni tra voti perpetui emessi in un istituto di diritto pontificio o diocesano, perché, teologicamente parlando, si trattava della stessa promessa fatta a Dio di un bene possibile e migliore. Aggiungeva: «quando agitur de votis quæ coram Deo æqualia sunt, coram superiore dimittente magnam disparitatem præ se ferunt» (G. Lobina, *Vota consultorum*, in: Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis, *Acta et Documenta*

Tutto ciò considerato, il collegio cardinalizio, dati gli argomenti *pro et contra*³⁸, decise l'obbligatorietà della conferma per ogni istituto religioso che dimette. Di conseguenza, dopo le dovute modifiche, il nuovo canone 700, perlomeno nella parte che interessa, ordinava che: il «*decretum dimissionis vim non habet, nisi a Sancta Sede confirmatum fuerit, cui decretum et acta omnia transmittenda sunt; si agatur de instituto iuris dioecesiani, confirmatio spectat ad Episcopum dioecesis ubi sita est domus, cui religiosus adscriptus est*»³⁹. Questa redazione è stata finalmente accolta nella nuova legislazione finora vigente.

3. Perplessità e obiezioni

A seguito di queste 'premesse', ora occorre dar spazio al parere dissenziente inerente alla novella del can. 700, soprattutto nel suo ambito normativo che riguarda la conferma del decreto dimissorio. Ciò che infatti deve risaltare maggiormente a proposito della modifica di questa norma è la ratio della novità esposta nel documento *Competentias quasdam decernere*, di per sé giustificabile un salutare decentramento corrispondente alla dinamica ecclesiale della comunione e alla valorizzazione della prossimità, senza pregiudicare però la dimensione gerarchica⁴⁰. Dato per acquisito che per decentramento si intende la dislocazione di potestà, funzioni o competenze tra le diverse istituzioni ecclesiastiche ed ecclesiali al fine di raccordare le esigenze dei fedeli agli enti ad essi più vicini, si deve mettere in piena luce il fatto che il Pontefice, togliendo al Dicastero competente la facoltà di confermare il decreto della dimissione, non ha assegnato la stessa prerogativa a nessun'altra istituzione che, per motivi corrispondenti alla materia della controversia, dovrebbe essere coinvolta in quel genere di procedimento. In altre parole: la conferma da cui dipendeva l'efficacia del decreto dimissorio, pur perfetto ma in

Pontificiae Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo. Congregatio plenaria diebus 20–29 octobris 1981 habita, Città del Vaticano 1991, p. 135–136).

38 Cfr. J. Beyer, *La dimissione nella vita consacrata*, in: Aa.Vv., *Procedimenti speciali nel diritto canonico*, Città del Vaticano 1992, p. 343–347.

39 Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici. Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum*, Città del Vaticano 1982, can. 700.

40 Cfr. Francesco, Lettera apostolica in forma di motu proprio *Competentias quasdam decernere*, Preambolo.

sé non notificabile (cioè non eseguibile), non è più necessaria. Non è chiaro, dunque, cosa si attribuisca e a chi, specie in un 'processo di decentramento' essendo lo stesso direttamente definito come motivo principale della modifica del can. 700. In realtà, la mancata assegnazione di una mansione qualificata ad un altro ente, pur gerarchicamente inferiore alla Sede Apostolica (a chi effettivamente?), rende difficile parlare del decentramento sic et simpliciter: a quanto pare, si tratta invece di una deroga parziale della norma che, resta in vigore però per la generalità dei casi, ma, di certo, non è un decentramento nel senso proprio di quel fenomeno, riscontrabile pure nell'assetto giuridico.

Prendendo le distanze da quanto modificato, occorre inoltre considerare che nella sostanzialità dei riferimenti conciliari legati al progetto revisionale del nuovo Codice (v. *supra*), bisogna osservare tutti i principî, presi unitamente e cumulativamente, in modo da supportare e sostenere una nuova struttura, anche teoretica, dell'intero ordinamento canonico. Sarebbe infatti gravamene scorretto attuare parzialmente ed in maniera selettiva solo alcuni principî revisorî del 1967 riadattandoli alle esigenze del momento, o peggio, utilizzando il Vaticano II quale semplice autorità comprovante linee di cambiamenti normativi già individuati ed espressi dalla dottrina⁴¹. In qualsiasi riforma codiciale o, solo in una riflessione teoretica e sistematica, non è pensabile rinunciare alla struttura ordinamentale di base senza evidenziare percorsi coerenti ed organici legati alla nuova consapevolezza e conoscenza di sé che la Chiesa ha espresso nell'ultimo Concilio. Si rischia, altrimenti, di ricevere un messaggio parziale e, di certo, non adeguato. In particolare, mi riferisco al fatto che la novella priva un sodale dimesso di uno strumento di controllo che verte sulla opportunità e sulla correttezza procedimentale entro il limite definito dal secondo grado amministrativo di verifica, che riguarda la decisione presa *in loco*. Sebbene il linguaggio adoperato dal Motu proprio e dal quinto principio revisorio sembra attingere alla stessa fonte: *salutare decentramento* e *sano decentramento*, ed esprime la medesima motivazione del legislatore di apportare le dovute modifiche ai rispettivi dettati legislativi, tuttavia, la novella del can. 700 non rispetta, anzi pare mettere a rischio la tutela insieme alla verifica di certe garanzie legate al proprio statuto canonico (oggetto del sesto principio della riforma

41 Cfr. P. Ciprotti, *Future prospettive della procedura giurisdizionale ecclesiale. Prolusione all'inaugurazione dell'anno giudiziario 1972 dei Tribunali del Vicariato dell'Urbe*, in: Aa. Vv., *Attività dell'Ufficio III del Vicariato di Roma nell'anno 1972*, Roma 1972, p. 35; R. Baccari, *La giurisdizione amministrativa locale nel diritto canonico*, "Monitor Ecclesiasticus" 98 (1973), p. 374 e seguenti.

codiciale) prima dell'avvio del ricorso gerarchico. È vero che tramite detto principio si è voluto ridimensionare le modalità di governo in modo da evitare certi abusi di potere o altre condotte nocive (*v. supra*), ciò non comporta però la negazione che, anche nel diritto canonico esistano vere posizioni e prerogative individuali⁴² espressamente tutelate attraverso un'immediata azionabilità giudiziale la cui consistenza è del tutto paragonabile, sotto il profilo schiettamente giuridico, a quella di molti diritti soggettivi presenti negli ordinamenti statali. Questo non significa però che tale controllo è completamente sparito e/o negato: il dimesso gode comunque del diritto di impugnare l'atto emesso dal moderatore supremo e può presentarlo al Tribunale della Segnatura Apostolica. Questa garanzia è stata conservata poiché il decreto dimissorio è un atto gravoso per il destinatario al quale il legislatore riconosce il diritto di opporre resistenza chiedendone almeno la revisione in base agli elementi da lui stesso adottati nella propria lettura di fatti e circostanze che motivano la richiesta di modifica.

Infine, la mancata conferma del decreto potrebbe favorire per un verso condotte abusive da parte dei superiori dimettenti e per altro verso far moltiplicare l'avvio dei ricorsi gerarchici, a volte privi di fondamento, poiché già accuratamente esaminati dal Dicastero competente e ritenuti dallo stesso come validi. In realtà, la conferma della Congregazione romana, nella stragrande maggioranza dei casi, offriva le maggiori garanzie per i superiori religiosi nel senso di assicurarli che la decretazione di una espulsione non solo fu necessaria ('conferma' *in decernendo*), ma anche fu compiuta e terminata *ad normam iuris* ('conferma' *in procedendo*). Ora, venuta meno questa circostanza, la correttezza procedimentale può essere verificata presso l'autorità gerarchica amministrativa o, in un secondo momento, presso il Tribunale della Segnatura adducendo però negli ambiti religiosi convinzioni o certezze che i provvedimenti canonici non sono strumento pastorale di pace e di concordia fra le parti coinvolte, piuttosto favoriscono le situazioni conflittuali o, addirittura, condotte rivendicatorie. È indubbio che la conferma del decreto, resa obbligatoria prima della novella del 2022, non poteva bloccare e/o negare il diritto al ricorso gerarchico o quello al processo contenzioso-amministrativo, tuttavia, perlomeno in teoria, avrebbe potuto frenare intenzioni di quei sodali che, tramite la dimissione considerata dai superiori come opportuna/necessaria e rispettosa nei loro

⁴² J. Hervada proponeva chiamarli 'situazioni giuridiche individuali' derivanti dalla a) *condicio communionis*, b) *condicio libertatis*, c) *condicio subiectionis*, d) *condicio activa*. Cfr. J. Hervada, *Diritto costituzionale canonico*, Milano 1994, p. 89-90.

confronti, vorrebbero far valere i propri 'diritti' in maniera ostruttiva e dilatoria davanti ad un terzo imparziale.

4. Considerazioni conclusive

Le critiche che ho cercato ad articolare in queste pagine, non devono però oscurare un punto su cui concordo con il Legislatore. Che occorre modificare il diritto è un'affermazione più che ovvia, qualora i cambiamenti legislativi derivino da varie esigenze ritenute come oggettivamente rilevanti. Tuttavia, nel riproporre autoritativamente una nuova legge, si devono tener presenti certi contesti di lettura dell'intero ordinamento canonico postconciliare in modo da conservare la visione del diritto, concepibile in un rapporto tra Popolo di Dio e governo ecclesiale, in modo da rendere questi contesti, nel divenire, uno strumento idoneo ad essere tradotto in linguaggio canonistico in aderenza all'ecclesiologia del Vaticano II considerandola, quindi, un presupposto ordinamentale imprescindibile.

SOMMARIO

Osservazioni critiche sulla novella del can. 700 del Codice diritto canonico del 1983 secondo il Motu proprio "Competentias quasdam decernere" del Sommo Pontefice Francesco

La recente novella che riguarda alcuni canoni del Codice di diritto canonico latino ed eseguita dal Romano Pontefice Francesco tramite il motu proprio *Competentias quasdam decernere* è una valida opportunità per suscitare una discussione inerente i cambiamenti introdotti nel testo legislativo di cui al can. 700 dello stesso Codice. A partire dall'analisi della dottrina conciliare in cui sono stati elaborati i principi revisori del futuro diritto canonico e sulla base del processo evolutivo delle norme costituenti le regole della dimissione del sodale dal suo istituto religioso, in questo articolo saranno messe in evidenza alcune osservazioni critiche che mettono in discussione il recente intervento legislativo. Parole chiavi: *Principia quae*, dimissione dall'istituto religioso, decreto dimissorio, conferma del decreto, diritti e obblighi delle persone consacrate

ABSTRAKT

Krytyka noweli kan. 700 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku według motu proprio papieża Franciszka „Competentias quasdam decernere”

Niedawna nowelizacja niektórych kanonów kodeksu prawa kanonicznego łacińskiego dokonana przez papieża Franciszka poprzez motu proprio *Competentias quasdam decernere* jest okazją do dyskusji dotyczącej zasadności zmian, jakie zostały wprowadzone w normatywną treść kan. 700 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku. Począwszy od analizy soborowego kontekstu, w którym zostały wypracowane zasady rewizji prawa kanonicznego oraz w oparciu o historyczny proces redakcji normy statuującej zasady wydania dekretu wydalającego z instytutu zakonnego, w niniejszym artykule zostaną wyeksponowane niektóre krytyczne uwagi podające w wątpliwość niedawną nowelizację prawa.

Słowa kluczowe: *Principia quæ*, wydalenie z instytutu zakonnego, dekret wydalenia, zażalenie dekretu, prawa i obowiązki osób konsekrowanych

BIBLIOGRAFIA

1. Andrade Ortiz A. C., *Derecho subjetivo*, in: *Diccionario General de Derecho Canónico*, vol. 3, obra dirigida y coordinada por J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Navarra 2012, p. 193–195.
2. Baccari R., *La giurisdizione amministrativa locale nel diritto canonico*, “Monitor Ecclesiasticus” 98 (1973), p. 373–383.
3. Begus C., *Adnotationes in Decreta*, “Apollinaris” 85 (2012) n. 2, p. 479–501.
4. Beyer J., *La dimissione nella vita consacrata*, in: Aa.Vv., *Procedimenti speciali nel diritto canonico*, Città del Vaticano 1992, p. 337–356.
5. Beyer J., *Verso un nuovo diritto degli istituti di vita consacrata*, Roma–Milano 1976.
6. Bider M., *Wydalenie fakultatywne z instytutu zakonnego według Kodeksu prawa kanonicznego*, Lublin 2006.
7. Boucher M. A., *Un nouveau droit proposé aux instituts religieux*, “Studia Canonica” 11 (1977), p. 351–388.
8. Chiovenda G., *Principi di diritto processuale civile*, Napoli 1928.

9. Ciprotti P., *Future prospettive della procedura giurisdizionale ecclesiale. Prolusione all'inaugurazione dell'anno giudiziario 1972 dei Tribunali del Vicariato dell'Urbe*, in: Aa. Vv., *Attività dell'Ufficio III del Vicariato di Roma nell'anno 1972*, Roma 1972, p. 31–42.
10. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, "Acta Apostolicæ Sedis" 75 (1983) pars 2, p. 1–317.
11. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digetus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, "Acta Apostolicæ Sedis" 9 (1917) pars 2, p. 11–456.
12. Congregazione per la Dottrina della Fede, *Lettera Communionis notio, su alcuni aspetti della Chiesa intesa come comunione*, 28.05.1992, "Acta Apostolicæ Sedis" 85 (1993), p. 838–850.
13. Corecco E., *Valore dell'atto 'contra legem'*, "Ius Canonicum" 15 (1975), p. 237–257.
14. d'Ostilio F., *Il diritto amministrativo della Chiesa*, Città del Vaticano 1994.
15. d'Ostilio F., *Prontuario del Codice di diritto canonico*, Città del Vaticano 1998.
16. Dammertz V., *Gli istituti di vita consacrata nel nuovo Codice di Diritto Canonico*, "Vita Consacrata" 19 (1983), p. 110–136.
17. Felici P., *Relatio circa 'principia quæ Codicis iuris canonici recognitionem dirigant'*, "Communicationes" 1 (1969), p. 86–100.
18. Fox J., *A general synthesis of the work of the Pontifical Commission for the Revision of the Code of Canon Law*, "The Jurist" 48 (1988), p. 800–840.
19. Francesco, *Lettera apostolica in forma di motu proprio Competentias quasdam decernere*, 11.02.2022.
20. Gambari E., *Vota consultorum*, in: Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis, *Acta et Documenta Pontificiæ Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo. Congregatio plenaria diebus 20–29 octobris 1981 habita*, Città del Vaticano 1991, p. 130–131.
21. Gherri P., *Introduzione al diritto amministrativo canonico. Fondamenti*, Milano 2015.
22. Gherro S., *Diritto amministrativo canonico*, in: *Digesto delle discipline pubblicistiche*, vol. 5, Torino 1990, p. 200–205.
23. Gherro S., *Diritto canonico (nozioni e riflessioni)*, vol. 1: *Diritto costituzionale*, Milano 2006.
24. Ghirlanda G., *La problematica della separazione del religioso dal proprio istituto*, in: Aa. Vv., *Nuovo diritto dei religiosi*, Roma 1984, p. 155–193.
25. Gómez-Iglesias V., *El decreto de expulsión del can. 700 y las garantías jurídicas del afectado*, "Ius Canonicum" 27 (1987), p. 643–670.

26. Gutiérrez A., *Schema canonum de institutis vitae consecratae*, “Commentarium pro Religiosis et Missionariis” 58 (1977), p. 3–34.
27. Gutiérrez J. L., *Potestad dominativa*, in: *Diccionario General de Derecho Canónico*, vol. 6, obra dirigida y coordinada por J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Navarra 2012, p. 311–315.
28. Hervada J., *Diritto costituzionale canonico*, Milano 1994.
29. Ioannes Paulus PP. II, *Præfatio*, in: *Codex Iuris Canonici*, 25.01.1983, “Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983) pars 2, p. XXII.
30. Llobell J., *La conferma del decreto di dimissione del religioso a norma del can. 700. Note sull’ermeneutica degli istituti rivolti all’attuazione del diritto di difesa*, “Ius Ecclesiae” 4 (1992), p. 235–252.
31. Lobina G., *Vota consultorum*, in: Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis, *Acta et Documenta Pontificiae Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo. Congregatio plenaria diebus 20–29 octobris 1981 habita*, Città del Vaticano 1991, p. 135–136.
32. Michowicz P., *Ancora sul concetto di diritto soggettivo nell’ordinamento della Chiesa*, “Annales Canonici” 17 (2021) nr 2, p. 83–100.
33. Miras J., Canosa J., Baura E., *Compendio di diritto amministrativo canonico*, Roma 2007.
34. Murphy-O’Connor J., *The new Law versus the Gospel*, „Review for Religious” 34 (1975), p. 873–887.
35. O’Rourke K. D., *The new law for religious: principles, content, evaluation*, “Review for Religious” 34 (1975), p. 23–49.
36. Paulus PP. VI, *Adhortatio apostolica Evangelica testificatio*, 29.06.1971.
37. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici. Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum atque Summo Pontifici præsentatum*, Città del Vaticano 1982, can. 700.
38. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici, iuxta animadversiones*, Città del Vaticano 1980.
39. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *De dimissione ab Instituto*, “Communicationes” 13 (1980), p. 341.
40. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *De dimissione sodalium*, “Communicationes” 13 (1981), p. 358.
41. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *I. De progressu laborum*, “Communicationes” 5 (1973), p. 47.

42. Pontificia Commissionis Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Principia quæ iuris religiosorum recognitionem dirigant*, "Communicationes" 2 (1970), p. 172.
43. Ribeiro V., *La dimissione dei religiosi nella legislazione della Chiesa latina dal Codice del 1917 al Codice del 1983 con speciale riferimento alle legislazioni particolari*, Theses ad Doctoratum in Utroque Iure, Roma 2000.
44. Rincón-Pérez T., *Sub c. 596*, in: *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, obra coordinada y dirigida por A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, vol. 2/2, Pamplona 1997, p. 1469–1472.
45. Said M., *'The new Law versus the Gospel': some considerations*, "Review for Religious" 34 (1975), p. 888–896.
46. Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, *coram Felici, decisio diei 31 maii 1980*, Prot. N. 10460/78 CA, in: *Leges Ecclesiæ annis 1979–1985 editæ*, vol. 6, ed. X. Ochoa, Roma 1987, n. 4777, col. 7972.
47. Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, *coram Oddi, decisio diei 25 maii 1978*, Prot. N. 8110/76 CA, "Commentarium pro Religiosis et Missionariis" 60 (1979), p. 275–278.
48. Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, *coram Palazzini, decisio diei 8 novembris 1975*, Prot. N. 4937/73 CA, "Commentarium pro Religiosis et Missionariis" 57 (1976), p. 374–381.
49. Supremum Signaturæ Apostolicæ Tribunal, *coram Staffa, decisio diei 1 iunii 1974*, Prot. N. 3671/72 CA, "Periodica" 64 (1975), p. 316–324.
50. Synodus Episcoporum, *Principia quæ Codicis iuris canonici recognitionem dirigant*, "Communicationes" 1 (1969), p. 77–85.

Centralne instytucje wymiaru sprawiedliwości Kościoła według konstytucji apostolskiej papieża Franciszka „Praedicate Evangelium”

Od zakończenia soboru watykańskiego II w 1965 roku kolejny już biskup rzymski dokonał reformy Kurii Rzymskiej. Najpierw, zaraz po zakończeniu ostatniego soboru, uczynił to Paweł VI w 1967 roku na mocy konstytucji apostolskiej *Regimini Ecclesiae universae*. Była to reforma jak najbardziej uzasadniona, gdyż Kościół posoborowy musiał się zmieniać, przede wszystkim jego centralne instytucje musiały zostać dostosowane do nowego ducha soborowego, w szczególności do nowej eklezjologii, o czym bardzo wyraźnie napisał papież Paweł VI we wstępie do swojej konstytucji apostolskiej¹. Z kolei po promulgowaniu w roku 1983 posoborowego kodeksu prawa kanonicznego podobnej reformy dokonał także Jan Paweł II, ogłaszając konstytucję apostolską *Pastor bonus* w 1988 roku. Ówczesny najwyższy prawodawca kościelny stwierdzał w niej: „jednym słowem, starałem się uczynić zdecydowany krok naprzód, aby struktura i działalność Kurii stawały się coraz bardziej zgodne z eklezjologią Soboru Watykańskiego II; aby coraz wyraźniej były zdolne do osiągnięcia celów duszpasterskich wynikających z natury Kurii i by w coraz bardziej adekwatny sposób wychodziły naprzeciw potrzebom społeczności kościelnej i świeckiej”².

¹ Zob. Paweł VI, Konstytucja apostolska *Regimini Ecclesiae universae*, 15.08.1967.

² Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Pastor bonus*, 28.06.1988, nr 13.

Również papież Franciszek od początku swojego pontyfikatu nie ukrywał, że pragnie dokonać reformy Kurii Rzymskiej, choć jego motywy miały zapewne inny charakter. Z pewnością przyczyniły się do niej także sugestie większości Kolegium Kardynalskiego sprzed konklawe w 2013 roku, które wybrało właśnie Franciszka. Papież z Argentyny dokonał tej reformy w wyniku prawie 9 lat prac nad dokumentem, ogłaszając konstytucję apostolską o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi *Praedicate Evangelium*; weszła ona w życie 5 czerwca 2022 roku³. Reforma wpisuje się w misyjną naturę Kościoła. Co więcej, jest kontynuacją poprzednich, co podkreślono w preambule: „Kontynuując te dwie ostatnie reformy, a także dziękując za wielkoduszną i kompetentną posługę, jaką w ciągu minionych lat tak wielu członków Kurii ofiarowało Biskupowi Rzymskiemu i Kościołowi powszechnemu, niniejsza nowa konstytucja apostolska zmierza do lepszego zharmonizowania pełnienia dzisiaj posługi kurialnej z drogą ewangelizacji, którą Kościół przeżywa zwłaszcza w obecnym okresie”⁴.

1. Motywy, cele i założenia współczesnej reformy centralnej instytucji Kościoła – Kurii Rzymskiej

Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium* bardzo wyraźnie wskazuje, że powierzony przez Chrystusa mandat głoszenia Ewangelii (Mk 16, 15; Mt 10, 7–8) stanowi – jak napisał Jan Paweł II w encyklice *Redemptoris missio* (1990) – „pierwszą posługę, jaką Kościół może spełniać względem każdego człowieka i całej ludzkości w dzisiejszym świecie”⁵. Papież Franciszek przypomina w preambule swojego dokumentu, że Kościół czyni to „przede wszystkim wtedy, gdy słowem i czynem daje świadectwo o miłosierdziu, które sam darmo otrzymał”⁶.

Po tych uroczystych i fundamentalnych dla misji Kościoła słowach ojciec święty wskazuje pięć elementów, czy też fundamentów doktrynalnych, które muszą być uwzględnione w ramach reformowania Kurii Rzymskiej. Są nimi: misyjne nawrócenie Kościoła, życie w komunii, posługa prymatu i Kolegium Biskupów, służba

3 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, 19.03.2022.

4 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, Preambuła, nr 3.

5 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, Preambuła, nr 1.

6 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, Preambuła, nr 1.

Kurii Rzymskiej, zaangażowanie świeckich chrześcijan. Preambułę wieńczy punkt ukazujący znaczenie współczesnej reformy Kurii Rzymskiej.

Kolejna część dokumentu zawiera jedenaście zasad i kryteriów charakteryzujących służbę w Kurii Rzymskiej, poprzedzonych wprowadzeniem doktrynalno-praktycznym. Przypomina ono, że Kuria służy papieżowi i biskupom w zarządaniu „domem Boga żywego”. Do zasad, w oparciu o które ma działać Kuria, należą: 1. służba na rzecz misji papieża, 2. współodpowiedzialność w komunii, 3. służba na rzecz misji biskupów, 4. wsparcie dla Kościołów partykularnych i ich konferencji biskupów oraz wschodnich struktur hierarchicznych, 5. zastępczość natury Kurii Rzymskiej, 6. duchowość, 7. uczciwość osobista i profesjonalizm, 8. współpraca między dykasteriami, 9. organizowanie spotkań międzydykasterialnych i wewnątrzdykasterialnych, 10. odzwierciedlanie katolicyzmu Kościoła, 11. redukcja liczby dykasterii⁷.

W ostatnim, 12 punkcie tej części Franciszek odwołuje się do wyrażonego podczas uroczystości zamknięcia soboru pragnienia Pawła VI, aby wszelka odnowa w Kościele była wyrazem iskry Bożej miłości rozpalającej ludzkie serca.

Wśród wymienionych zasad i kryteriów służby w Kurii Rzymskiej na szczególnie podkreślenie zasługuje we współczesnym Kościele ukazanie współodpowiedzialności w komunii, wyrażającej się w „zdrowej decentralizacji”, czyli w pozostawieniu w kompetencjach pasterzy rozstrzyganie kwestii, które dobrze znają⁸. Zasada ta zobowiązuje pasterzy Kościołów lokalnych do podejmowania decyzji w sposób jak najbardziej przemyślany oraz wiąże się z ich osobistą odpowiedzialnością za podjęte decyzje, które w wątpliwych sytuacjach winny być kontrolowane przez wyższy autorytet. Stanowi ona również bardzo czytelny znak pontyfikatu papieża Franciszka mówiący, że Kościół „idzie na peryferie” i tam pragnie owocnie realizować swoją misję.

Wskazane powyżej istotne elementy współczesnej reformy Kurii Rzymskiej, na czele z prymatem ewangelizacji, powinny być pomocne w przeprowadzaniu podobnych reform w Kościołach partykularnych, a także znaleźć odzwierciedlenie we wszystkich kurialnych jednostkach: Sekretariacie Stanu, dykasteriach – powstałych w miejsce kongregacji i rad – oraz w organach Kurii Rzymskiej, w tym w instytucjach sprawiedliwości.

7 Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, 2, 1–11.

8 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, 2, 2.

2. Instytucje sprawiedliwości Kurii Rzymskiej

Pierwszy, można powiedzieć wprowadzający oraz informujący artykuł z części szóstej konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium*, podzielony na dwa paragrafy, ustala, że:

- posługa instytucji sprawiedliwości jest jedną z istotnych funkcji władzy rządzenia w Kościele. Przedmiotem tejeż posługi, realizowanej przez każdą z instytucji Kurii Rzymskiej zgodnie z jej kompetencjami, jest realizowanie misji własnej Kościoła obejmującej: proklamowanie i inaugurowanie królestwa Bożego oraz działanie poprzez porządek sprawiedliwości stosowany wraz ze słusnością kanoniczną mające na celu zbawienie dusz – stanowiące w Kościele zawsze najważniejsze prawo⁹. W ten sposób wskazana norma nawiązuje do obowiązujących norm kanonicznych, w szczególności do kan. 135 § 1 z kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku¹⁰, który mówiąc na temat kościelnej władzy rządzenia, wyróżnia w niej władzę ustawodawczą, wykonawczą oraz sędziowską. Ponadto przepis kodeksu jasno stanowi, że „władza sędziowska, którą posiadają sędziowie lub kolegia sędziowskie, winna być wykonywana w sposób przepisany prawem i nie może być delegowana, chyba że chodzi o dokonanie aktów przygotowawczych jakiegoś dekretu lub wyroku” (kan. 135 § 2 KPK);
- zwyczajnymi instytucjami sprawiedliwości Kurii Rzymskiej są: Penitencjaria Apostolska, Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej i Trybunał Roty Rzymskiej. Wskazane trzy instytucje są od siebie niezależne¹¹. Ponadto warto przywołać uwagę – która obowiązuje także dzisiaj – z komentarza do konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*, że obecna reforma zachowała kompetencje przyznane już wcześniej wymienionym powyżej instytucjom, które zostały im przypisane tak przez konstytucję apostolską *Regimini Ecclesiae universae*, jak i przez kodeks Jana Pawła II z 1983 roku¹².

Warto zwrócić uwagę, że papież Franciszek zastosował w szóstym tytule swojej nowej konstytucji apostolskiej bardzo ogólną nazwę – „instytucje sprawiedliwości”

⁹ Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 189 § 1.

¹⁰ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022 [dalej: KPK].*

¹¹ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 189 § 2.

¹² Zob. P. V. Pinto, *Tribunali*, w: *Commento alla „Pastor Bonus” e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, a cura di P. V. Pinto, Città del Vaticano 2003, s. 165.

(czy też jak tłumaczy polska wersja konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium* – „organy wymiaru sprawiedliwości”), co zdecydowanie odbiega od terminologii zarówno kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku, jak i konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*. Posoborowy kodeks mówi w kan. 1442–1445 o trybunałach Stolicy Apostolskiej i wymienia tylko Rotę Rzymską i Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej, natomiast konstytucja apostolska *Pastor bonus* na temat Kurii Rzymskiej w art. 117–130 wymienia trzy trybunały: Penitencjarię Apostolską (art. 117–120), Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej (art. 121–124) oraz Trybunał Roty Rzymskiej (art. 126–130). Zważywszy, że Penitencjaria Apostolska – ze względu na swoje specyficzne kompetencje¹³ – nie jest w sensie ścisłym sądem Kościoła, zastosowanie do niej określenia „instytucja”, czy też „organ” sprawiedliwości, wydaje się właściwe, natomiast pozostałe dwie instytucje sprawiedliwości Kurii Rzymskiej, które faktycznie wykonują kościelną władzę sądowniczą, już w swoich określeniach własnych mają wyraźnie wskazane, że są trybunałami – *Supremum Tribunal Signaturae Apostolicae* oraz *Tribunal Rotae Romanae*.

3. Penitencjaria Apostolska

Cztery artykuły na temat Penitencjarii Apostolskiej regulują jej kompetencje (art. 190 § 1), określają jej kierownictwo (art. 190 § 2), przedmiot pracy dotyczący *forum internum* (art. 191), troskę o sakramentalną posługę pojednania w bazylikach papieskich Rzymu (art. 192) oraz kompetencje w przyznawaniu odpustów (art. 193). Ogólnie należałoby wskazać, że unormowania nowej konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium* w przedmiocie zadań i kompetencji Penitencjarii Apostolskiej odpowiadają artykułom zawartym we wcześniejszej konstytucji apostolskiej *Pastor bonus* (zob. art. 117–120), przy czym obowiązujące unormowania zawierają pewne doprecyzowania natury teologicznej oraz formalnoprawnej, które jednak nie są jakąś absolutną nowością, ale w dużej mierze wynikają z praktyki i doświadczenia tejże instytucji. I tak:

Pierwszy z tych artykułów, ukazujący w paragrafie pierwszym kompetencje Penitencjarii Apostolskiej, podkreśla, że rozwiązywanie spraw na forum wewnętrznym i przyznawanie odpustów, będące istotą jej pracy, jest ekspresją Bożego

¹³ Zob. C. E. Commentz, *Quando e come ricorrere alla Penitenzieria Apostolica*, Città del Vaticano 2011.

Miłosierdzia¹⁴. Niewątpliwie w swoim magisterium papież Franciszek, podobnie zresztą jak jego poprzednicy na urzędzie biskupa rzymskiego, zwraca uwagę na ten Boski przymiot, przypomniany w ostatnich latach w szczególności przez św. Faustynę i św. Jana Pawła II. Papież Franciszek napisał na ten temat, między innymi, w liście apostolskim *Misericordia et misera* na zakończenie Nadzwyczajnego Jubileuszu Miłosierdzia: „Biblia jest wspaniałą relacją opowiadającą o cudach miłosierdzia Bożego. Każda karta przepojona jest miłością Ojca, który od stworzenia chciał odcisnąć we wszechświecie znaki swojej miłości”¹⁵.

Wydaje się, że mimo iż z formalnego punktu widzenia zapis nowego artykułu nie zmienia poprzedniego unormowania konstytucji *Pastor bonus*, podkreśla jednak na teologiczny fundament kompetencji Penitencjarii Apostolskiej, którym jest Boże Miłosierdzie. Ponadto wskazuje, że ta instytucja sprawiedliwości jest zarządzana przez Penitencjarza Wielkiego, wspomaganego przez regenta, których wspierają inni urzędnicy, wymienieni tylko ogólnie¹⁶. Warto dodać, że podobnego unormowania na temat struktury personalnej Penitencjarii Apostolskiej nie było w dotychczasowej konstytucji *Pastor bonus*.

Kolejny artykuł stanowi, że Penitencjaria Apostolska, gdy idzie o forum wewnętrzne, tak sakramentalne, jak i pozasakramentalne, udziela zwolnień z kar, dyspens, zamian, sanacji, umorzeń i innych łask¹⁷. Poza wskazaniem, że przedmiotem prac analizowanej instytucji jest udzielanie zwolnień z kar kościelnych, zaprezentowany artykuł jest identyczny z art. 118 z konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*.

Następny artykuł zawiera dwa paragrafy. Zgodnie z pierwszym z nich Penitencjaria Apostolska ma dbać o to, by w papieskich bazylikach Rzymu była stosowna liczba spowiedników wyposażonych w odpowiednie upoważnienia¹⁸. Z kolei drugi paragraf poświęcono nowemu zadaniu Penitencjarii Apostolskiej, którym jest troska o prawidłową formację spowiedników wyznaczonych do wymienionych wcześniej bazylik, jak również mianowanych do innych miejsc¹⁹. Analizowana konstytucja apostolska poprzez ten paragraf poszerza zatem zakres kompetencji tej instytucji – odtąd ma ona dbać również o odpowiednią formację intelektualną i duchową penitencjarzy mianowanych przez Penitencjarię Apostolską. Należy

¹⁴ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 190 § 1.

¹⁵ Franciszek, List apostolski *Misericordia et misera*, 20.11.2016, nr 7.

¹⁶ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 190 § 2.

¹⁷ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 191.

¹⁸ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 192 § 1.

¹⁹ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 192 § 2.

podkreślić, że jest to zarazem wyraźne zalecenie, aby spowiednicy, w szczególności penitencjarze, mianowani przez inne autorytety Kościoła, charakteryzowali się odpowiednią formacją intelektualno-duchową wymaganą do pełnienia tej ważnej posługi eklezjalnej. Wczytując się w to nowe unormowanie konstytucji *Praedicate Evangelium*, trzeba zauważyć, że Penitencjaria Apostolska otrzymuje w ten sposób ważne zadanie edukacyjne w zakresie należytego szafowania Bożym Miłosierdziem.

Wreszcie zadaniem Penitencjarii Apostolskiej jest zajmowanie się tym wszystkim, co dotyczy udzielania i korzystania z odpustów, z zachowaniem kompetencji Dykasterii Nauki Wiary w odniesieniu do spraw doktrynalnych, a Dykasterii Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w stosunku do liturgii²⁰. Artykuł 120 konstytucji *Pastor bonus* mówił jedynie o uprawnieniach Kongregacji Nauki Wiary w przedmiocie kontroli nad kwestiami natury dogmatycznej dotyczącymi odpustów; obecna konstytucja apostolska poszerza zatem to spojrzenie także o aspekt liturgiczny.

Podsumowując, należy stwierdzić, że nowa konstytucja papieska dotycząca Kurii Rzymskiej w zakresie unormowań dotyczących Penitencjarii Apostolskiej zasadniczo potwierdza jej poprzednie kompetencje, a jednocześnie wskazuje na nowe zadania we współczesnym Kościele, związane przede wszystkim z formacją penitencjarzy sprawujących sakramentalną posługę jednania²¹. Stąd też należałoby podkreślić, że papież Franciszek nadał tej jakże starej i szacownej instytucji Kurii Rzymskiej jeszcze większe znaczenie duszpasterskie oraz służebne wobec całego Kościoła, co niewątpliwie wynika ze sposobu sprawowania przez niego urzędu biskupa rzymskiego.

4. Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej

Sześć artykułów konstytucji apostolskiej *Praedicate Evangelium* określa kompetencje i funkcjonowanie Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej (zob. art. 194–199). Po kolei określają one: rolę instytucji, jej skład osobowy, właściwości w materii sądowej, właściwości w materii administracyjnej, kompetencje jako organu administracyjnego oraz ogólnie prawo własne Trybunału²².

²⁰ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 193.

²¹ Zob. G. Girotti, *Penitenzieria Apostolica*, w: *Commento alla „Pastor Bonus”*, s. 168–172; P. Steczkowski, *Penitencjaria Apostolska XIII–XVI w. Powstanie ewolucja odnowienie*, Rzeszów 2013.

²² Zob. M. F. Pompedda, *Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica*, w: *Commento alla „Pastor Bonus”*, s. 173–182.

Pierwszy z nich stanowi, że Sygnatura Apostolska pełni funkcję Sądu Najwyższego Kościoła, jak również czuwa nad poprawnym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości w Kościele²³. Artykuł ten jest tożsamy z art. 121 konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*.

Następny artykuł, stanowiący tym razem nowość w odniesieniu do wspomnianej konstytucji Jana Pawła II, w dwóch paragrafach określa strukturę instytucji. I tak w pierwszej kolejności Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej jest złożony z kardynałów, biskupów i prezbiterów mianowanych przez biskupa rzymskiego na pięcioletnią kadencję, a przewodniczy mu kardynał prefekt²⁴. Prefekt Sygnatury Apostolskiej w prowadzeniu spraw Trybunału jest wspomagany przez sekretarza²⁵.

W kolejnym artykule konstytucja apostolska stanowi, że Sygnatura Apostolska, jako sąd powszechny, zgodnie z przyznanymi właściwościami rozpoznaje:

1. skargi o nieważność wyroku i prośby dotyczące *restitutio in integrum* wobec wyroków Roty Rzymskiej;
2. rekursy w sprawach dotyczących stanu osób od odmownej decyzji Roty Rzymskiej dotyczącej ponownego rozpatrzenia sprawy;
3. zarzuty stronniczości oraz inne sprawy przeciwko sędziom Roty Rzymskiej w następstwie czynności podejmowanych w związku z wykonywaniem przez nich swoich zadań;
4. konflikty właściwości między sądami, które nie podlegają temu samemu sądowi apelacyjnemu²⁶.

Trzem ważnym kompetencjom Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej poświęcono następny artykuł:

1. jako trybunał administracyjny Kurii Rzymskiej osądza on rekursy od pojedynczych aktów administracyjnych, wydanych lub zatwierdzonych zarówno przez dykasterie, jak i przez Sekretariat Stanu, za każdym razem, kiedy twierdzi się, iż zaskarżony akt naruszył jakąś ustawę, czy to w jej osądzeniu, czyli rozstrzygnięciu, czy też w samym postępowaniu;
2. w tych sprawach, o których powyżej, oprócz orzeczenia na temat przekroczenia prawa, Sygnatura Apostolska może także orzekać, kiedy odwołujący

²³ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 194.

²⁴ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 195 § 1.

²⁵ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 195 § 2.

²⁶ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 196.

o to wnosi, na temat naprawienia ewentualnych szkód wyrządzonych aktem, który jest analizowany;

3. osądza także inne sprawy administracyjne, które zostały jej przekazane przez biskupa rzymskiego lub instytucje kurialne. Ponadto rozstrzyga konflikty własnościowe powstałe między dykasteriami i między dykasteriami a Sekretariatem Stanu²⁷.

Najwyższemu Trybunałowi Sygnatury Apostolskiej, jako organowi administrującemu sprawiedliwość w materii dyscyplinarnej przysługuje także:

1. czuwanie nad prawidłowym wymierzaniem sprawiedliwości przez różne sądy kościelne i podejmowanie właściwych środków dyscyplinarnych, jeżeli jest to konieczne, względem jego pracowników, adwokatów, czy też pełnomocników;
2. rozpatrywanie wnoszonych do Stolicy Apostolskiej petycji dotyczących rozpatrzenia proponowanej sprawy przez Rotę Rzymską;
3. osądzanie jakiegokolwiek prośby dotyczącej wymierzania sprawiedliwości;
4. rozszerzanie własności sądów niższego stopnia;
5. zatwierdzanie sądu apelacyjnego, jak również, jeżeli jest to zarezerwowane dla Stolicy Apostolskiej, zatwierdzenie erygowania sądów międzydiecezjalnych (międzyeparchialnych), międzyobrzędkowych, regionalnych, krajowych, oraz, o ile jest to konieczne, także ponadkrajowych²⁸.

Ostatni z analizowanych artykułów *Praedicate Evangelium* przypomina, że Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej posiada prawo własne, które reguluje jego prace²⁹.

Podsumowując, należałoby zwrócić uwagę, że mamy tutaj do czynienia z dopracowaniem pewnych szczegółów dotyczących codziennego funkcjonowania Sygnatury Apostolskiej, co zapewne wynika zarówno z lepszej techniki tworzenia samego prawa Kościoła, jak i doświadczenia wynikającego z pracy Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej w ostatnich latach.

²⁷ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 197 § 1–3.

²⁸ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 198, nr 1–5.

²⁹ Zob. P. Malecha, *Lex propria Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej*, w: *Finis legis Christus*. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 1, Warszawa 2009, s. 565–585.

5. Trybunał Roty Rzymskiej

Strukturze i funkcjonowaniu Trybunału Roty Rzymskiej konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium* poświęca pięć artykułów. I tak: art. 200 określa, czym jest Rota Rzymska i jakie są jej kompetencje, art. 201 stanowi na temat kolegium sędziów rotalnych i dziekana Roty Rzymskiej oraz na temat urzędu zajmującego się sprawami małżeństw niedopełnionych i nieważności przyjętych święceń, art. 202 stanowi na temat osądzania spraw przez Rotę Rzymską w drugiej instancji, jak również w trzeciej i kolejnej instancji, art. 203 określa, co stanowi ponadto przedmiot osądzania Trybunału Roty Rzymskiej, natomiast art. 204 przypomina, że Trybunał Apostolski Roty Rzymskiej posiada własne prawo, które kieruje jego pracą³⁰. Są nim *Normae Romanae Rotae Tribunalis*, które obowiązują od 1 października 1999 roku³¹.

Trybunał Roty Rzymskiej funkcjonuje zasadniczo jako najwyższa instancja dla przyjmowania apelacji przy Stolicy Apostolskiej w celu ochrony praw w Kościele; działa na rzecz jedności orzecznictwa kościelnego, jak również poprzez swoje wyroki służy pomocą sądom niższej instancji³². Przy Trybunale Roty Rzymskiej utworzono ponadto urząd zajmujący się rozpoznawaniem faktu niedopełnienia małżeństwa oraz występowania słusznej przyczyny dla udzielenia stosownej dyspensy³³. Wskazany wcześniej urząd jest także kompetentny w sprawach dotyczących nieważności święceń, zgodnie z prawem powszechnym i własnym, stosownie do różnorodności przypadków³⁴.

Trybunał Roty Rzymskiej jest instytucją posiadającą naturę kolegiálną, składa się z określonej liczby sędziów, którzy powinni odznaczać się znajomością doktryny, kompetencją i doświadczeniem, i są wybierani przez biskupa rzymskiego z różnych stron świata³⁵. Kolegium temu przewodniczy dziekan, jako *primus inter pares*, który jest wybierany przez biskupa rzymskiego spośród sędziów Trybunału Roty Rzymskiej na okres pięciu lat³⁶. Urząd zajmujący się prowadzeniem postępowań o dyspensę od małżeństwa zawartego a niedopełnionego oraz spraw dotyczących

³⁰ Zob. R. Funghini, *Tribunale della Rota Romana*, w: *Commento alla „Pastor Bonus”*, s. 183–192.

³¹ Zob. R. Funghini, *Tribunale della Rota Romana*, s. 191.

³² Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 200 § 1.

³³ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 200 § 2.

³⁴ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 200 § 3.

³⁵ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 201 § 1.

³⁶ Zob. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, art. 201 § 2.

nieważności przyjętych święceń jest kierowany przez dziekana, który jest wspomagany przez odpowiednich urzędników, komisarzy i konsultorów³⁷.

Trybunał Roty Rzymskiej sędzi w drugiej instancji sprawy już osądzone przez sądy zwyczajne pierwszej instancji i wniesione do Stolicy Świętej na drodze zgodnej z prawem apelacji³⁸. Sędzi także w trzeciej i kolejnej instancji sprawy już osądzone przez ten sam Trybunał Apostolski i przez jakiegokolwiek inny trybunał, chyba że sprawy powyższe uzyskały już powagę rzeczy osądzonej³⁹.

Ponadto Rota Rzymska osądza w pierwszej instancji:

1. biskupów w sprawach spornych, chyba że chodzi o prawa lub dobra doczesne osoby prawnej reprezentowanej przez biskupa;
2. opatów prymasów lub opatów przełożonych kongregacji monastycznych oraz najwyższych przełożonych instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego na prawie papieskim;
3. diecezje (eparchie) lub inne osoby kościelne, tak fizyczne jak i prawne, które nie mają przełożonego poza biskupem rzymskim;
4. sprawy, które biskup rzymski powierzył temu Trybunałowi⁴⁰.

Trybunał Roty Rzymskiej osądza także wyżej wymienione sprawy w drugiej i kolejnej instancji, chyba że inaczej zostało postanowione⁴¹.

Ostatni z prezentowanych artykułów przypomina, że Trybunał Roty Rzymskiej kieruje się własnym prawem⁴².

W podsumowaniu należy podkreślić, że aktualne unormowania dotyczące Trybunału Roty Rzymskiej zawarte w konstytucji apostołskiej *Praedicate Evangelium*, oprócz praktycznych wskazań wynikających z doświadczenia z ostatnich lat, ukazują także kompetencje tego Trybunału Apostolskiego, które nadał im papież Benedykt XVI w roku 2011⁴³.

37 Zob. Franciszek, Konstytucja apostołska *Praedicate Evangelium*, art. 201 § 3.

38 Zob. Franciszek, Konstytucja apostołska *Praedicate Evangelium*, art. 202 § 1.

39 Zob. Franciszek, Konstytucja apostołska *Praedicate Evangelium*, art. 202 § 2.

40 Zob. Franciszek, Konstytucja apostołska *Praedicate Evangelium*, art. 203 § 1, nr 1-4.

41 Zob. Franciszek, Konstytucja apostołska *Praedicate Evangelium*, art. 203 § 2.

42 Zob. Franciszek, Konstytucja apostołska *Praedicate Evangelium*, art. 204.

43 Zob. Benedykt XVI, List apostołski motu proprio *Quaerit semper*, 30.08.2011.

Podsumowanie

Dynamiczne i liczne zmiany, tak w samej strukturze, jak i podziale kompetencji wewnątrz instytucji Kurii Rzymskiej, dokonane w ostatnich latach sprawiły, że bardzo potrzebny był jeden całościowy dokument, który przedstawiałby jej współczesny znowelizowany obraz prawny. Reforma Kurii Rzymskiej papieża Franciszka przedstawia się jako jedno z ważniejszych wydarzeń tego pontyfikatu, które powinno przyczynić się także do powszechnej odnowy całego Kościoła: „Odnowa Kościoła, a w nim także Kurii Rzymskiej, nie może nie odzwierciedlać tej fundamentalnej wzajemności, aby wspólnota wierzących mogła jak najbardziej zbliżyć się do doświadczenia komunii misyjnej, przeżywanej przez Apostołów z Panem Jezusem w czasie Jego ziemskiego życia (por. Mk 3, 14), a po Pięćdziesiątnicy przeżywanej pod natchnieniem Ducha Świętego przez pierwszą wspólnotę w Jerozolimie (por. Dz 2, 42)”⁴⁴.

Co więcej, zgodnie z założeniem papieża Franciszka, reforma przewiduje również zaangażowanie wiernych świeckich, także na stanowiskach kierowniczych instytucji kurialnych, bowiem mogą oni „wnieść ważny wkład, zwłaszcza jeżeli chodzi o promocję rodziny, poszanowanie wartości życia i stworzenia, postrzeganie Ewangelii jako zaczynu rzeczywistości doczesnych i rozeznawanie znaków czasu”⁴⁵.

Reforma jawi się jako przemyślana, dogłębna i przeniknięta duchem Ewangelii, ma dobre praktyczne założenia, które wymagają obecnie przeniesienia na wszystkie Kościoły partykularne i wiernej realizacji poprzez dostosowanie do wyzwań, przed którymi stają poszczególne Kościoły. W tak nakreślonym kontekście trzeba także postrzegać zreformowane funkcjonowanie instytucji sprawiedliwości Kurii Rzymskiej.

44 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, 1, 4.

45 Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, 1, 10.

ABSTRACT

The central Church's justice institutions as stated in the Pope Francis's "Praedicate Evangelium" Apostolic Constitution

Since the Second Vatican Council, consecutive Bishops of Rome have been undertaking a reform of the Roman Curia. In 1967, Pope Paul VI carried out such a reform based on the *Regimini Ecclesiae universae* Apostolic Constitution. In 1983, a year after the post-council Canon Law was promulgated Pope John Paul II carried out a similar reform by announcing the *Pastor bonus* Apostolic Constitution in 1988. Also, Pope Francis followed his steps. He reformed the Holy See's administrative apparatus by introducing the *Praedicate Evangelium* Apostolic Constitution on the Roman Curia and its service for the Church. The constitution has been in force since June 5, 2022. The preamble of the latest Apostolic Constitution as well as the formulated rules and criteria of service in the Roman Curia show an evangelic spirit of the reform that all the Curia units, including the justice institutions, ought to be imbued. Independent from each other, the Apostolic Penitentiary, the Supreme Tribunal of the Apostolic Signature and the Tribunal of the Roman Rota have remained the Roman Curia's ordinary justice institutions. The document includes clarifications of the theological, formal and legal nature that improve work of the institution of Curia and direct them towards "providing assistance for the successor of St. Peter in holding his highest pastoral office for good and in service of the Universal Church and particular churches."

Keywords: Pope Francis, Roman Curia, reform, Apostolic Penitentiary, Supreme Tribunal of the Apostolic Signature, Tribunal of the Roman Rota

ABSTRAKT

Centralne instytucje wymiaru sprawiedliwości Kościoła według konstytucji apostołkiej papieża Franciszka „Praedicate Evangelium”

Od zakończenia soboru watykańskiego II kolejni biskupi rzymscy podejmowali się reformy Kurii Rzymskiej. W 1967 roku uczynił to Paweł VI na mocy konstytucji apostołkiej *Regimini Ecclesiae universae*. W 1983 roku po promulgowaniu posoborowego kodeksu prawa kanonicznego podobnej reformy dokonał Jan Paweł II, ogłaszając w roku 1988 konstytucję

apostolską *Pastor bonus*. W ślad za nimi poszedł również papież Franciszek, który zreformował aparat administracyjny Stolicy Apostolskiej na mocy konstytucji apostolskiej o Kurii Rzymskiej i jej służbie Kościołowi *Praedicate Evangelium*, która obowiązuje od 5 czerwca 2022 roku. Preambuła najnowszej konstytucji apostolskiej, jak i sformułowane zasady i kryteria służby w Kurii Rzymskiej ukazują ewangelicznego ducha reformy, którym winny być przepojone wszelkie jednostki kurialne, w tym instytucje sprawiedliwości. Zwyczajnymi instytucjami sprawiedliwości Kurii Rzymskiej są nadal: Penitencjaria Apostolska, Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej i Trybunał Roty Rzymskiej, wzajemnie od siebie niezależne. Dokument zawiera doprecyzowania natury teologicznej i formalnoprawnej usprawniające prace kurialnych instytucji i ukierunkowujące je na „wspomaganie następcy Piotra w sprawowaniu jego najwyższego urzędu pasterskiego dla dobra i w służbie Kościoła powszechnego i Kościołów partykularnych”.

Słowa kluczowe: papież Franciszek, reforma, Kuria Rzymska, Penitencjaria Apostolska, Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej, Trybunał Roty Rzymskiej

BIBLIOGRAFIA

1. Benedykt XVI, List apostolski motu proprio *Quaerit semper*, 30.08.2011.
2. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.
3. Commentz C. E., *Quando e come ricorrere alla Penitenzieria Apostolica*, Città del Vaticano 2011.
4. Franciszek, Konstytucja apostolska *Praedicate Evangelium*, 19.03.2022.
5. Franciszek, List apostolski *Misericordia et misera*, 20.11.2016.
6. Funghini R., *Tribunale della Rota Romana*, w: *Commento alla „Pastor Bonus” e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, a cura di P. V. Pinto, Città del Vaticano 2003, s. 183–192.
7. Girotti G., *Penitenzieria Apostolica*, w: *Commento alla „Pastor Bonus” e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, a cura di P. V. Pinto, Città del Vaticano 2003, s. 168–172.
8. Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Pastor bonus*, 28.06.1988.
9. Malecha P., *Lex propria Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej*, w: *Finis legis Christus*. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi

Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 1, Warszawa 2009, s. 565–585.

10. Paweł VI, Konstytucja apostolska *Regimini Ecclesiae universae*, 15.08.1967.

11. Pinto P. V., *Tribunali*, w: *Commento alla „Pastor Bonus” e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, a cura di P. V. Pinto, Città del Vaticano 2003, s. 165–167.

12. Pompedda M. F., *Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica*, w: *Commento alla „Pastor Bonus” e alle norme sussidiarie della Curia Romana*, a cura di P. V. Pinto, Città del Vaticano 2003, s. 173–182.

13. Steczkowski P., *Penitencjaria Apostolska XIII–XVI w. Powstanie, ewolucja, odnowienie*, Rzeszów 2013.

ks. Lucjan Świto

<https://orcid.org/0000-0002-6392-4599>

UNIwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Małgorzata Tomkiewicz

<https://orcid.org/0000-0001-8854-2928>

UNIwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Czy, kiedy i jak można żądać od duszpasterza ujawnienia informacji uzyskanych przy pełnieniu posługi?

Prawo do prywatności jest jednym z fundamentalnych praw człowieka, chronionym od dawna w wielu systemach prawnych, w tym w prawie polskim. Jest prawem chronionym również przez prawodawcę kościelnego. Wyrazem tej ochrony jest norma kan. 220 KPK, która stanowi: „Nikomui nie wolno bezprawnie naruszać dobrego imienia, które ktoś posiada, ani też naruszać prawa każdej osoby do ochrony własnej intymności”¹.

Sam termin „prawo do prywatności” został wprowadzony do dyskursu w przestrzeni publicznej przez prawników amerykańskich Samuela D. Warrena i Louisa D. Brandeis’a w 1890 roku i definiowany był pierwotnie jako „a right to be left alone”². Koncepcja ochrony prawa do prywatności (ang. *right of privacy*) pojawiła się wraz z rozwojem szeroko pojętej koncepcji prawa do osobowości (niem.

¹ Kodeks prawa kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 1984 [dalej: KPK]. Cytowanemu przepisowi odpowiada norma kan. 23 kodeksu kanonów Kościołów wschodnich (promulgowanego przez papieża Jana Pawła II, Lublin 2002).

² S. D. Warren, L. D. Brandeis, *The Right to Privacy*, „Harvard Law Review” 4 (1890) nr 5, s. 193-220.

allegemeines Persönlichkeitsrecht, fr. *droits de la personnalite*)³, postrzeganej jako prawo jednostki do organizowania swojego życia według własnego uznania, w tym jako prawo człowieka do intymności⁴.

Współcześnie prywatność bywa definiowana na wiele sposobów. W ujęciu wąskim jest to stan, w ramach którego człowiek decyduje o zakresie i zasięgu informacji udostępnianych i zakomunikowanych innym osobom. W ujęciu zaś szerokim to stan, w którym człowiek podejmuje decyzje dotyczące swojej osoby bez ingerencji osób trzecich⁵. Prywatność można również zdefiniować jako: 1) prawo do bycia pozostawionym w spokoju; 2) prawo do kontroli informacji na swój temat; 3) prawo dostępu do osoby; 4) autonomię jednostki⁶. Mimo że zakres ochrony prawa do prywatności nie jest definiowany jednoznacznie, nie może budzić wątpliwości, że w ramach prawa do prywatności mieści się także prawo do ochrony intymności praktyk religijnych.

Generalnie każdy sam chroni swoją prywatną sferę życia, starając się, aby była ona wolna i niedostępna dla obcych. Są jednak sytuacje, w których człowiek chce lub wręcz musi powierzyć innym jakieś informacje intymne i wrażliwe ze swojego życia, np. lekarzowi, terapeutę, adwokatowi czy księdzu, słusznie oczekując, iż powierzona sprawa spotka się z dyskrecją. W odniesieniu do informacji udzielanych osobom duchownym w trakcie posługi religijnej pojawia się pytanie, w jakich przypadkach i na ile depozytariusz tej tajemnicy zobowiązany jest do jej zachowania? W jakich sytuacjach – poza sakramentem pokuty – duszpasterz jest zobowiązany do zachowania tajemnicy w sprawach duszpasterskich i czy w świetle obowiązujących regulacji prawnych można żądać od duszpasterza ujawnienia informacji uzyskanych przy pełnieniu tego rodzaju posługi? Czy – ujmując rzecz konkretnie – duszpasterz, będący np. kierownikiem duchowym osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, może być w takiej sprawie przesłuchany w charakterze świadka? Czy w celu pozyskania ewentualnych dowodów przestępstwa organy ścigania mogą dokonać przeszukania, np. w kościele lub kurii, i bez żadnych ograniczeń zatrzymać znalezione tam dokumenty? Czy można wykorzystać procesowo

3 L. Kański, *Prawo do prywatności, nienaruszalności mieszkania i tajemnicy korespondencji*, w: *Prawa człowieka. Model prawny*, red. R. Wieruszewski, Wrocław 1991, s. 321–347.

4 A. Kopff, *Koncepcja praw do intymności i do prywatności życia osobistego*, „*Studia Cywilne*” (1972) nr 20, s. 16.

5 J. Braciak, *Prawo do prywatności*, Warszawa 2004, s. 130–134.

6 M. Jagielski, *Konstytucjonalizacja ochrony prywatności*, w: *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, red. R. Małajny, Katowice 2008, s. 265.

informacje pozyskane w wyniku niejawnej inwigilacji (telefonicznego podsłuchu) duchownego i osoby, która prosiła o poradę duchową? A czy za nieuprawnione ujawnienie informacji objętych tajemnicą posługi religijnej duszpasterzowi grożą jakieś sankcje prawne? Artykuł poprzez analizę norm prawa kanonicznego i rozwiązań istniejących w prawie polskim stanowi próbę odpowiedzi na te pytania. Zawiera też postulaty *de lege ferenda*.

1. Ochrona tajemnicy duszpasterskiej w prawie kanonicznym

Prawo do poszanowania intymności, w tym intymności praktyk religijnych, objęte jest najszerszą ochroną w odniesieniu do sakramentu spowiedzi. Sakrament ten chroni tajemnica, która należy do materii niezwykle doniosłej w wymiarze religijnym, i która jest już stosunkowo dobrze rozpoznana. Nie rozwijając więc tego wątku, jedynie dla porządku nadmienić można, że zgodnie z prawem kanonicznym jest to tajemnica nienaruszalna, która w sposób bezwzględny zakazuje spowiednikowi ujawnienia, a nawet korzystania z wiadomości uzyskanych w trakcie spowiedzi. Zobowiązuje ona spowiednika do końca życia, nie wyłączając jego sekularyzacji, i trwa nawet po śmierci penitenta (kan. 983 § 1, kan. 984 KPK), a za naruszenie tej tajemnicy w sposób pośredni lub bezpośredni przewidziane są odpowiednie kary kanoniczne (kan. 1388 § 1–2 KPK).

Jednak spowiedź nie jest jedyną – praktykowaną przez wierzących – formą kontaktów o charakterze duchowym, podczas której duchowny wchodzi w posiadanie treści o charakterze intymnym od innych osób. Zarówno rozmowa duszpasterska, wizyta kolędowa czy procesy małżeńskie toczące się w trybunałach kościelnych są źródłem wielu informacji dotyczących życia prywatnego obcych osób, a w niektórych sytuacjach – jak np. podczas kierownictwa duchowego – stopień poufałości i intymności bywa do spowiedzi wręcz zbliżony.

Rodzi się zatem pytanie, czy prawo kanoniczne, oprócz tajemnicy spowiedzi, rozpoznaje również „tajemnicę”, która będzie obejmowała informacje pozyskane przy okazji innych posług duszpasterskich, a którą można by określić „tajemnicą duszpasterską”?

1.1. Tajemnica w rozumieniu: *sub sigillum* i *sub secreto*

Kodeks Jana Pawła II nigdzie tajemnicy duszpasterskiej nie definiuje i nie reguluje jej *expressis verbis*. Nawiązując do „tajemnicy” jako ograniczeniu dostępu do informacji osobom nieuprawnionym, używa dwóch terminów: *sigillum* (*sub sigillo*, dosł. pod pieczęcią) oraz *secretum* (*sub secreto*, dosł. w tajemnicy). To pierwsze pojęcie odnosi się wyłącznie do wspomnianej już tajemnicy sakramentalnej spowiedzi (*sacramentale sigillum*), do której zobowiązany jest wyłącznie spowiednik (kan. 983 § 1 KPK), i to pod sankcją bardzo wysokiej kary (kan. 1388 § 1 KPK). Natomiast pojęcie *secretum* pojawia się częściej, zobowiązując zarówno duchownych, jak i świeckich, do zachowania tajemnicy, między innymi:

- tłumacza oraz osoby postronne co do informacji uzyskanych ze spowiedzi (kan. 983 § 2);
- uczestników małżeństwa tajnego o jego zawarciu (kan. 1131 n. 2 KPK);
- wyższych przełożonych zakonnych co do dodatkowych informacji pozyskanych o kandydatach do nowicjatu (kan. 645 § 4 KPK);
- biskupów diecezjalnych odnośnie do zasięgniętej opinii o życiu, obyczajach i studiach duchownych, których zamierzają inkardynować (kan. 269 n. 2 KPK);
- biskupów diecezjalnych co do składanych do Stolicy Apostolskiej listy kandydatów do biskupstwa (kan. 377 § 2 KPK) oraz co do sporządzonego wykazu rządców diecezją na wypadek *sedes impedita* (kan. 413 KPK);
- wszystkich co do opiniowanych kandydatów do biskupstwa (kan. 377 § 3 KPK);
- duchownych co do istotnych spraw, w których (przy sprawowaniu władzy rządzenia) udzielali zgody lub rady w organach kolegialnych (kan. 127 § 3 KPK);
- pracowników kurii odnośnie do spraw urzędowych (kan. 471 n. 2 KPK);
- sędziów i pomocników sądu w procesach karnych (kan. 1455 § 1) oraz w procesach spornych, jeśli z powodu ujawnienia aktu procesowego może wyniknąć dla stron szkoda (jest to tzw. tajemnica urzędowa *vel* zawodowa – *secretum officii*, kan. 1455 § 1);
- sędziów odnośnie do dyskusji przed wydaniem wyroku (kan. 1455 § 2, kan. 1609 § 2 KPK) oraz świadków, biegłych, strony, adwokatów i pełnomocników, jeśli z powodu rozpowszechniania akt lub dowodów, zagrożona byłaby sława innych lub mogłaby powstać przyczyna nieporozumień lub zgorszenia, względnie inna tego rodzaju niedogodność (kan. 1455 § 3 KPK).

Pomimo tego, że ustawodawca kościelny nie posługuje się wprost terminem tajemnicy duszpasterskiej, nie oznacza to, że nie dostrzega potrzeby ochrony tego

rodzaju tajemnicy. Normą, która statuuje obowiązek ochrony tajemnicy duszpasterskiej, jest – jak się wydaje – właśnie przywołany na wstępie kan. 220 KPK.

1.2. Zakres podmiotowy i przedmiotowy tajemnicy duszpasterskiej

Mówiąc o tajemnicy duszpasterskiej, nie sposób nie zapytać również, czy tajemnica ta dotyczy tylko osób duchownych i czy nie należy rozciągnąć jej również na inne osoby, których statut jest zbliżony do osób duchownych i możliwy do zweryfikowania, np. „osoby zakonne”, którym to terminem posługuje się ustawodawca polski.

Wydaje się, że w odniesieniu do osób zakonnych należy odpowiedzieć twierdząco. W żeńskich zgromadzeniach życia konsekrowanego powszechną przecież praktyką jest prowadzenie kierownictwa duchowego. Natomiast wysoce dyskusyjne jest to, czy takie pojmowanie tajemnicy duszpasterskiej należałoby odnosić również do świeckich kierowników duchowych, zwłaszcza tych, którzy działają bez jakiegokolwiek misji kanonicznej.

Jeśli chodzi o zakres przedmiotowy, to należy mocno podkreślić, że w tajemnicy duszpasterskiej nie chodzi o ochronę określonej grupy osób (np. księży), ale o ochronę poufności tego, co w tajemnicy tej się mieści. Zarówno osoby zobowiązane do tajemnicy duszpasterskiej, jak i ich „klienci”, winni mieć gwarantowane prawo do dyskrecji co do wszelkich informacji związanych z posługą religijną. Powinno być objęte tajemnicą nawet to, czego posługa dotyczyła i czy w ogóle miała miejsce. To bowiem, czy ktoś np. korzysta z pomocy kierownika duchowego, jeździ na rekolekcje czy przyjmuje kolędę, nie powinno być przedmiotem informacji ogólnodostępnych, gdyż godzi w prawo do prywatności praktyk religijnych.

Od strony formalnej ochrona wspomnianej intymności – w ujęciu tajemnicy duszpasterskiej – zawiera więc dwa aspekty, na które składają się:

- 1) ochrona informacji, przekazanych w formie ustnej podczas pełnienia posługi religijnej;
- 2) ochrona dokumentów (lub innych nośników) związanych z pełnieniem posługi religijnej, które zapis takich informacji zawierają.

1.3. Działalność procesowa – ograniczenia proceduralne

Mówiąc o tajemnicy duszpasterskiej, należy zwrócić też uwagę na szeroko pojęty kontekst dotyczący działalności procesowej trybunałów kościelnych. W działalności tej warto jedynie zasygnalizować (ze względu na ramy zakreślone formą

publikacji) obowiązek dyskrecji, jaki spoczywa na adwokatach kościelnych oraz innych pracownikach sądu i kurii, którzy wykonują jakieś czynności w procesowe.

Tajemnica duszpasterska obejmuje również ochronę gromadzonych dokumentów procesowych, nierzadko objętych klauzulą poufności papieskiej (*sub secreto Pontificio*).

Zgodnie z art. 104 § 1 instrukcji procesowej *Dignitas connubii*⁷ zadaniem adwokata jest ochrona praw strony procesowej, obrona procesowa oraz zachowanie tajemnicy urzędowej. W pewnych przypadkach⁸ sędzia może też uzależnić okazanie dokumentów adwokatowi od złożenia przez niego przysięgi lub przyrzeczenia zachowania tajemnicy.

Istotnym ograniczeniem w zdobyciu dowodów w procesach małżeńskich jest wyjęcie spod obowiązku zeznań tych świadków, którzy są zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej lub zawodowej. W kodeksie Jana Pawła II wyliczony został katalog tychże osób. Są nimi: duchowni, w odniesieniu do tego, co im przekazano z racji sprawowania świętej posługi, urzędnicy państwowi, lekarze, położne, adwokaci, notariusze i inni zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej także z racji udzielania porady w zakresie spraw objętych tą tajemnicą (kan. 1548 § 2, n. 1 KPK). W tych przypadkach sędzia kościelny nie może nakazać złożenia zeznań wyżej wymienionym osobom, one z kolei muszą same rozstrzygnąć, czy w danej sytuacji tajemnica ich wiąże i czy muszą korzystać z prawa do odmowy zeznań⁹.

1.4. Sankcje w prawie kanonicznym

Kodeks Jana Pawła II nie przewiduje wprost żadnej sankcji za naruszenie tajemnicy duszpasterskiej. Wspomina jedynie, że każdy za naruszenie czyjegoś dobrego imienia winien być ukarany sprawiedliwą karą, nie wyłączając cenzury (kan. 1390 § 2 KPK), oraz przewiduje karę pozbawienia urzędu dla sędziów i pomocników sądu za złamanie tajemnicy urzędowej (kan. 1457 KPK). Dodatkowo ustawodawca

7 Pontificium Consilium de Legum Textibus, Istruzione *Dignitas connubii* sulle norme da osservare nei tribunali ecclesiastici nelle cause matrimoniali, 25.01.2005, Città del Vaticano 2005.

8 „Jeśli sędzia utrzymuje, że dla uniknięcia najbardziej poważnych niebezpieczeństw jakiegoś aktu nie należy ujawniać stronom, taki dokument może być przejrany przez adwokatów stron, po uprzednim złożeniu przysięgi lub przyrzeczenia zachowania tajemnicy” (Pontificium Consilium de Legum Textibus, Istruzione *Dignitas connubii*, art. 234, tłum. własne).

9 R. Sztymiler, *Proces sporny*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 5, *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 123–315.

kościelny stanowi, że w procesach kościelnych świadek jest zwolniony z obowiązku udzielenia odpowiedzi oraz przedkładania dokumentów, jeśli prowadziłyby to do ujawnienia tajemnicy spowiedzi lub urzędowej, tak kościelnej, jak i świeckiej (kan. 1546, kan. 1548, kan. 1550 KPK). Za popełnienie przestępstw związanych z wykonywaniem urzędu adwokata (kan. 1489 KPK, kan. 1470 § 2 KPK, kan. 1521 KPK) oraz sprzeniewierzenie się urzędowi i niewłaściwe wykonywanie swoich zadań (art. 110–111 DC) adwokaci kościelni ponoszą odpowiedzialność karną, dyscyplinarną i cywilną, określoną w stosownych przepisach kodeksowych.

2. Ochrona tajemnicy duszpasterskiej w prawie polskim

Ochrona poufności informacji z zakresu sfery duchowej człowieka realizowana jest w prawie polskim przede wszystkim w formule zakazów dowodowych dotyczących tajemnicy spowiedzi. Zakazy tego rodzaju występują zarówno w procesie karnym (art. 178 pkt 2 k.p.k.¹⁰), postępowaniu cywilnym (art. 261 § 2 k.p.c.¹¹), administracyjnym (art. 83 § 2 k.p.a.¹²), jak i w czynnościach dotyczących kontroli operacyjnej (m.in. tzw. podsłuchów – art. 15 f pkt 1 ustawy o Policji¹³).

Ustawodawca polski nie „rozpoznaje” jednak „tajemnicy duszpasterskiej” i terminem tym nie posługuje się w żadnym akcie normatywnym, podobnie jak nie operuje pojęciem „tajemnicy posługi religijnej”. Rozpoznaje natomiast tajemnicę zawodową oraz inne tajemnice prawnie chronione i w odniesieniu do nich przewiduje określone środki ochrony.

Aby zatem odpowiedzieć na pytanie, czy tajemnica duszpasterska lub tajemnica posługi religijnej jest w prawie polskim tajemnicą chronioną, należy ustalić, czy nie przynależy ona do którejś z tajemnic wskazanych wyżej.

Dla porządku trzeba zaznaczyć, że „tajemnica zawodowa” nie jest pojęciem tożsamym z „tajemnicą prawnie chronioną”, gdyż w prawie polskim można wyróżnić tajemnice prawnie chronione niebędące wprost tajemnicą zawodową. W tym drugim przypadku chodzi o sytuacje, gdy konkretny przepis prawa zakreśla ramy

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.

¹¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. Nr 43, poz. 296, z późn. zm.

¹² Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. Nr 30, poz. 168, z późn. zm.

¹³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. Nr 30, poz. 179, z późn. zm.

tajemnicy prawnie chronionej, ale nie odnosi obowiązku jej zachowania do konkretnej osoby albo do instytucji państwowej, samorządowej, organizacji społecznej, czy też podmiotu gospodarczego. Do tajemnic prawnie chronionych niebędących tajemnicą zawodową należą np. tajemnica przedsiębiorstwa¹⁴, tajemnica statystyczna¹⁵ czy tajemnica negocjacji¹⁶. Ustawodawca wyróżnia również specyficzny rodzaj tajemnicy związany z tzw. ochroną informacji niejawnych. Zgodnie z art. 1 ustawy o ochronie informacji niejawnych¹⁷ informacją niejawną jest informacja, której nieuprawnione ujawnienie spowodowałoby lub mogłoby spowodować szkody dla Rzeczypospolitej Polskiej albo byłoby z punktu widzenia jej interesów niekorzystne.

Mając na uwadze powyższe kryteria, trzeba stwierdzić, że tajemnica posługi religijnej nie należy do tajemnicy prawnie chronionej, gdyż obowiązek jej ochrony nie wynika z żadnego konkretnego przepisu, jak również nie przynależy do informacji niejawnych w rozumieniu wskazanym wyżej. To natomiast, czy tajemnica duszpasterska należy do tajemnic zawodowych, wymaga rozpatrzenia, w jaki sposób ustawodawca polski postrzega samą tajemnicę zawodową.

2.1. „Tajemnica duszpasterska” a tajemnice zawodowe

Zgodnie z art. 180 § 1 k.p.k. osoby zobowiązane do zachowania tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji mogą odmówić zeznać co do okoliczności, na które rozciąga się ten obowiązek, chyba że sąd lub prokurator dla dobra wymiaru sprawiedliwości zwolni te osoby z obowiązku zachowania tajemnicy, jeżeli ustawy szczególne nie stanowią inaczej. W myśl natomiast art. 180 § 2 k.p.k. osoby obowiązane do zachowania tajemnicy adwokackiej (a także tajemnicy notarialnej, radcy prawnego, doradcy podatkowego, lekarskiej, dziennikarskiej lub statystycznej) mogą być przesłuchiwane co do faktów objętych tą tajemnicą tylko wtedy, gdy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, a okoliczność nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. Z powyższego wynika zatem, że osobom zobowiązanym do zachowania tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu ustawodawca przyznaje – w zakresie okoliczności, na które rozciąga się

¹⁴ Zob. art. 11 ust. 3 Ustawy z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, Dz.U. Nr 47, poz. 211, z późn. zm.

¹⁵ Zob. art. 10 Ustawy z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań, Dz.U. Nr 47, poz. 277.

¹⁶ Zob. art. 721 § 1 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.

¹⁷ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych, Dz.U. Nr 182, poz. 1228.

ten obowiązek – prawo do odmowy zeznań, zaś pięć wskazanych w art. 180 § 2 k.p.k. tajemnic zawodowych (tzn. adwokacką, notarialną, radcy prawnego, lekarską i dziennikarską) objął ochroną jeszcze silniejszą, a mianowicie zakazem przesłuchania niezależnym od woli świadka¹⁸.

Tajemnica zawodowa chroniona jest również w przepisach dotyczących kontroli operacyjnej¹⁹. Ustawa o zmianie ustawy o Policji oraz niektórych innych ustaw²⁰ w art. 19 ust. 15f pkt 2 wprowadziła jednoznaczną regulację, że jeżeli w wyniku stosowania kontroli operacyjnej pozyskane zostaną materiały, które mogą zawierać m.in. informacje stanowiące tajemnice związane z wykonywaniem zawodu lub funkcji, o których mowa w art. 180 § 2 k.p.k., służby zobowiązane są przekazać takie materiały prokuratorowi, a ten niezwłocznie przekazuje je sądowi, który zarządził kontrolę lub wyraził na nią zgodę. O tym, czy materiały zawierają informacje stanowiące wskazaną tajemnicę, rozstrzyga wówczas sąd i sąd też podejmuje decyzję, czy zachodzą przesłanki uzasadniające ewentualne wykorzystanie tych materiałów w postępowaniu, tj. czy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, a okoliczność nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. Sąd zarządza również niezwłoczne niszczenie materiałów, jeśli ich wykorzystanie w postępowaniu karnym jest niedopuszczalne (art. 19 ust. 15h).

Wskazanemu wyżej zakazowi dowodowemu w postępowaniu karnym towarzyszą rozwiązania zawarte w pozostałych ustawach proceduralnych, tj. w procedurze administracyjnej i cywilnej. Norma art. 83 § 2 k.p.a.²¹ przewiduje dla świadka

¹⁸ Zob. Z. Gostyński, *Tajemnica dziennikarska a obowiązek składania zeznań w procesie karnym*, Warszawa 1997, s. 113; P. Sowiński, *Prawo świadka do odmowy zeznań w procesie karnym*, Warszawa 2004, s. 156.

¹⁹ Kontrola operacyjna polega na: 1) uzyskiwaniu i utrwalaniu treści rozmów prowadzonych przy użyciu środków technicznych w tym za pomocą sieci telekomunikacyjnych; 2) uzyskiwaniu i utrwalaniu obrazu lub dźwięku osób z pomieszczeń, środków transportu lub miejsc innych niż miejsca publiczne; 3) uzyskiwaniu i utrwalaniu treści korespondencji, w tym korespondencji prowadzonej za pomocą środków komunikacji elektronicznej; 4) uzyskiwaniu i utrwalaniu danych zawartych w informatycznych nośnikach danych, telekomunikacyjnych urządzeniach końcowych, systemach informatycznych i teleinformatycznych; 5) uzyskiwaniu dostępu i kontroli zawartości przesyłek (zob. art. 19 ust. 6 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji).

²⁰ Ustawa z dnia 15 stycznia 2016 r. o zmianie ustawy o Policji oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 147; ustawa nowelizująca weszła w życie 7 lutego 2016 roku.

²¹ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. Nr 30, poz. 168, z późn. zm. W literaturze przedmiotu zauważa się, że organ administracyjny nie może zwolnić osoby związanej tajemnicą zawodową z obowiązku zachowania tej tajemnicy. Może natomiast przesłuchać taką osobę na okoliczności objęte tą tajemnicą, jeżeli osoba ta nie zasłania się tajemnicą

możliwość odmowy odpowiedzi na pytania, jeżeli odpowiedź na nie wiązałaby się z naruszeniem obowiązku zachowania prawnie chronionej tajemnicy zawodowej. Z kolei art. 261 § 2 k.p.c.²² pozwala świadkowi odmówić odpowiedzi na zadane mu pytanie, gdyby zeznanie miało być połączone z pogwałceniem istotnej tajemnicy zawodowej. Na mocy art. 248 ust. 2 k.p.c. uprawnienie to rozciąga się na prawo odmowy przedstawienia sądowi dokumentu, którego ujawnienie powodowałoby naruszenie istotnej tajemnicy zawodowej.

Z pozorów wydawać by się mogło, że tajemnica duszpasterska mieści się w kategorii tajemnic zawodowych. Za możliwością takiej interpretacji zdaje się przemawiać fakt, iż ustawodawca polski nie sformułował żadnej legalnej definicji „tajemnicy zawodowej”. Według zaś definicji doktrynalnej „tajemnica zawodowa istnieje, gdy wiadomość nią objęta została uzyskana przez osobę reprezentującą określony zawód, z tytułu wykonywania którego było możliwe wejście w posiadanie cudzej tajemnicy czy sekretu”²³, co zdaje się przystawać w pełni do tajemnicy duszpasterskiej. Na takie stanowisko może wskazywać również umiejscowienie duchownych, przez ministra pracy i polityki społecznej, wśród specjalistów z dziedzin społecznych i religijnych w „Klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy” stanowiącym załącznik do rozporządzenia w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania. Do specjalistów z dziedzin społecznych i religijnych zalicza się duchownych: religii możeszowej, religii muzułmańskiej, wyznania prawosławnego, wyznania rzymskokatolickiego, wyznań ewangelickich, a także zakonników i pozostałych duchownych oraz osoby konsekrowane²⁴. W literaturze przedmiotu również spotkać można pogląd

i zeznania chce złożyć. W świetle powyższego nie brak głosów, iż tajemnica zawodowa ma wymiar etyczny, gdyż skorzystanie z możliwości zasłonięcia się jej treścią ustawodawca pozostawia samemu świadkowi. Zob. Z. Kmiecik, *Zakres udostępniania akt sprawy w postępowaniu administracyjnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2 (2008), s. 95–107. W doktrynie podnosi się również, że organ prowadzący postępowanie nie ma prawnych możliwości wskazania zasadności lub niezasadności odmowy odpowiedzi na pytanie. Świadek odmawiający odpowiedzi na pytanie obowiązany jest podać podstawę prawną korzystania z tego prawa, nie podając uzasadnienia przesłanek istnienia tego prawa. Zob. B. Adamiak, J. Borkowski, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 395.

²² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. Nr 43, poz. 296, z późn. zm.

²³ Zob. M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 489; P. Sowiński, *Prawo świadka*, s. 147.

²⁴ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U. poz. 1145.

wskazujący na dopuszczalność postrzegania posługi duszpasterskiej w kategoriach wykonywania zawodu²⁵.

Problem jednak w tym, że w doktrynie zarówno karnistycznej²⁶, cywilistycznej²⁷, jak i administracyjnej²⁸, wypracowanej na gruncie art. 180 k.p.k., art. 261 k.p.c. i art. 83 k.p.a. zdecydowanie przeważa utrwalony od lat pogląd, że omawiany obowiązek zachowania tajemnicy zawodowej musi wynikać z przepisów ustawowych²⁹.

Kodeks Jana Pawła II statusu ustawy nie ma. Ustawodawca polski traktuje wprawdzie prawo kanoniczne jako „prawo”, a nie tylko zespół norm o charakterze etycznym czy moralnym (o czym świadczą jednoznacznie zapisy w szeregu aktów ustawodawczych³⁰), jednakże nie zmienia to faktu, że prawo wewnętrzne Kościoła katolickiego nie przynależy do określonych w art. 87 Konstytucji RP³¹ źródeł prawa i nie ma mocy powszechnie obowiązującej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Może ono wywoływać skutki w polskim porządku prawnym jedynie wówczas, gdy zezwala na to prawo państwowe (aktem rangi ustawowej), i tylko w zakresie objętym tym zezwoleniem. Zakazów dowodowych, które w odniesieniu do duszpasterza występują w prawie kanonicznym, żadna z ustaw obowiązujących w Polsce nie recypuje.

Tajemnica duszpasterska nie jest też w żaden sposób chroniona w kontroli operacyjnej. Żaden z obowiązujących przepisów nie zakazuje Policji ani innym

W rozporządzeniu Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 8 grudnia 2004 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania (Dz.U. z 2014 r. Nr 265, poz. 2644) duchowni sklasyfikowani zostali jako odrębna grupa, w której dokonano następującego podziału: duchowni chrześcijańscy (wyznania prawosławnego, wyznania rzymskokatolickiego, wyznania ewangelickiego, pozostali duchowni chrześcijańscy), duchowni niechrześcijańscy (religii mojżeszowej, religii muzułmańskiej, pozostali duchowni niechrześcijańscy), zakonnicy.

25 B. Pieron, *Tajemnica zawodowa (duszpasterska) duchownego*, „Annales Canonici” 12 (2016) s. 137.

26 K. Łojewski, *Instytucja odmowy zeznań w polskim prawie karnym*, Warszawa 1970, s. 151; P. Sowiński, *Prawo świadka*, s. 166.

27 Zob. m.in. T. Demendecki, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 643.

28 Zob. P. Przybysz, *Kodeks postępowania administracyjnego*, Warszawa 2014, s. 198.

29 Chociaż zdarza się, że obowiązek zawodowej dyskrecji może mieć swe źródło również w przepisach rozporządzenia, np. § 21 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, Dz.U. Nr 37, poz. 331.

30 Zob. np. art. 2, art. 15 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 29, poz. 54) czy art. 4 ust. 2, art. 5, art. 8 ust. 2, art. 14, art. 16 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318), czy też treść odwołania zawartego preambule do tego Konkordatu.

31 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483.

służbom nie tylko niejawnego inwigilowania osób duchownych w trakcie pełnionych przez nich posług, ale i gromadzenia oraz procesowego wykorzystywania materiałów z takiej inwigilacji pozyskanych (za wyjątkiem tych, zawierających tajemnicę spowiedzi). Tylko wówczas, jeśli osoba inwigilowana miałaby jednocześnie status adwokata świeckiego lub radcy prawnego, a pozyskane materiały mogły zawierać informacje związane z udzielaniem pomocy prawnej (art. 180 § 2 k.p.k.), możliwość wykorzystania takich materiałów podlegałaby sądowej weryfikacji, ze względu na regulację zawartą w przywołanym wcześniej art. 19 ust. 15f pkt 2 ustawy o Policji.

Na marginesie należy zauważyć, że w aktualnym stanie prawnym, wprowadzonym ustawą o zmianie ustawy kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw³², nawet jeśli do procesu karnego przeniknęłyby – bez wspomnianej weryfikacji sądu – materiały zawierające informacje objęte tajemnicą zawodową, to takich dowodów nie można obecnie odrzucić. Zmieniony tą ustawą art. 168a k.p.k. w swym brzmieniu obowiązującym od 15 kwietnia 2016 roku stanowi bowiem, że dowodu nie można uznać za niedopuszczalny wyłącznie na tej podstawie, że został uzyskany z naruszeniem przepisów postępowania lub za pomocą czynu zabronionego, o którym mowa w art. 1 § 1 k.k.³³, chyba że dowód został uzyskany w związku z pełnieniem przez funkcjonariusza publicznego obowiązków służbowych, w wyniku: zabójstwa, umyślnego spowodowania uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności. Jeśli więc funkcjonariusz publiczny w związku z pozyskiwaniem dowodu nie dopuści się zabójstwa, umyślnego uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności, to każdy z uzyskanych przez niego dowodów może być wykorzystany w sprawie. Nawet dowody zawierające informacje pochodzące z podsłuchów ewidentnie wadliwych, np. podsłuchów instalowanych w wyniku popełnienia przez funkcjonariuszy przestępstw innych niż wymienione wyżej, czy też stosowanych bez jakiegokolwiek zgody sądów, stanowią obecnie pełnoprawny materiał dowodowy i nie mogą być z tego powodu zdyskredytowane w procesie. Sąd rozpoznający sprawę może wprawdzie podjąć próbę odrzucenia tego rodzaju dowodu poprzez bezpośrednie zastosowanie art. 54 Konstytucji RP, jednakże w obecnym stanie prawnym taka możliwość wydaje się wysoce dyskusyjna³⁴.

³² Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 437.

³³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm. [dalej: k.k.].

³⁴ Przepis art. 54 Konstytucji RP stanowi, iż każdy ma prawo żądać m.in. usunięcia informacji zebranych w sposób sprzeczny z ustawą oraz w art. 8 ust. 2 tego aktu, który stanowi, że przepisy

2.2. Problematyka ochrony dokumentów zawierających tajemnicę duszpasterską

Zgodnie z art. 217 § 1 k.p.k. rzeczy mogące stanowić dowód w sprawie lub podlegające zajęciu w celu zabezpieczenia kar majątkowych, środków karnych o charakterze majątkowym albo roszczeń o naprawienie szkody należy wydać na żądanie sądu lub prokuratora, a w wypadku niecierpiącym zwłoki – także na żądanie Policji lub innego uprawnionego organu. Osobę mającą rzecz podlegającą wydaniu wzywa się do wydania jej dobrowolnie (art. 217 § 2 k.p.k.), a w razie odmowy dobrowolnego wydania rzeczy można przeprowadzić jej odebranie (art. 217 § 5 k.p.k.).

W przypadku przeszukania pomieszczenia lub miejsca zamkniętego należącego do instytucji państwowej lub samorządowej organ prowadzący czynność ma obowiązek zawiadomienia o zamiarze dokonania przeszukania kierownika tej jednostki, jego zastępcę albo organ nadrzędny, a następnie dopuścić te osoby do udziału w przeszukaniu (art. 222 § 1 k.p.k.). Przeszukanie pomieszczenia zajętego przez wojsko może nastąpić jedynie w obecności dowódcy lub osoby przez niego wyznaczonej (art. 222 § 2 k.p.k.).

Jeśli osoby, od których żąda się wydania dokumentów lub wobec których dokonuje się przeszukania, oświadczą, że wskazane dokumenty zawierają tajemnicę państwową, służbową, zawodową, czy też mają charakter osobisty, prowadzący przeszukanie zabezpiecza takie dokumenty w opieczętowanym opakowaniu i bez zapoznawania się z ich treścią przekazuje je organowi prowadzącemu postępowanie. Taki sam sposób postępowania dotyczy ujawnionej w trakcie czynności dokumentacji psychiatrycznej (art. 225 § 1 i 4 k.p.k.).

Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że sama Konstytucja stanowi inaczej. Na możliwość bezpośredniego stosowania przez sądy przepisów Konstytucji, jako bezpośredniej podstawy rozstrzygnięć w sprawach indywidualnych, zwracał uwagę Trybunał Konstytucyjny w postanowieniu z dnia 22 marca 2000 r., wskazując, że w świetle art. 8 ust. 2 Konstytucji „nie tylko nie ma przeszkód dla bezpośredniego stosowania konstytucji przez sądy, ale też uznać należy, że sądy powinny sięgać do tego bezpośredniego stosowania w tych wszystkich sytuacjach, gdy jest to potrzebne i możliwe”. Wbrew pozorom jednak, rozwiązanie to nie jest w pełni bezproblemowe. Bezpośrednie stosowanie Konstytucji nie może bowiem, jak zauważył to Trybunał Konstytucyjny również w cytowanym orzeczeniu, prowadzić do pomijania obowiązujących regulacji ustawowych ani też „nie może być rozumiane jako możliwość orzekania na podstawie Konstytucji zamiast orzekania na podstawie ustawy” (P 12/98, OTK Nr 2/2000, poz.67). Jeśli więc od 15 kwietnia 2016 r. kwestia eliminacji dowodów jest materią uregulowaną w ustawie, to można mieć wątpliwość, czy sądy faktycznie mają podstawę, aby oceniając dopuszczalność omawianych dowodów, stosować Konstytucję zamiast przepisy kodeksu prawa karnego.

Odnosząc powyższe uwagi do problematyki tajemnicy duszpasterskiej, przede wszystkim należy stwierdzić, że wskazane przepisy dotyczące odebrania przedmiotu i przeszukania nie przewidują norm, które zabraniałyby dokonywania tego rodzaju czynności w pomieszczeniach należących do wspólnot konfesyjnych. Jedynymi obiektami w Rzeczypospolitej Polskiej, których taki zakaz dotyczy, są lokale i budynki organów Unii Europejskich, co wynika z art. 1 protokołu (nr 7) w sprawie przywilejów i immunitetów Unii Europejskiej³⁵, oraz – jak przyjmuje się w doktrynie – biura krajowe eurodeputowanych³⁶. Co istotne przy tym, obiekty sakralne oraz inne pomieszczenia kościelne oraz należące do wspólnot wyznaniowych nie tylko nie są wyjęte spod działania przepisów dotyczących przeszukania, ale nie korzystają nawet z takich regulacji, jaką mają chociażby instytucje państwowe, samorządowe czy należące do wojska, a dokumentacja kościelna nie jest chroniona chociażby tak, jak chroniona jest jakakolwiek dokumentacja zawierająca tajemnicę zawodową czy dokumentacja lekarska. W odniesieniu do dokumentów zawierających tajemnicę duszpasterską nie istnieją żadne zakazy dowodowe, a ich pozyskanie w wyniku żądania wydania lub przeszukania nie jest obwarowane żadnymi ograniczeniami. Tego rodzaju dokumenty nie mają statusu dokumentów zawierających informacje objęte tajemnicą państwową, służbową, zawodową lub inną chronioną ustawą, o których mowa w art. 225 § 1 k.p.k., bowiem tajemnica duszpasterska – jak wskazano wyżej – do żadnej z kategorii wymienionych tajemnic nie przynależy.

Regulacja określona w art. 225 § 1 k.p.k. polegająca na tym, że zatrzymane pisma lub dokumenty dostarcza się prokuratorowi lub sądowi w opieczętowanym opakowaniu, bez ich odczytania, może mieć w pewnym zakresie zastosowanie również w odniesieniu do wspólnot konfesyjnych, ale tylko wówczas, gdy osoba, u której dokonano zatrzymania, lub u której przeprowadza się przeszukanie, oświadczy, że zabezpieczone pisma mają charakter osobisty.

Wszystkie inne pisma, a więc np. urzędowe dokumenty kościelne czy też urzędowe dokumenty należące do związków wyznaniowych, nie mając statusu dokumentów zawierających wskazane, ustawowo uznane tajemnice, ani też nie będąc dokumentami o charakterze osobistym, nie korzystają z żadnej ochrony³⁷.

³⁵ 7. Protokół w sprawie przywilejów i immunitetów Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 310 z 16.12.2004 r., s. 261–266.

³⁶ M. Tomkiewicz, *Czynności przeszukania w pomieszczeniach kościołów i związków wyznaniowych. Zatrzymanie dokumentów i innych rzeczy*, „Annales Canonici” 14 (2018) nr 1, s. 123–146.

³⁷ M. Tomkiewicz, *Czynności przeszukania*, s. 139.

2.3. Konsekwencje ujawnienia tajemnicy posługi religijnej w prawie polskim

Zgodnie z art. 266 § 1 k.k. każdy, kto wbrew przepisom ustawy lub przyjętemu na siebie zobowiązaniu, ujawnia lub wykorzystuje informację, z którą zapoznał się w związku z pełnioną funkcją, wykonywaną pracą, działalnością publiczną, społeczną, gospodarczą lub naukową podlega karze grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat dwóch.

Wobec tego, że – jak wskazano wyżej – żadna z obowiązujących ustaw nie statuuje obowiązku zachowania tajemnicy duszpasterskiej (tajemnicy posługi religijnej), naruszenie tego rodzaju tajemnicy nie będzie naruszeniem przepisów ustawy. Pojawia się jednak pytanie, czy duszpasterz naruszający tajemnicę, którą pozyskał w związku z pełnioną posługą, nie narusza obowiązku dyskrecji wynikającego z przyjętego zobowiązania.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że w art. 266 § 1 k.k. ustawodawca objął penalizacją ujawnienie tajemnicy nie tylko ustawowej, ale i umownej, przy czym owo zobowiązanie umowne do zachowania dyskrecji nie musi być w umowie zwerbalizowane wprost³⁸. Zgodnie bowiem z art. 56 k.c. czynność prawna wywołuje skutki nie tylko w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają z ustawy, z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów. Przyjmuje się również, że obowiązek zachowania dyskrecji może wynikać z norm etyki wiążącej przedstawicieli danej profesji³⁹, i to bez względu na to, czy normy te zostały ujęte w formie pisanych kodeksów deontologicznych, czy też funkcjonują jedynie jako normy niepisane⁴⁰. Jeżeli obowiązek zachowania tajemnicy ma źródło w etyce, to staje się on elementem umowy o świadczenie usługi i może być uznany za obowiązek zachowania tajemnicy wynikający z przyjętego zobowiązania, a to oznacza, że mieści się w zakresie penalizacji art. 266 § 1 k.k.⁴¹

Z powyższego wynika zatem, że duszpasterz w przypadku ujawnienia tajemnicy związanej z wykonywaną posługą może być pociągnięty do odpowiedzialności za popełnienie przestępstwa z art. 266 § 1 k.k., przy czym odpowiedzialność

³⁸ E. Plebanek, M. Rusinek, *Ujawnienie tajemnicy zawodowej w procesie karnym a odpowiedzialność karna*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” (2007) nr 1, s. 77.

³⁹ E. Plebanek, M. Rusinek, *Ujawnienie tajemnicy*, s. 77.

⁴⁰ E. Plebanek, M. Rusinek, *Ujawnienie tajemnicy*, s. 76 i literatura tam przywołana.

⁴¹ E. Plebanek, M. Rusinek, *Ujawnienie tajemnicy*, s. 76.

duszpasterza wynikać będzie w takim przypadku nie z naruszenia obowiązku ustawowego, lecz z naruszenia norm etycznych będących elementem przyjętego zobowiązania.

Powyższa konkluzja wskazuje na istnienie swoistego paradoksu: duszpasterz nie może w postępowaniu przed organami ścigania czy przed sądami państwowymi uchylić się od złożenia zeznań lub odpowiedzi na pytania, powołując się na tajemnicę duszpasterską (gdyż ta nie ma statusu tajemnicy zawodowej), natomiast za naruszenie tej tajemnicy (rozumianej jako ujawnienie informacji powziętej w związku z wykonywaną działalnością społeczną) może ponieść odpowiedzialność karną określoną w art. 266 k.k.

Wnioski

Udzielając odpowiedzi na pytania postawione we Wstępie, w tym na pytanie tytułowe, przede wszystkim należy stwierdzić, że ani prawo kanoniczne, ani prawo polskie nie rozpoznaje *expressis verbis* tajemnicy duszpasterskiej. O ile jednak prawo kanoniczne zawiera regulacje, które ograniczają możliwości żądania od duszpasterza udzielenia informacji, które uzyskał przy pełnieniu posługi religijnej (poza sakramentem spowiedzi), o tyle prawo polskie takich mechanizmów nie przewiduje.

W prawie polskim nie ma żadnego przepisu, który statuowałby ochronę tajemnicy posługi religijnej (tajemnicę duszpasterską) i wprowadzał jakiegokolwiek zakazy lub ograniczenia dowodowe dotyczące rozmów, porad duchowych czy kierownictwa duchowego, które spowiedzią nie są. Oznacza to, że duchowny będący kierownikiem duchownym lub adwokatem kościelnym udzielającym np. pomocy prawnej w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, w przypadku powołania go na świadka w postępowaniu przed sądem powszechnym lub administracyjnym (np. w sprawie o pedofilię, znęcanie się, zniesławienie, eksmisję itd.) nie ma żadnej możliwości od uchylenia się od ujawnienia w tym postępowaniu informacji, które powziął w trakcie świadczonej posługi.

Taki stan rzeczy wskazuje na istnienie poważnej luki prawnej zagrażającej wolności sumienia i wyznania głównie osób deklarujących swoją przynależność do kościołów i innych związków wyznaniowych, w których praktykuje się posługi religijne o stopniu intymności zbliżonym do sakramentu spowiedzi. Przesłuchanie w charakterze świadka osoby duchownej na okoliczności dotyczące informacji uzyskanych w trakcie tego rodzaju posługi jest jawnym pogwałceniem owych

wolności. W taki sam sposób należałoby ocenić również ewentualne zatrzymanie przez organ procesowy materiałów zawierających informacje objęte tajemnicą duszpasterską (np. listów czy pamiętników przekazanych przez penitenta kierownikowi duchowemu).

Istniejący stan rzeczy, z uwagi na brak pełnej regulacji prawnej, wymaga *de lege ferenda* zmiany ustawodawczej. Zmiana ta, jak się wydaje, mogłaby polegać na uznaniu tajemnicy duszpasterskiej za *sui generis* tajemnicę zawodową i na objęciu jej taką ochroną, jaką mają tajemnice zawodowe. Ochronę taką można byłoby zamieścić w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁴² poprzez wprowadzenie zapisu, że tajemnica duszpasterska obejmuje wszelkie informacje, jakie osoba duchowna oraz zakonna uzyskała w związku z udzielaniem posługi religijnej. W odniesieniu do samego pojęcia „posługa religijna” zauważyć należy, że termin ten nie jest definiowany na gruncie prawa kanonicznego. W prawie polskim również nie jest on definiowany ustawowo, jednak jest terminem ustawowym, który występuje w kilkudziesięciu aktach prawnych prawa polskiego⁴³.

Postulowaną zmianę można byłoby wprowadzić poprzez nowelizację art. 12 wymienionej ustawy i nadanie tej normie następującej treści:

„Art. 12 [Duchowni, osoby zakonne] 1. Duchowni oraz osoby zakonne kościołów i innych związków wyznaniowych, ustanowione według przepisów prawa wewnętrznego kościoła lub innego związku wyznaniowego, korzystają z praw i podlegają obowiązkom na równi z innymi obywatelami we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Są oni w ramach obowiązujących przepisów ustaw zwolnieni z obowiązków niemożliwych do pogodzenia z pełnieniem funkcji duchownego lub osoby zakonnej. *Osoby te zobowiązane są do zachowania tajemnicy duszpasterskiej, która obejmuje wszelkie informacje uzyskane w związku z udzielaniem posługi religijnej*”.

⁴² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. Nr 29, poz. 155.

⁴³ Termin „posługa religijna” występuje m.in. w: art. 106 kodeksu karnego wykonawczego; rozporządzeniu w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych; art. 31 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w RP; art. 16 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP; art. 19 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP; art. 27 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (analogicznie u adwentystów, zielonoświątkowców, mariawitów); art. 45 ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne; art. 415 ustawy o cudzoziemcach; art. 66a ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich; art. 19 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

W ramach uwag *de lege ferenda* należałoby postulować także wprowadzenie do procedury karnej (k.p.k.) oraz do reguł postępowania w sprawach o wykroczenia (k.p.w.) takich zapisów, które mogłyby chronić obiekty należące do kościołów i innych związków wyznaniowych przed nadmierną ingerencją władzy państwowej, a tym samym respektować wyrażoną m.in. w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP zasadę autonomii i niezależności w stosunkach między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi. Ochroną tą należałoby objąć również dokumenty zawierające tajemnicę duszpasterską, w sposób przynajmniej zbliżony do ochrony, jaką objęte są dokumenty zawierające tajemnicę obrończą lub tajemnicę zawodową.

Powyższe postulaty wydają się uzasadnione, jeśli zważy się, że już pod rządami kodeksu postępowania karnego z 1928 roku dostrzegano, iż występujący w polskiej procedurze karnej bezwzględny zakaz dowodowy odnoszący się jedynie do faktów uzyskanych przez duchownego na spowiedzi nie daje należytej rękojmi poszanowania swobody praktyk religijnych. W ówczesnej doktrynie karnistycznej wyraźnie kwestionowano trafność ograniczenia zakazu dowodowego jedynie do faktów, które powierzono duchownemu na spowiedzi, z pominięciem faktów, o których duchowny dowiedział się w związku z wykonywaniem innej pracy duszpasterskiej.

Warto również odnotować, że na gruncie prawa świeckiego tajemnicę duszpasterską od dawna chronią już ustawy karno-procesowe wielu państw, m.in. prawo austriackie, niemieckie, prawo kantonu Zurych, Aargau, Solothurn i kantonu Lucerna. Dla przykładu można wskazać, że przepisy procedury austriackiej wprost stanowią, iż „nie wolno przesłuchiwać w charakterze świadków – przy ogólnej nieważności ich zeznań – duchownych co do tego, co im powierzono w czasie spowiedzi albo poza nią, w sytuacji zobowiązującej osobę duchowną do ścisłej tajemnicy”⁴⁴.

44 Z. Kwiatkowski, *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005, s. 176.

ABSTRACT

Can, when and how can a priest be required to disclose information obtained while performing his ministry?

The article deals with the issue of the so-called pastoral secrecy in canon law and in Polish law and contains an attempt to answer a number of questions that arise in this matter. The fundamental question is whether, apart from the secrecy of confession, both legal orders mentioned recognize and protect the secrecy that includes information obtained while performing other religious services. In what situations can a pastor be required to disclose information obtained while performing pastoral ministry and what is the scope of responsibility of the depositary of this secret in the event of unauthorized disclosure? Can a priest who is, for example, the spiritual director of a person suspected of committing a crime, be questioned as a witness in such a case, and can the law enforcement authorities, in order to obtain possible evidence of a crime, conduct a search, e.g. in a church or curia, and retain documents there without any restrictions found? Can information obtained as a result of secret surveillance (telephone tapping) of a clergyman and a person who asked for spiritual advice be used in the process? Based on the analysis of applicable legal regulations, the article presents *de lege ferenda* postulates.

Keywords: professional secret, official secret, pastoral secret, religious service

ABSTRAKT

Czy, kiedy i jak można żądać od duszpasterza ujawnienia informacji uzyskanych przy pełnieniu posługi?

Artykuł dotyczy problematyki tzw. tajemnicy duszpasterskiej w prawie kanonicznym oraz w prawie polskim i zawiera próbę odpowiedzi na szereg pytań, które pojawiają się w tej materii. Pytaniem zasadniczym jest, czy oprócz tajemnicy spowiedzi, oba wymienione porządki prawne rozpoznają i chronią tajemnicę, która obejmuje informacje pozyskane przy pełnieniu innych posług religijnych. W jakich sytuacjach można żądać od duszpasterza ujawnienia informacji uzyskanych przy pełnieniu posługi duszpasterskiej i jaki jest zakres odpowiedzialności depozytariusza tej tajemnicy w przypadku nieuprawnionego jej ujawnienia? Czy duszpasterz będący np. kierownikiem duchowym osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa może być w takiej sprawie przesłuchany w charakterze świadka i czy w celu pozyskania ewentualnych dowodów przestępstwa organy ścigania mogą dokonać przeszukania, np. w kościele lub kurii, i bez żadnych ograniczeń zatrzymać znalezione

tam dokumenty? Czy można wykorzystać procesowo informacje pozyskane w wyniku niejawnego inwigilacji (telefonicznego podsłuchu) duchownego i osoby, która prosiła o poradę duchową? W oparciu o analizę obowiązujących regulacji prawnych, artykuł prezentuje postulaty *de lege ferenda*.

Słowa kluczowe: tajemnica zawodowa, tajemnica urzędowa, tajemnica duszpasterska, posługa religijna

BIBLIOGRAFIA

1. Adamiak B., Borkowski J., *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Warszawa 2011.
2. Braciak J., *Prawo do prywatności*, Warszawa 2004.
3. Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., Mozgawa M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
4. Gostyński Z., *Tajemnica dziennikarska a obowiązek składania zeznań w procesie karnym*, Warszawa 1997.
5. Jagielski M., *Konstytucjonalizacja ochrony prywatności*, w: *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, red. R. Małajny, Katowice 2008.
6. Kański L., *Prawo do prywatności, nienaruszalności mieszkania, i tajemnicy korespondencji*, w: *Prawa człowieka. Model prawny*, red. R. Wieruszewski, Wrocław 1991, s. 321–347.
7. *Kodeks kanonów Kościołów wschodnich*, promulgowany przez papieża Jana Pawła II, Lublin 2002.
8. *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. naukowa A. Jakubecki, Warszawa 2014.
9. *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski, Poznań 1984.
10. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.
11. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483.
12. Kopff A., *Koncepcja praw do intymności i do prywatności życia osobistego*, „Studia Cywilne” (1972) nr 20, s. 16–35.
13. Kwiatkowski Z., *Zakazy dowodowe w procesie karnym*, Kraków 2005.

14. Łojewski K., *Instytucja odmowy zeznań w polskim prawie karnym*, Warszawa 1970.
15. Pieron B., *Tajemnica zawodowa (duszpasterska) duchownego*, „Annales Canonici” 12 (2016), s. 131–153.
16. Plebanek E., Rusinek M., *Ujawnienie tajemnicy zawodowej w procesie karnym a odpowiedzialność karna*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” (2007) nr 1, s. 73–99.
17. Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Istruzione Dignitas connubii sulle norme da osservarsi nei tribunali ecclesiastici nelle cause matrimoniali*, 25.01.2005, Città del Vaticano 2005.
18. 7. Protokół w sprawie przywilejów i immunitetów Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 310 z 16.12.2004 r., s. 261–266.
19. Przybysz P., *Kodeks postępowania administracyjnego*, Warszawa 2014.
20. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych, Dz.U. Nr 37, poz. 331.
21. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 7 sierpnia 2014 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U. z 2014 r. poz. 1145.
22. Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 8 grudnia 2004 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz.U. z 2014 r. Nr 265, poz. 2644.
23. Sowiński P., *Prawo świadka do odmowy zeznań w procesie karnym*, Warszawa 2004.
24. Szytchmiller R., *Proces sporny*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 5: *Księga VII. Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007, s. 123–315.
25. Tomkiewicz M., *Czynności przeszukania w pomieszczeniach kościołów i związków wyznaniowych. Zatrzymanie dokumentów i innych rzeczy*, „Annales Canonici” 14 (2018) nr 1, s. 123–146.
26. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. Nr 30, poz. 168, z późn. zm.
27. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. Nr 16, poz. 93, z późn. zm.
28. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. Nr 43, poz. 296, z późn. zm.
29. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. Nr 29, poz. 155.

30. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 29, poz. 54.
31. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990, Nr 30, poz. 179, z późn. zm.
32. Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, Dz.U. Nr 47, poz. 211, z późn. zm.
33. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm.
34. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.
35. Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań, Dz.U. Nr 47, poz. 277.
36. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych, Dz.U. Nr 182, poz. 1228.
37. Ustawa z dnia 15 stycznia 2016 r. o zmianie ustawy o Policji oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 147.
38. Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2016 r. poz. 437.
39. Warren S. D., Brandeis L. D., *The Right to Privacy*, „Harvard Law Review” 4 (1890) nr 5, s. 193–220.

Możliwość udzielenia sakramentu bierzmowania osobom z niepełnosprawnością intelektualną

Jednym z aktualnych tematów, zarówno w dyskusji teologiczno-prawnej, jak i w praktyce duszpasterskiej, jest zagadnienie udzielenia sakramentu bierzmowania osobom z niepełnosprawnościami intelektualnymi różnego stopnia. Wystarczy przedstawić kilka argumentów, aby zauważyć, jak różne są opinie na ten temat. Uważa się na przykład, że skoro ten sakrament nie jest do zbawienia konieczny, to nie ma potrzeby udzielać go osobom niepełnosprawnym intelektualnie; że te osoby nie mają wystarczającej świadomości, aby go przyjąć; a nawet, że trudność stanowi samo przygotowanie ich do przyjęcia sakramentu, gdyż liczba materiałów dydaktycznych jest znikoma. Ponadto w dyskusji naukowej bardzo często podnosi się aspekt wymagań stawianych kandydatom do sakramentów oraz obowiązku ich przestrzegania, aby nie obniżyć godności sakramentu czy też nie zacierać jego znaczenia, a mianowicie środka, przez który Bóg działa ze swoją łaską wobec tego i wraz z tym, kto go przyjmuje.

W obliczu tych dylematów w artykule postanowiono zbadać – z punktu widzenia prawa kanonicznego – jakie warunki stawia Kościół osobom przyjmującym ten sakrament, a także czy i w jakim stopniu mogą je spełnić osoby niepełnosprawne intelektualnie, zważywszy na ogólne prawo wiernych do sakramentów. W kolejnym etapie zajęto się teologicznym wymiarem sakramentu bierzmowania, aby wykazać, jakie są jego owoce, szczególny charakter i działanie, także w perspektywie osób niepełnosprawnych umysłowo. Na koniec, rozpatrując równość wszystkich w przystępowaniu do sakramentów, ukazano rozwiązanie problemu.

1. Egzegeza kan. 889 KPK¹ ze szczególnym uwzględnieniem osób niepełnosprawnych

W pierwszej kolejności należy przeanalizować przepisy prawa kanonicznego, które określają warunki stawiane kandydatom do sakramentu bierzmowania. Właściwa egzegeza będzie punktem wyjścia do innych rozważań w kwestii osób niepełnosprawnych umysłowo jako kandydatów do przyjęcia tego sakramentu.

1.1. Egzegeza kan. 889 KPK

Kanon dotyczący osób przyjmujących bierzmowanie jest podzielony na dwa paragrafy, pierwszy dotyczy warunków do jego ważnego przyjmowania, drugi zaś dotyczy warunków godziwego otrzymania tego sakramentu. W tej analizie dokonamy egzegezy obu paragrafów w szczególności pod kątem badania sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną.

1.1.1. Elementy konieczne do ważności – zdolność przyjęcia bierzmowania

Zgodnie z pierwszym paragrafem kan. 889 KPK „Každy ochrzczony i jedynie ten, kto został ochrzczony, a nie był jeszcze bierzmowany, jest zdolny (*capax*) do przyjęcia bierzmowania”. Na podstawie kan. 10 KPK należy stwierdzić, że warunki podane w tym paragrafie są wymagane do ważności. W kwestii konieczności chrztu do przyjęcia sakramentu bierzmowania, podobnie jak innych sakramentów, wystarczy wspomnieć kan. 842 § 1 KPK, który stwierdza, że do ważności innych sakramentów potrzebne jest wcześniejsze przyjęcie sakramentu chrztu świętego. Wynika to z faktu, że sakrament chrztu jest bramą sakramentów (*ianua sacramentorum*) (por. kan. 849 KPK)². Jest to warunek wynikający z Bożego ustanowienia i dlatego

1 Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022 [dalej: KPK].

2 „Pierwsze miejsce wśród wszystkich sakramentów zajmuje chrzest święty, który jest bramą życia duchowego; przez niego stajemy się członkami Chrystusa i uczestnikami ciała Kościoła” (Sobór Florencki, Bulla unii z Ormianami *Exultate Deo*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, arabski, ormiański, polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. 3: 1414–1445, Kraków 2007, s. 509).

nie może podlegać żadnym zmianom, dokonywanym przez jakąkolwiek władzę ludzką, kościelną czy tym bardziej świecką³.

Z drugiej strony, ze względu na sakramentalny charakter wyciskany przez bierzmowanie, podobnie jak chrzest i święcenia, sakramentu tego nie można powtarzać (por. kan. 845 § 1 KPK). W porównaniu do poprzedniego kodeksu warunki te nie uległy zmianie ze względu na ich teologiczny charakter, chociaż w przepisie kodeksu prawa kanonicznego 1917 roku⁴ nie wspomiano, że do przyjęcia tego sakramentu niezdolna jest osoba już bierzmowana (por. kan. 786 CIC 1917)⁵. Warunek niepowtarzania sakramentów wyciskających charakter został jednak przedstawiony w kan. 732 CIC 1917, któremu odpowiada dzisiejszy kanon mówiący o charakterze sakramentów (por. kan. 845 § 1 KPK). W ten sposób precyzyjnie zostało stwierdzone jednocześnie, że ten sakrament wyciska charakter, który na zawsze nazaczy życie chrześcijanina przyjmującego bierzmowanie⁶.

Z tego powodu owe dwa wymagania stawiane kandydatom należy traktować jako warunki do ważnego przyjęcia tego sakramentu⁷. A bardziej precyzyjnie należałoby powiedzieć, że są to warunki określające zdolność (łac. *capacitas* od *capax*⁸) kandydata do przyjęcia bierzmowania⁹. W perspektywie czynności prawnej (*actus iuridicus*), do której niektórzy zaliczają również sakramenty, zdolność prawna to podstawowy element konieczny do ważności takiej czynności (por. kan. 124 § 1 KPK).

³ Por. T. Rincón-Pérez, *Can. 889*, w: *Exegetical commentary on the Code of canon law*, t. 3/1, Chicago 2004, s. 534.

⁴ *Codex Iuris Canonici Pii x Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae xv auctoritate promulgatus*, 27.05.1917, „Acta Apostolicae Sedis” 9 (1917) pars 2, s. 1–593 [dalej: CIC 1917].

⁵ Por. M. Pastuszko, *Sakrament bierzmowania*, Kielce 2005, s. 283.

⁶ Por. A. Celeghin, *Disposizioni per l'ammissione alla cresima e itinerario mistagogico*, w: *Quando si diventa cristiani. I sacramenti dell'iniziazione: indicazioni canoniche e pastorali*, a cura di G. Trevisan, Milano 2003, s. 198.

⁷ „A więc ani wiek, ani zdolność używania rozumu, ani inne przymioty, oprócz wyżej wymienionych, nie są wymagane do ważnego przyjęcia sakramentu bierzmowania” (T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2: *Lud Boży, jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 2010, s. 337).

⁸ Por. M. Plezia, *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, Warszawa 1998, s. 425.

⁹ Por. T. Rincón-Pérez, *Can. 889*, s. 534–535.

1.1.2. Elementy konieczne do godziwości

Drugi paragraf kan. 889 KPK wymienia elementy konieczne do godziwego przyjęcia sakramentu. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że są to warunki, które obowiązują poza niebezpieczeństwem śmierci. Oznacza to, że w niebezpieczeństwie śmierci wszystkie wymienione warunki do godziwości nie obowiązują. Chociaż sakrament ten nie jest niezbędny do zbawienia, to jednak prawodawca powszechny w ten sposób podkreśla wartość, jaką niesie każdy sakrament¹⁰. Jest to widoczne również w udzieleniu uprawnienia do bierzmowania *ipso iure* proboszczowi, a nawet każdemu prezbiterowi wobec kandydatów będących w niebezpieczeństwie śmierci (por. kan. 883, 3° KPK).

Poza niebezpieczeństwem śmierci natomiast, zgodnie z postanowieniem ustawodawcy, obowiązują następujące warunki: kandydat do bierzmowania powinien być odpowiednio pouczony, właściwie dysponowany i powinien móc odnowić przyrzeczenia chrzcielne (por. kan. 889 § 2 KPK). Ten paragraf jest swoistego rodzaju wyjaśnieniem przesunięcia udzielenia sakramentu bierzmowania w Kościele łacińskim do czasu osiągnięcia przez kandydata wieku rozeznania. Wymagana bowiem dyspozycja do godziwego przyjęcia sakramentu wykracza poza zdolności intelektualne dzieci¹¹. Należy podkreślić, że wszystkie trzy warunki powinny być spełnione jednocześnie¹². Zakładają zatem konieczność bycia w stanie łaski uświęcającej i z pragnieniem prowadzenia życia prawdziwie chrześcijańskiego, czyli takiego, które odznacza się zachowaniem właściwym, zgodnym z Ewangelią, widocznym również na zewnątrz (właściwa dyspozycja)¹³. Kandydat do bierzmowania powinien być stosownie przygotowany zarówno katechetycznie, jak i duchowo (odpowiednie pouczenie), posiadać odpowiednią dyspozycję¹⁴. Weryfikując to, nie należy jednak stawiać przesadnych wymagań, które umożliwiłyby dostęp

¹⁰ Por. G. Montini, *La morte come fine del mondo individuale. Il pericolo di morte nel diritto canonico: normativa e significato ecclesiologicalo*, w: *La fine del tempo*, a cura di G. Canobbio, Brescia 1998, s. 319–320 (Quaderni Teologici del Seminario di Brescia, 8).

¹¹ Por. J. Beal, J. Coriden, T. Green, *New Commentary on the Code of Canon Law*, New York 2000, s. 1086.

¹² Por. T. Rincón-Pérez, *La liturgia e i sacramenti nel diritto della Chiesa*, Roma 2014, s. 193.

¹³ Por. B. F. Pighin, *Diritto sacramentale canonico*, Venezia 2016, s. 134.

¹⁴ Według Bronisława Wenantego Zuberta sformułowanie to „oznacza postawę aktywną, wewnętrzny dynamizm przeniknięty (nacechowany) szczerą wolą otwarcia się na łaskę sakramentalną, przyjęcia jej i współdziałania z nią” (B. W. Zubert, *Prawo do sakramentów świętych*, „Studia Prawnicze KUL” (2008) nr 3, s. 125).

do sakramentu tylko „duchowej elicie”¹⁵. To duchowe i katechetyczne przygotowanie przedstawia katechizm:

Przygotowanie do bierzmowania powinno mieć na celu doprowadzenie chrześcijanina do głębszego zjednoczenia z Chrystusem, do większej zażyłości z Duchem Świętym, Jego działaniem, darami i natchnieniami, aby mógł lepiej podjąć apostolską odpowiedzialność życia chrześcijańskiego. Katecheza przed bierzmowaniem powinna także starać obudzić zmysł przynależności do Kościoła Jezusa Chrystusa, zarówno do Kościoła powszechnego, jak i wspólnoty parafialnej. Na tej ostatniej spoczywa szczególna odpowiedzialność za przygotowanie kandydatów do bierzmowania¹⁶.

Trzecim warunkiem jest możliwość odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych. Odwołanie do chrztu zakłada głębokie powiązanie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej (por. kan. 842 § 2 KPK). Przyjęcie kolejnego sakramentu we wtajemniczeniu chrześcijańskim wymaga od przyjmujących wzrostu w wierze (która została wyznana na chrzcie) w sposób jeszcze bardziej dojrzały i świadomy¹⁷.

1.1.3. Wymagania wobec niepełnosprawnych intelektualnie

W dotychczas przeprowadzonej egzegezie skoncentrowaliśmy się na warunkach wymaganych do ważności i godziwości sakramentu w ogóle. Jednak uważna lektura paragrafu drugiego kan. 889 KPK pozwala zauważyć, że oprócz klauzuli wyłączającej wszystkie przypadki niebezpieczeństwa śmierci, jest jeszcze jedna klauzula, a mianowicie stwierdzenie „kto potrafi używać rozumu”, której znaczenie bardziej zrozumiałe jest w tekście typycznym: *si rationis usu polleat*, a jeszcze dokładniej byłoby przetłumaczyć jako warunek – jeśli posiadają używanie rozumu. A zatem warunki do godziwości obowiązują tych, którzy mają używanie rozumu. W przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie nie można wymagać tych trzech warunków do godziwości, jeśli używanie rozumu nie jest na takim poziomie, aby móc je spełnić. Sakrament bierzmowania w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną będzie przyjęty w sposób ważny i godziwy nawet bez odpowiedniego

15 Por. L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico*, t. 2, Bologna 2011, s. 128.

16 *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, nr 1309.

17 Por. B. F. Pighin, *Diritto sacramentale*, s. 134.

pouczenia, rozumianego w sensie pouczenia, jakie otrzymują ich rówieśnicy, bez odpowiedniego poziomu dyspozycji i nawet jeśli nie jest możliwe odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych. W niektórych opracowaniach, a także w praktyce duszpasterskiej, pojawia się wymaganie używania rozumu jako warunku do godziwego udzielenia sakramentu bierzmowania; w taki sposób ograniczana jest możliwość przystąpienia do tego sakramentu osób niepełnosprawnych intelektualnie¹⁸. Jest to związane z tym, że odczytano klauzulę warunkującą jako warunek do godziwości, a nie weryfikującą konieczność do godziwości tych trzech wymienionych. W innych opracowaniach można spotkać się z niejasną interpretacją¹⁹. Od osób niepełnosprawnych umysłowo nie jest wymagana również intencja przyjęcia sakramentu, właśnie ze względu na brak używania rozumu²⁰.

W celu lepszego zrozumienia warto przejrzeć historię tworzenia się tej normy prawnej (kan. 889 KPK) oraz jej źródła²¹. W *Schema 1975*, który członkowie komisji do spraw rewizji kodeksu mieli w swoich rękach, interesująca nas norma miała następujące brzmienie: „ut quis licite confirmationem recipiat, nisi agatur de infante in periculo mortis versanti, requiritur usu rationis polleat atque rite sit dispositus et sufficienter instructus”²². Widać, że ta pierwotna propozycja znacznie odbiega

18 „Kodeks Prawa Kanonicznego wśród warunków do godziwego przyjęcia bierzmowania wymienia: posiadanie używania rozumu, bycie w stanie łaski uświęcającej, przygotowanie do odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych (katecheza, dni skupienia, pielgrzymki)”. Zob. [https://vademecumliturgiczne.pl/2017/07/26/wazne-i-godziwe-przyjmowanie-sakramentow-swietych/\(23.02.2021\)](https://vademecumliturgiczne.pl/2017/07/26/wazne-i-godziwe-przyjmowanie-sakramentow-swietych/(23.02.2021)).

19 „Z samej natury sakramentu i ze stałej tradycji Kościoła wynika, że zdolnymi do przyjęcia bierzmowania są także ochrzczone dzieci i osoby niemające zdolności rozumnego działania («pozbawione używania rozumu»). Stąd warunki ustalone w kan. 889 § 2 i kan. 891 mają wpływ na godziwe przyjęcie sakramentu, ale nie wpływają na jego ważność” (*Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. naukowa P. Majer, Warszawa 2023, s. 547). Autor pozostawia kwestię niepełnosprawnych w bardzo niejasnej sytuacji; tak przedstawiony komentarz do tych przepisów sprawia wrażenie, jakby przyjmowali oni sakrament ważnie, ale niegodziwie. „O dopuszczeniu do sakramentu bierzmowania w innym wieku może również decydować w poszczególnych wypadkach sam szafarz, gdy istnieje poważna przyczyna. Będącymi w niebezpieczeństwie śmierci należy bierzmować, gdy tylko to niebezpieczeństwo zaistnieje, bez względu na wiek (k. 891)” (A. Kokoszka, *Zobowiązujące znaki łaski*, cz. 1: *Sakramentologia moralna*, Tarnów 2003, s. 125). Z kolei ten autor nie wyjaśnia znaczenia poważnej przyczyny, a z kontekstu można byłoby wyciągnąć wniosek, że tym, którzy nie posiadają używania rozumu, należy udzielać bierzmowania tylko w niebezpieczeństwie śmierci.

20 Por. Z. Janczewski, *Ważność sprawowania sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia i święceń w porządku prawnym Kościoła katolickiego*, Warszawa 2011, s. 54.

21 Por. *Incrementa in Progressu 1983 Codicis Iuris Canonici*, comp. E. Peters, Montréal 2005, s. 818.

22 Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Coetus studiorum „De sacramentis”* (series altera: sessio III), „Communicationes” 10 (1978), s. 81–82.

od normy opublikowanej w kodeksie z 1983 roku: w początkowym brzmieniu używanie rozumu było warunkiem wymaganym do godziwości, dokonano jednak zmiany, wprowadzając klauzulę warunkową „jeśli posiada używanie rozumu”²³, która była obecna już we wszystkich późniejszych wersjach tego kanonu, aż do opublikowania nowego kodeksu.

Jeśli chodzi o źródła tego kanonu, to w kodeksie są wymienione trzy: kodeks z 1917 roku, Rytuał Rzymski z 1952 roku oraz *Obrzędy bierzmowania*. W kan. 786 CIC 1917 istniała już taka klauzula warunkująca *si usu rationis polleat*, która odnosiła się tylko do wystarczającego przygotowania, ponieważ były podane inne warunki do godziwego i owocnego przyjęcia sakramentu: oprócz wcześniej wspomnianego warunku, był jeszcze wymagany stan łaski uświęcającej, a ze względu na fakt, iż osoba nieposiadająca używania rozumu nie może utracić tego stanu łaski, klauzula warunkująca odnosiła się tylko do przygotowania²⁴. Rytuał Rzymski wspomina tylko o dzieciach²⁵, natomiast w *Obrzędach bierzmowania*, we wprowadzeniu teologicznym i pastoralnym można znaleźć następujące zalecenia, które były również źródłem tego kanonu: „należy jednak przedsięwziąć środki ostrożności, aby w razie niebezpieczeństwa śmierci albo poważnych trudności innego rodzaju, dzieci otrzymały bierzmowanie w odpowiednim czasie, nawet przed dojściem do używania rozumu i aby nie zostały pozbawione łaski sakramentalnej”²⁶. W kontekście tej klauzuli warunkującej, a dotyczącej używania rozumu, warto przytoczyć jeszcze jeden fragment, który nie jest podany jako źródło tego paragrafu, ale znajduje się wśród źródeł paragrafu pierwszego. Pochodzi on z najnowszego *Ordo confirmationis* i brzmi: „kandydat, aby otrzymać bierzmowanie, powinien być ochrzczony. Ponadto, jeżeli ma używanie rozumu, powinien być w stanie łaski, odpowiednio pouczony i przygotowany do odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych”²⁷. Wyraźnie widać, że zachowany jest warunek posiadania używania rozumu, aby wymagać zrealizowania innych warunków do godziwego przyjęcia tego sakramentu.

23 Por. T. Rincón-Pérez, *La liturgia e i sacramenti*, s. 194.

24 Por. F. M. Cappello, *Tractatus canonico-moralis. De sacramentis*, t. 1 [brak miejsca wydania] 1962, s. 172.

25 Por. *Rituale Romanum*, editio typica 1952, a cura di M. Sodi, A. Toniolo, Città del Vaticano 2008, s. 124.

26 Por. *Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2019, nr 11. Cytujemy najnowsze wydanie, chociaż nie ono jest źródłem normy kodeksowej, jednak ze względu na aktualność dyskusji, postanowiliśmy przytoczyć aktualne brzmienie tego wprowadzenia. Należy jednak podkreślić, że poprzednie wersje tylko nieznacznie się różnią, bez wpływu na istotę zagadnienia.

27 *Obrzędy bierzmowania*, nr 12.

1.2. Wniosek

Z egzegezy kanonu wynika, że osoby, które nie mają używania rozumu, czyli dzieci i osoby z nimi zrównane (por. kan. 99 KPK), z pewnością przyjmują sakrament bierzmowania ważnie. Z klauzuli warunkującej *si usu rationis polleat* należy wyciągnąć wniosek, że osoby niepełnosprawne intelektualnie, podobnie jak dzieci, są wyłączone z grona wiernych, którym stawiane są warunki wymagane do godziwego przyjęcia tego sakramentu (por. kan. 889 § 2 KPK). One bezwarunkowo przyjmują ten sakrament godziwie.

Należy również podkreślić fakt, że godziwie przyjmują ten sakrament nie tylko w niebezpieczeństwie śmierci, ale również poza takim niebezpieczeństwem. Jest to powodowane tym, że chociaż są zrównane z dziećmi, to w przypadku dzieci domniemywa się, że używanie rozumu osiągną w wieku rozeznania (por. kan. 97 § 2 KPK). Natomiast kan. 889 § 2 KPK jako uzasadnienie przesunięcia tego sakramentu po osiągnięciu wieku rozeznania, zakłada jego większą owocność w życiu chrześcijanina. W przypadku osób, które wyszły z wieku dziecięcego, ale nie osiągnęły używania rozumu w takim stopniu, by mogły zostać uznane za samodzielne, nie obowiązują inne wymagania ze względu na klauzulę warunkującą. A zatem początkowa klauzula zakładająca inną sytuację dla przypadków w niebezpieczeństwie śmierci, nie musi się być weryfikowana razem z klauzulą o używaniu rozumu. To znaczy, że zarówno niebezpieczeństwo śmierci, jak i brak używania rozumu ograniczają obowiązywalność warunków do godziwego przyjęcia sakramentu bierzmowania²⁸. Taka egzegeza potwierdza potrzebę i możliwość udzielenia bierzmowania tym, którzy nie mają używania rozumu²⁹. W praktyce zaś zostało to potwierdzone przez dokument Konferencji Episkopatu Polski uwzględniający specyfikę przygotowania niepełnosprawnych intelektualnie do sakramentu bierzmowania³⁰.

²⁸ Por. E. Frank, *I sacramenti dell'iniziazione, della penitenza e dell'unzione degli infermi*, Roma 2012, s. 86.

²⁹ Por. L. Ghizzoni, *Dare i sacramenti agli handicappati psichici gravi?*, w: *Quando si diventa cristiani. I sacramenti dell'iniziazione: indicazioni canoniche e pastorali*, a cura di G. Trevisan Milano 2003, s. 319.

³⁰ Por. Komisja Wychowania Katolickiego, *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania*, 111/7, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 29 (2017), s. 66.

2. Prawo do sakramentów

Nawet jeśli w kodeksie prawa kanonicznego w tytule o bierzmowaniu nie ma wyraźnie zapisanego prawa do tego sakramentu, to jednak należy podkreślić, że takie prawo jest jednym z fundamentalnych praw wszystkich wiernych. Prawodawca powszechny zarówno potwierdza prawo wiernych do otrzymywania pomocy duchowych zwłaszcza słowa Bożego i sakramentów, które są szczególnymi dobrami duchowymi Kościoła (por. kan. 213 KPK), jak i przedstawia obowiązek ze strony pasterzy, którzy nie mogą odmówić sakramentów tym, którzy właściwie o nie proszą, są odpowiednio przygotowani i prawo nie wzbrania im ich przyjmowania (por. kan. 843 § 1 KPK)³¹. Ponieważ wykazano, że w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną te wymagania są mniejsze, należy zatem w odczytywaniu prawa wiernych do sakramentu bierzmowania nie tylko uwzględniać normę ogólną regulującą warunki udzielenia przez szafarzy sakramentów, lecz również to, co zostało powiedziane przy egzegezie kan. 889 § 2 KPK. Innymi słowy, inaczej powinny być rozumiane terminy, właściwa prośba i odpowiednie przygotowanie (dyspozycja) w stosunku do osób posiadających używanie rozumu, a inaczej do osób niepełnosprawnych intelektualnie. Wspólne jest tylko obiektywne kryterium „prawo zabrania”, ale w przypadku niepełnosprawnych nie ma takiego zakazu, co już zostało powiedziane, a z drugiej strony osoby niepełnosprawne nie mogą zaciągnąć na siebie kar kanonicznych, które zabraniają przyjmowania sakramentów (por. kan. 1322 KPK).

Papież Benedykt XVI w posynodalnej adhortacji *Sacramentum caritatis* wyraził następujące stanowisko w kwestii przystępowania do sakramentów osób niepełnosprawnych intelektualnie: „w końcu, należy również zapewnić Komunię eucharystyczną na tyle, na ile to jest możliwe, osobom upośledzonym umysłowo, ochrzczonym i bierzmowanym: otrzymują one Eucharystię w wierze, również w wierze ich rodziny lub wspólnoty, która im towarzyszy”³². Chociaż papież wypowiada się w tonie troski o dobro duchowe osób niepełnosprawnych, to jednak nie może ująć uwadze, że jest to apel o prawo dla osób z upośledzeniami umysłowymi³³.

³¹ Por. T. Rincón-Pérez, *Can. 889*, s. 533–534.

³² Por. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007, nr 58.

³³ Podobne apele można znaleźć w wypowiedziach innych papieży: „Przez chrzest staliście się już chrześcijanami, dziećmi Bożymi, braćmi Jezusa i członkami tej wspólnoty Jego uczniów, jaką jest Kościół. Ale ten dar powinien być teraz wzbogacony i dopełniony. I taką nową łaską jest właśnie sakrament bierzmowania. Dziś Duch Święty nadaje doskonałość temu, co zapoczątkował w was w dniu waszego chrztu”

Na uwagę zasługuje fakt, że papież postuluje możliwość przyjmowania Komunii Świętej w wierze rodziny lub wspólnoty. Warto też zauważyć, że nawet w przypadku niebezpieczeństwa śmierci wymaga się od mających przyjąć Komunię Świętą dzieci, aby spełniały pewne warunki: potrafiły odróżnić Ciało Pańskie od zwykłego chleba i mogły przyjąć Komunię Świętą z szacunkiem (por. kan. 913 § 2 KPK). Takich lub podobnych wymagań prawodawca nie stawia wobec dzieci ani wobec nieposiadających wystarczającego używania rozumu w przypadku sakramentu bierzmowania (por. kan. 889 § 2 KPK). Jednocześnie warto podkreślić, że papież Benedykt XVI wspomina o udzielaniu Komunii Świętej niepełnosprawnym umysłowo, którzy zostali ochrzczeni i bierzmowani. Można zatem stwierdzić, że zakłada on, iż zostały im udzielone dwa pierwsze i potwierdza możliwość udzielenia im Eucharystii jako dopełnienia tego procesu inicjacji chrześcijańskiej w wierze rodziny lub wspólnoty.

Prawo do przyjęcia sakramentu bierzmowania, chociaż nie zostało wspomniane bezpośrednio w kodeksie prawa kanonicznego, jest zawarte w księgach liturgicznych, które również mają walor prawny (por. kan. 2 KPK). W *Obrzędach bierzmowania* mówi się o dzieciach, ale przecież osoby niepełnosprawne są w prawie zrównane z dziećmi, dlatego można ten zapis również odnieść do nich: „należy jednak przedsięwziąć środki ostrożności, aby w razie niebezpieczeństwa śmierci albo poważnych trudności innego rodzaju, dzieci otrzymały bierzmowanie w odpowiednim czasie, nawet przed dojściem do używania rozumu i aby nie zostały pozbawione łaski sakramentalnej”³⁴.

Wyraźnie o prawie do sakramentu bierzmowania również wypowiedziała się Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, która w liście z 18 grudnia 1999 roku odpowiedziała, że zawsze należy uwzględniać podstawowe prawo wiernego do sakramentów. Jeśli wierny, który wypełnia wymagane prawem powszechnym warunki, to te stawiane przez prawo partykularne – na przykład określony wiek – nie

(Jan Paweł II, Homilia wygłoszona podczas Mszy Świętej z udzieleniem Bierzmowania grupie niepełnosprawnych chłopców, 11.04.1981, w: *Nauczanie papieskie*, t. 4, cz. 1, Poznań 1989, s. 436. W swoim orędziu na Światowy Dzień Osób Niepełnosprawnych w 2019 roku papież Franciszek stwierdził: „Istotnie tworzenie dobrych praw i przełamywanie barier fizycznych jest ważne, ale niewystarczające, jeśli nie zmienia się również mentalności, jeśli nie przezwyciężymy rozpowszechnionej kultury, która nadal wytwarza nierówności, uniemożliwiając osobom niepełnosprawnym czynne uczestnictwo w zwyczajnym życiu” (Franciszek, Orędzie na Światowy Dzień Osób Niepełnosprawnych, 3.12.2019, <https://www.ekai.pl/dokumenty/orędzie-papieża-franciszka-na-swiatowy-dzien-osob-niepełnosprawnych-2019/> (29.09.2021)).

34 *Obrzędy bierzmowania*, nr 11.

powinny stać na przeszkodzie do skorzystania z fundamentalnego prawa do sakramentu. Dykasteria stwierdziła wręcz, że im bardziej wiek bierzmowania oddala się od wieku rozeznania, tym większej liczbie wiernych, którzy są zdolni do przyjęcia tego sakramentu, zostaje niesłusznie ograniczone prawo do łaski, wypływającej z niego, przez długi czas³⁵.

Podsumowując, można stwierdzić, że prawo do sakramentu jako kategoria prawna jest ściśle związane z koniecznością sakramentu, włączonego w siedem znaków, które Chrystus chciał ustanowić dla uświęcenia człowieka. I chociaż – co jest często wspominane jako argument przeciw udzielaniu sakramentu osobom niepełnosprawnym umysłowo – bierzmowanie nie jest niezbędne, *sensu stricto*, do zbawienia, to jednak obowiązek przyjęcia tego sakramentu istnieje i ma swoje różne stopnie w zależności od dyspozycji prawnej, od sytuacji życiowej wiernych oraz podejmowanych przez nich zadań w Kościele. Z pewnością można mówić o generalnej powinności przyjęcia bierzmowania przez każdego chrześcijanina³⁶. W celu lepszego zrozumienia tej kwestii warto przedstawić aspekty teologiczne sakramentu bierzmowania.

3. Teologia sakramentu bierzmowania

W celu przedstawienia najistotniejszych elementów teologii bierzmowania posłużymy się sformułowaniami zawartymi w kodeksie prawa kanonicznego. W ten sposób jednocześnie podkreślimy interdyscyplinarność podejmowanego przez nas zagadnienia. W pierwszej kolejności podejmiemy temat tego, co daje przyjęcie sakramentu bierzmowania, a więc specyficznej łaski wypływającej z jego przyjęcia. Następnie omówimy charakter tego sakramentu. Zmierzając zaś do określenia przydatności sakramentu bierzmowania dla osób niepełnosprawnych umysłowo, poruszymy również kwestię działania względem nich i wraz z nimi sakramentu bierzmowania.

³⁵ Por. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, Litterae Congregationis „Prot. N. 2607/98/L”, 18.12.1999, „Notitiae” 35 (1999) nr 11–1211–12, s. 537–540.

³⁶ Por. B. F. Pighin, *Diritto sacramentale*, s. 133.

3.1. Owoce tego sakramentu (łaska)

W kanonie doktrynalnym zawarte są następujące stwierdzenia: „Sakrament bierzmowania, który wyciska charakter i przez który ochrzczeni, postępując na drodze chrześcijańskiego wtajemniczenia, są ubogacani darem Ducha Świętego i doskonale wiążą się z Kościołem, umacnia ich i ściślej zobowiązuje, by słowem i czynem byli świadkami Chrystusa oraz krzewili wiarę i jej bronili” (kan. 879 KPK).

Sakrament bierzmowania ma ogromne znaczenie w złożonym procesie wcielenia chrześcijan do Kościoła, którego stali się członkami na chrzcie świętym. Można stwierdzić, że „jedna inicjacja ma dwa wyraźnie odrębne punkty ciężkości”³⁷. Należy zatem podkreślić jedność chrztu świętego i bierzmowania we włączaniu chrześcijan do Kościoła, a równocześnie ich różnorodność w rytych oraz w darach łask sakramentalnych.

Prawodawca przypomina, że przez sakrament bierzmowania ochrzczeni postępują na drodze chrześcijańskiego wtajemniczenia. Jest to kolejny krok w życiu duchowym. Pierwszym jest chrzest, a udoskonaleniem tego życia duchowego jest przyjęcie bierzmowania. Sakrament ten jest konieczny jako „dopełnienie łaski chrztu”³⁸. Jest on sakramentem pełnej odpowiedzialności i świadectwa chrześcijanina³⁹. W konsekwencji bierzmowania nie można oddzielić od pozostałych sakramentów wtajemniczenia; do Eucharystii prowadzi chrzest i bierzmowanie⁴⁰.

Wtajemniczenie chrześcijańskie jest również związane z otrzymaniem daru Ducha Świętego (w całej jego pełni, to znaczy ze wszystkimi Jego darami i owocami), ponieważ przez Niego ochrzczeni jeszcze doskonale łączą się z Kościołem. To dlatego należy podkreślać, że sakrament bierzmowania razem z chrztem i Eucharystią stanowią jedność sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, która powinna być zachowywana (por. kan. 842 § 2 KPK). Chociaż sakrament chrztu świętego jest jedynym niezbędnym do zbawienia, a więc skutecznym w perspektywie wieczności także bez bierzmowania i Eucharystii, to jednak należy pamiętać, że bez nich

³⁷ G. L. Müller, *Dogmatyka katolicka*, Kraków 2015, s. 682.

³⁸ *Katechizm Kościoła katolickiego*, nr 1285.

³⁹ Por. F. Courth, *I sacramenti. Un trattato per lo studio e per la prassi*, Brescia 2010, s. 182.

⁴⁰ Por. H. Sobeczko, *Problematyka duszpasterska sakramentu bierzmowania*, w: *Sakramenty i sakramentalia*, red. W. Świerżawski, Zawichost 2013, s. 47.

wtajemniczenie chrześcijańskie pozostaje niedopełnione⁴¹. Bierzmowanie jest traktowane jako „przypiecztowanie tego wydarzenia chrzcielnego”⁴².

Przez bierzmowanie łaska sakramentalna, którą ochrzczeni otrzymują w postaci samego Ducha Świętego jako daru Chrystusa Zmartwychwstałego⁴³, umacnia ich w wierze i życiu zgodnie z przyjętą wiarą. Chrześcijanin – jak nauczał św. Cyryl Jerozolimski – zostaje umocniony do walki z wrogami Boga i zaopatrzony w duchową broń, którą są prawda, sprawiedliwość, wiara, zbawienie i słowo Boże⁴⁴. Ten dar Ducha uzdalnia każdego człowieka, który go przyjmuje, do życia w charakterze dziecka Bożego⁴⁵.

Z tego sakramentu wypływa też poważne zadanie, aby wszyscy, którzy są już w pełni wtajemniczeni w chrześcijaństwo, dawali słowem i czynem świadectwo o Jezusie Chrystusie i Jego Ewangelii. W tym kontekście warto przytoczyć to, co papież Paweł VI stwierdził w konstytucji apostolskiej o bierzmowaniu. Określił je jako przypomnienie Pięćdziesiątnicy przez wylanie Ducha Świętego⁴⁶. Bierzmowanie sprawia udział w wydarzeniu zesłania Ducha Świętego i przez otrzymanie tego Ducha powoduje jeszcze doskonalsze upodobnienie do Chrystusa i większy związek z Kościołem⁴⁷. Zrozumiałe jest więc, że zadanie rodzące się z przyjętego daru jest w szczególności apostolskie⁴⁸. Sakrament bierzmowania w sposób szczególnie zobowiązuje do szerzenia wiary katolickiej, a także do publicznego bronienia jej, gdy zajdzie konieczność. Bierzmowani stają się *milites et testes Christi* – żołnierzami i świadkami Chrystusa⁴⁹.

Ze względu na łaskę i zadania wypływające z bierzmowania można ten sakrament określić jako duchowe umocnienie. Wskazuje na to sama nazwa: łacińskie *confirmatio* oznacza dosłownie „umocnienie”, podobną etymologię widać w polskim

41 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, nr 1306.

42 F.-J. Nocke, *Dottrina dei sacramenti*, Brescia 2020, s. 107.

43 Por. C. Krakowiak, *Sakrament bierzmowania*, Lublin 2012, s. 325.

44 Por. Cyryl Jerozolimski, *III Katecheza mistagogiczna*, 4, w: Cyryl Jerozolimski, *Katechezy*, tł. W. Kania, Warszawa 1973, s. 55.

45 Por. B. Testa, *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998, s. 165.

46 Por. Paweł VI, Konstytucja apostolska *Divinae consortium naturae*, 15.08.1971, w: *Obrzędy bierzmowania*, nr 12.

47 Por. C. Krakowiak, *Sakramenty w życiu chrześcijanina*, Lublin 2013, s. 47.

48 Por. *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, s. 673.

49 Por. *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, s. 652.

słowie – „bierzmowanie” pochodzi od staropolskiego „biermo” oznaczającego belkę umacniającą strop⁵⁰.

3.2. Charakter sakramentalny

Prawodawca w kan. 879 KPK podkreśla również, że sakrament bierzmowania wyciska charakter. Jest to stwierdzenie, które ma swoje ugruntowanie dogmatyczne w soborach florenckim i trydenckim. We Florencji ogłoszono, że „wśród sakramentów są trzy: chrzest, bierzmowanie i święcenia, które wyciskają na duszy duchowy znak odróżniający od pozostałych. Dlatego nie powtarza się ich u tej samej osoby”⁵¹. W podobny sposób wypowiedzieli się ojcowie Soboru Trydenckiego⁵². Podkreślono tym samym także różnicę między sakramentem chrztu a sakramentem bierzmowania: każdy z nich ma charakter odróżniający go od drugiego – chrzest wyciska swój znak, a bierzmowanie swój.

Nauka o charakterze sakramentalnym ma fundamenty w Nowym Testamencie (np. Ga 6, 17; 2 Kor 1, 22) w nauczaniu o duchowym znaku: stałym, niezmywalnym i wiecznym, wyciśniętym na duszy. Człowiekowi, który go posiada, udziela on specjalnej zdolności wykonywania i przyjmowania rzeczy świętych⁵³. Oznacza to, że po przyjęciu sakramentów, które wyciskają charakter, człowiek zmienia się ontologicznie, i to na stałe. Z tego powodu sakramenty z charakterem nie mogą być powtarzane⁵⁴.

Dzięki przyjęciu tego sakramentu bierzmowany staje się osobą umocnioną darem Ducha Świętego. Niezatarcie znamię, charakter jest znakiem, że Chrystus nazaczył chrześcijanina pieczęcią swego Ducha, aby był Jego świadkiem, udzielając mu do tego mocy z wysoka⁵⁵. Bierzmowany jest obdarzony w szczególny sposób odwagą wyznawania wiary publicznie, także w sytuacji niepokoju lub pochodzących z zewnątrz przeciwności. Szczególnie w trudnościach niezatarty charakter

50 Por. *Bierwno, Biermo*, w: *Słownik staropolski*, t. 1, Warszawa 1953–1955, s. 90.

51 Sobór Florencki, Bulla unii z Ormianami *Exultate Deo*, s. 507–509.

52 Por. Sobór Trydencki, *Kanony o sakramentach*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. 4/1: (1511–1870) *Lateran v, Trydent, Watykan 1*, Kraków 2007, s. 359.

53 Por. C. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, t. 2, Lublin 2003, s. 642.

54 Por. J. Martín de Agar, *Can. 845*, w: *Exegetical commentary on the Code of canon law*, t. 3/1, Chicago 2004, s. 416.

55 Por. M. Błaza, D. Kowalczyk, *Traktat o sakramentach*, w: M. Błaza, D. Kowalczyk, *Dogmatyka*, t. 5: *Traktat o sakramentach. Traktat o człowieku*, Warszawa 2007, s. 321.

wyciskany przez bierzmowanie jest swoistym uzdolnieniem bierzmowanego do tego, by jego działanie posiadało „dobry zapach Chrystusa” – symbolizowany przez olej krzyżma – ponieważ jego namaszczone czoło nie cofa się nawet w trudnościach⁵⁶.

3.3. Działanie *ex opere operato* i *ex opere operantis* w sakramencie bierzmowania

W teologii od XII wieku istnieje rozróżnienie na działanie sakramentu *ex opere operato* i *ex opere operantis*. Pierwsze określenie oznacza, że sakrament działa w samej swej istocie „mocą właśnie wykonanego znaku”, czy inaczej „na mocy dokonanego dzieła”; drugie określenie zakłada zaangażowanie człowieka – „mocą działającego”, czyli szafarza lub/i przyjmującego⁵⁷. Jeśli wierny ważnie przyjmuje sakrament bierzmowania, to ten widzialny znak działa w nim w sposób niewidzialny samą swoją mocą (*ex opere operato*) oraz ze względu na niego samego (*ex opere operantis*). I jak w przypadku osób niepełnosprawnych umysłowo nie można zaprzeczyć działaniu mocą samego sakramentu, tak już wątpliwości mogłoby budzić działanie ze względu na przyjmującego. Należy jednak pamiętać, że łaska nie pochodzi z posiadanej wiary i pobożności szafarza czy przyjmującego, nawet jeśli dobra dyspozycja otrzymującego sakrament jest potrzebna, by ją przyjąć, to jednak źródło tej łaski nie jest w nim⁵⁸. W istocie, obiektywnie patrząc, niepełnosprawny intelektualnie prawdopodobnie nie będzie mógł głosić Chrystusa słowem i przykładem tak, jak jego rówieśnik, który nie jest dotknięty niepełnosprawnością. Jednak relatywnie do zdolności intelektualnych może się okazać, że jego świadectwo jest o wiele bardziej przemawiające do innych osób (np. znak krzyża wykonany przez osobę z porażeniem mózgowym) niż postępowanie pełnosprawnego bierzmowanego. Każdy na swój sposób ma możliwość realizacji chrześcijańskiego stylu życia i pogłębiania relacji z Bogiem⁵⁹. Nie można zatem wykluczać również działania sakramentu ze względu na przyjmującego tę łaskę. Co więcej, może się wręcz okazać, że łaska ta będzie lepiej wykorzystana przez osobę dotkniętą intelektualną niepełnosprawnością niż np. przez osobę zdrową, która później oddała się od Kościoła. Decydujące znaczenie powinny mieć zatem przesłanki teologiczne,

⁵⁶ Por. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz, s. 672–673.

⁵⁷ Por. C. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, t. 2, s. 638.

⁵⁸ Por. A. Miralles, *I sacramenti cristiani. Trattato generale*, Roma 2016, s. 303.

⁵⁹ Por. O. Kinchyk, *Sakrament postania. Teologia sakramentu Ducha Świętego w Kościołach chrześcijańskich*, Kraków 2020, s. 364–366.

a nie założenia praktyczne. Te mogą być skoncentrowane za bardzo na predyspozycjach człowieka, a przez to mogą przysłonić aspekt nadprzyrodzony, jakim jest ekonomia zbawienia, w którą wpisuje się również sakrament bierzmowania⁶⁰. Na potwierdzenie przytoczmy słowa Jana Pawła II z adhortacji *Christifideles laici*, wedle których niepełnosprawnych nie można po prostu traktować „jako biernego podmiotu miłości i posługi Kościoła, ale jako *czynny i odpowiedzialny podmiot dzieła ewangelizacji i zbawienia*”⁶¹.

Potrzebna jest zatem również uważna formacja duchowa i duszpasterska, która pomoże rozpoznać w osobie niepełnosprawnej intelektualnie drogi do jej własnego rozwoju duchowego i dzięki której będzie można jej towarzyszyć, podkreślając odpowiedzialność, jaką ta osoba będzie w stanie podjąć, na miarę swoich możliwości⁶². Należy to czynić przez odpowiednią katechezę w rodzinie, szkole czy ośrodku dla osób z niepełnosprawnością intelektualną, troszcząc się, aby tego rodzaju formacja nie została zepchnięta na margines duszpasterstwa wspólnotowego⁶³.

4. Równość wszystkich w godności i dostępie do sakramentów

Wśród podstawowych praw wiernych wymienia się równość co do godności i działania, które to prawo wynika z racji odrodzenia w Chrystusie (por. kan. 208 KPK). Szczególnym aspektem tej równości będzie prawo do otrzymywania sakramentów (por. kan. 213 KPK), jeśli prawo tego nie zabrania (por. kan. 843 § 2 KPK). Należy stwierdzić, że te prawa są z pochodzenia Bożego, ponieważ nie nadał ich żaden ustawodawca kościelny. Dotyczą zaś spraw najwyższej wagi, które Bóg ustanowił dla swojego Kościoła, w tym prawa do sakramentu bierzmowania⁶⁴.

W świetle powyższych praw należy wspomnieć o tym, że równość wiernych powinna również wyrażać się w możliwości przystępowania do bierzmowania.

⁶⁰ Por. K. Sosna, *Nauczanie Kościoła i praktyczne porady*, w: *Jak przygotować młodzież z niepełnosprawnością intelektualną do bierzmowania?*, red. K. Sosna, Gniezno 2010, s. 29.

⁶¹ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, 30.12.1988, nr 54.

⁶² L. Sandrin, *Assistenza pastorale e spiritualità della persona con handicap mentale*, w: *Dignità e diritti delle persone con handicap mentale. Atti del Simposio promosso dalla Congregazione per la Dottrina della Fede. Roma, gennaio 2004*, Città del Vaticano 2007, s. 172.

⁶³ Por. A. Kiciński, *Katecheza przed bierzmowaniem osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 188.

⁶⁴ Por. A. Brzemia-Bonarek, *Aby nie zaprzepaścić łaski, czyli kilka słów o wieku bierzmowania*, „Bielsko-Żywieckie Studia Teologiczne” 16 (2015), s. 68.

Nie należy ograniczać tej łaski osobom niepełnosprawnym intelektualnie. Jeśli ktoś przytacza argument, że takie osoby są nieświadome tego, co przyjmują, a tym samym obniża się rangę czy godność sakramentu, to tak naprawdę nie rozumie, czym w rzeczywistości jest sakrament i czym jest dla osoby niepełnosprawnej taka łaska. Na kontrargument można przedstawić praktykę Kościołów wschodnich, zarówno katolickich, jak i akatolickich. W nich sakramentu chrzmacji zazwyczaj udziela się zaraz po chrzcie, a zatem najczęściej w wieku niemowlęcym. W takiej sytuacji nie rozróżnia się dzieci na te, które będą posiadały używanie rozumu, i na te, które nigdy nie osiągną go w wystarczającym stopniu. Chrzmację otrzymuje każdy, z wyjątkiem przypadku prawdziwej konieczności (por. kan. 695 § 1 CCEO⁶⁵). Może to być na przykład spowodowane udzieleniem chrztu w niebezpieczeństwie śmierci przez kogoś, kto nie jest kapłanem⁶⁶. Tradycyjna praktyka Kościołów wschodnich jest taka, że udziela się wszystkich trzech sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego razem, bez względu na wiek osoby przyjmującej (por. kan. 697 CCEO). W tej perspektywie należy zatem upomnieć się o równe traktowanie co do godności również osób niepełnosprawnych intelektualnie przynależących do Kościoła łacińskiego. Pasterze nie powinni odmawiać im tego sakramentu, ponieważ byłaby to niesprawiedliwa dyskryminacja i brak respektowania prawa do równego traktowania ze względu na godność dziecka Bożego. Niepełnosprawni umysłowo mają prawo być wprowadzani w tajemnicę wiary chrześcijańskiej, która mimo iż w dużym stopniu pozostaje zawsze tajemnicą, to jednak również w życiu tych osób odgrywa bardzo wielką rolę⁶⁷.

Podsumowanie

Wśród duchowych dóbr Kościoła sakramenty, obok słowa Bożego, zajmują szczególne miejsce. Każdy z tych siedmiu darów, które Chrystus ustanowił dla uświęcenia człowieka, ma swoją łaskę i każdy jest ważny na drodze wzrostu duchowego dla poszczególnych wiernych. W konsekwencji jeśli prawo nie zabrania przyjmowania

⁶⁵ *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 18.10.1990, „Acta Apostolicae Sedis” 82 (1990), s. 1045–1364.

⁶⁶ Por. P. Pinto, *Commento al Codice dei Canoni delle Chiese Orientali*, Città del Vaticano 2001, s. 580.

⁶⁷ Por. J. Stala, *Rodzina wobec niepełnosprawności intelektualnej dziecka. Obawy i nadzieje, w: Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, red. R. Buchta, K. Sosna, Katowice 2007, s. 39.

danego sakramentu (a prawodawca czyni to tylko z najważniejszych przyczyn, ponieważ ograniczanie prawa do sakramentów – pochodzące z prawa Bożego – musi być uzasadnione również prawem Bożym), to sakrament ten jest dostępny dla każdego.

Osoby niepełnosprawne umysłowo mimo, iż nie posiadają używania rozumu w kategorii kanonicznej, mają prawo do sakramentu bierzmowania, ponieważ spełniają wszystkie warunki, które prawodawca określił jako wymagane do ważności sakramentu, w takich przypadkach bowiem warunki co do godziwości nie obowiązują. Nie oznacza to, że w duszpasterstwie można całkowicie zrezygnować z przygotowań do tego sakramentu, ale bardziej chodzi o to, by dostosować te wymagania i przygotowanie do indywidualnych zdolności umysłowych konkretnego kandydata. Jest to z pewnością niełatwe zadanie, ale konieczne dla potwierdzenia, że Kościół jest pierwszym krzewicielem „cywilizacji miłości”.

ABSTRACT

The possibility to administrating the sacrament of confirmation to people with intellectual disabilities

The universal legislator, because of equality in the dignity of all the faithful, concern that everyone has access to the sacraments according to his disposition and the possibility of their fruitful reception. Therefore, one cannot agree with the statement that people with intellectual disabilities have limited access to the sacrament of confirmation, because it is not necessary for salvation. The article presents theological and juridical arguments that prove that the faithful with mental disabilities can receive confirmation. People who will most likely never use reason enough to be considered independent should not be deprived of the gifts of the Church's spiritual treasury. This theological and juridical reflection is an attempt to discuss with sceptics, and at the same time it can be an encouragement for parents and pastors to look for ways to the best pastoral care of people with disabilities in order to fruitfully receive this sacrament.

Keywords: the sacrament of confirmation, intellectual disability, the use of reason, the right to the sacraments, the disposition to receive confirmation

ABSTRAKT

Możliwość udzielenia sakramentu bierzmowania osobom z niepełnosprawnością intelektualną

Prawodawca powszechny ze względu na równość w godności wszystkich wiernych troszczy się o to, aby każdy miał dostęp do sakramentów na miarę swoich dyspozycji i możliwości ich owocnego przyjęcia. Dlatego nie można zgodzić się z twierdzeniem, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną mają ograniczony dostęp do sakramentu bierzmowania, ponieważ nie jest on niezbędny do zbawienia. Artykuł przedstawia argumenty teologiczne oraz prawne, które dowodzą, że wierni z upośledzeniem umysłowym mogą otrzymać bierzmowanie. Osoby, które najprawdopodobniej nigdy nie osiągną w wystarczającym stopniu używania rozumu, nie powinny być pozbawiane darów ze skarbcza duchowego Kościoła. To teologiczno-prawne rozważanie jest próbą dyskusji ze sceptykami, a jednocześnie może być zachętą dla rodziców i pasterzy, aby szukać dróg do jak najlepszego duszpasterstwa osób niepełnosprawnych w celu owocnego przyjęcia tego sakramentu.

Słowa kluczowe: sakrament bierzmowania, niepełnosprawność umysłowa, używanie rozumu, prawo do sakramentów, dyspozycja do przyjęcia bierzmowania

BIBLIOGRAFIA

1. Bartnik C., *Dogmatyka katolicka*, t. 2, Lublin 2003.
2. Blaza M., Kowalczyk D., *Traktat o sakramentach*, w: M. Blaza, D. Kowalczyk, *Dogmatyka*, t. 5: *Traktat o sakramentach. Traktat o człowieku*, Warszawa 2007, s. 215–549.
3. Beal J., Coriden J., Green T., *New Commentary on the Code of Canon Law*, New York 2000.
4. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22.02.2007.
5. Brzemia-Bonarek A., *Aby nie zaprzepaścić łaski, czyli kilka słów o wieku bierzmowania*, „Bielsko-Żywieckie Studia Teologiczne” 16 (2015), s. 55–70.
6. Cappello F. M., *Tractatus canonico-moralis. De sacramentis*, t. 1, [brak miejsca wydania] 1962.
7. Celeghin A., *Disposizioni per l'ammissione alla cresima e itinerario mistagogico*, w: *Quando si diventa cristiani. I sacramenti dell'iniziazione: indicazioni canoniche e pastorali*, a cura di G. Trevisan, Milano 2003, s. 195–216.

8. Chiappetta L., *Il Codice di Diritto Canonico*, t. 2, Bologna 2011.
9. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Coetus studiorum „De sacramentis”* (series altera: sessio III), „Communicationes” 10 (1978), s. 81–82.
10. *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 18.10.1990, „Acta Apostolicae Sedis” 82 (1990), s. 1045–1364.
11. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego, promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.
12. *Codex Iuris Canonici. Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, red. naukowa P. Majer, Warszawa 2023.
13. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, Litterae Congregationis „Prot. N. 2607/98/L”, 18.12.1999, „Notitiae” 35 (1999) nr 11–12, s. 537–540.
14. Courth F., *I sacramenti. Un trattato per lo studio e per la prassi*, Brescia 2010.
15. Cyryl Jerozolimski, *Katechezy*, tł. W. Kania, Warszawa 1973.
16. Franciszek, Orędzie na Światowy Dzień Osób Niepełnosprawnych, Watykan 3.12.2019, <https://www.ekai.pl/dokumenty/oredzie-papieza-franciszka-na-swiatowy-dzien-osob-niepelnosprawnych-2019/> (29.09.2021).
17. Frank E., *I sacramenti dell’iniziazione, della penitenza e dell’unzione degli infermi*, Roma 2012.
18. Ghizzoni L., *Dare i sacramenti agli handicappati psichici gravi?*, w: *Quando si diventa cristiani. I sacramenti dell’iniziazione: indicazioni canoniche e pastorali*, a cura di G. Trevisan, Milano 2003, s. 316–320.
19. *Incrementa in Progressu 1983 Codicis Iuris Canonici*, comp. E. Peters, Montréal 2005.
20. Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, 30.12.1988.
21. Jan Paweł II, Homilia wygłoszona podczas mszy świętej z udzieleniem bierzmowania grupie niepełnosprawnych chłopców, 11.04.1981, w: *Nauczanie papieskie*, t. 4, cz. 1, Poznań 1989, s. 436–437.
22. Janczewski Z., *Ważność sprawowania sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, uzdrowienia i święceń w porządku prawnym Kościoła katolickiego*, Warszawa 2011.
23. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
24. Kiciński A., *Katecheza przed bierzmowaniem osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Roczniki Liturgiczne” 1 (2009), s. 181–191.

25. Kinchyk O., *Sakrament postania. Teologia sakramentu Ducha Świętego w Kościołach chrześcijańskich*, Kraków 2020.
26. Komisja Wychowania Katolickiego, *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania*, 111/7, „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 29 (2017), s. 65–70.
27. Krakowiak C., *Sakrament bierzmowania*, Lublin 2012.
28. Krakowiak C., *Sakramenty w życiu chrześcijanina*, Lublin 2013.
29. Martín de Agar J., *Can. 845*, w: *Exegetical commentary on the Code of canon law*, t. 3/1, Chicago 2004, s. 416–419.
30. Miralles A., *I sacramenti cristiani. Trattato generale*, Roma 2016.
31. Montini G., *La morte come fine del mondo individuale. Il pericolo di morte nel diritto canonico: normativa e significato ecclesiologicalo*, w: *La fine del tempo*, a cura di G. Canobbio, Brescia 1998, s. 309–344 (Quaderni Teologici del Seminario di Brescia, 8).
32. Müller G. L., *Dogmatyka katolicka*, Kraków 2015.
33. Nocke F.-J., *Dottrina dei sacramenti*, Brescia 2020.
34. *Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2019.
35. Pastuszko M., *Sakrament bierzmowania*, Kielce 2005.
36. Paweł VI, Konstytucja apostolska *Divinae consortium naturae*, 15.08.1971, w: *Obrzędy bierzmowania do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2019.
37. Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2: *Lud Boży, jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 2010.
38. Pighin B. F., *Diritto sacramentale canonico*, Venezia 2016.
39. Plezia M., *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, Warszawa 1998.
40. Rincón-Pérez T., *Can. 889*, w: *Exegetical commentary on the Code of canon law*, t. 3/1, Chicago 2004, s. 533–540.
41. Rincón-Pérez T., *La liturgia e i sacramenti nel diritto della Chiesa*, Roma 2014.
42. *Rituale Romanum*, editio typica 1952, a cura di M. Sodi, A. Toniolo, Città del Vaticano 2008.
43. Sandrin L., *Assistenza pastorale e spiritualità della persona con handicap mentale*, w: *Dignità e diritti delle persone con handicap mentale. Atti del Simposio promosso dalla Congregazione per la Dottrina della Fede*. Roma, gennaio 2004, Città del Vaticano 2007.
44. Sobeczko H., *Problematyka duszpasterska sakramentu bierzmowania*, w: *Sakramenty i sakramentalia*, red. W. Świerzawski, Zawichost 2013, s. 45–63.

45. Sobór Florencki, Bulla unii z Ormianami *Exultate Deo*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, arabski, ormiański, polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. 3: 1414–1445, Kraków 2007, s. 492–543.
46. Sobór Trydencki, *Kanony o sakramentach*, w: *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski*, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, t. 4/1: (1511–1870) *Lateran v, Trydent, Watykan I*, Kraków 2007, s. 356–361.
47. Sosna K., *Nauczanie Kościoła i praktyczne porady*, w: *Jak przygotować młodzież z niepełnosprawnością intelektualną do bierzmowania?*, red. K. Sosna, Gniezno 2010, s. 7–42.
48. Stala J., *Rodzina wobec niepełnosprawności intelektualnej dziecka. Obawy i nadzieje*, w: *Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, red. R. Buchta, K. Sosna, Katowice 2007, s. 30–39.
49. Testa B., *Sakramenty Kościoła*, Poznań 1998.
50. *Vademecum liturgiczne*, <https://vademecumliturgiczne.pl/2017/07/26/wazne-i-godziwe-przyjmowanie-sakramentow-swietych/> (23.02.2021).
51. Zubert B. W., *Prawo do sakramentów świętych*, „*Studia Prawnicze KUL*” (2008) nr 3, s. 113–128.

Recenzja:

Tomasz Gałkowski CP, *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2020, ss. 221

Termin „ogólne zasady prawa” pojawia się w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku tylko raz. Kanon 19 stanowi, że w przypadku wystąpienia luki prawnej sprawę należy rozstrzygnąć z uwzględnieniem ustaw wydanych w podobnych sprawach, ogólnych zasad prawa stosowanych z zachowaniem słuszności kanonicznej i stałej opinii uczonych. Wagę tego zagadnienia dostrzegł jednak o. Tomasz Gałkowski, który poświęcił mu całą swą książkę, zatytułowaną *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*. Motywem i swego rodzaju drogowskazem rozważań w niej zapisanych były dwie, już we wstępie podkreślone, różnice – między celami zasad prawa w porządkach prawnych świeckich i w prawie kanonicznym oraz między funkcją tychże zasad w obu kodeksach prawa kanonicznego (s. 12). Teoretycznoprawny sposób ujęcia zagadnienia wpisał się w bogaty dorobek naukowy autora, obejmujący liczne prace dotyczące kwestii fundamentalnych dla prawa kanonicznego¹.

Prawo kanoniczne jest według o. Tomasza Gałkowskiego zjawiskiem przede wszystkim teologicznym, a zatem refleksja nad nim powinna być odnoszona bezpośrednio do Boga. Wobec tego sposób jej prowadzenia oraz wnioski z niej płynące powinny być rozumiane najpierw w perspektywie teologicznej, a dopiero następnie jurydycznej². Od tego założenia uzależnione zostały treść i układ książki. Ów sposób ujęcia tytułowego zagadnienia znacząco ograniczył autorowi możliwość odwoływania się do teorii prawa świeckiego, której przedstawiciele o zasadach prawa napisali niemało, a nakazał analizę zbudowaną na rozumieniu prawa kanonicznego

¹ Zob. np. T. Gałkowski, *Użyteczność określania metody w kanonistyce*, „Prawo Kanoniczne” 60 (2017) nr 1, s. 3–22; T. Gałkowski, *Prawo kanoniczne czy kościelne*, „Prawo Kanoniczne” 62 (2019) nr 1, s. 3–23; T. Gałkowski, *Definiowanie prawa kanonicznego*, „Kościół i Prawo” 10 (2021) nr 2, s. 67–84.

² Zob. E. Szałafowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, cz. 1, Warszawa 1985, s. 20.

jako strukturalnego elementu Kościoła, stanowiącego z nim nierozłączną całość³. W związku z tym w całej pracy rozważania prawne łączą się i przenikają z rozważaniami eklezjologicznymi, co – w połączeniu z bogatą refleksją historyczną – sprawia, że książka ma cechy interdyscyplinarne, to zaś jest niewątpliwie pożądane w przypadku rozpraw teoretycznoprawnych.

Monografia została podzielona na trzy rozdziały, z których każdy miał za zadanie ujęcie ogólnych zasad prawa kanonicznego w innej perspektywie, tak aby uzyskać ich jak najpełniejszy obraz. Rozdział pierwszy (s. 15–73) stanowi analizę treści kan. 19 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku. Rozdział drugi (s. 75–148) dotyczy teorii prawa kanonicznego i ukazuje tytułowe zagadnienie z perspektywy historii i jego rozumienia przez dawniejszych przedstawicieli kanonistyki. Ostatni, trzeci, rozdział (s. 149–202) ujmuje temat pracy w kontekście teologicznym, co stanowi swego rodzaju przeciwagę dla poprzednich, prawniczych rozdziałów. Na uznanie zasługują wnioski zamieszczone przy końcu każdego z rozdziałów, które pozwalają zebrać w jedno wszystkie poruszone wątki i stanowią łączniki z częściami po nich następującymi. Całość pracy zamyka się na 221 stronicach, co pozwala twierdzić, że autor nie zdecydował się na odtworzenie w pracy całości swego toku myślowego, ale przelał na papier uporządkowane wnioski z niego wynikające. Dzięki temu monografia jest przystępna dla wszystkich, którzy są zainteresowani zaproponowanym tematem.

Podział treści książki został zaplanowany według kryterium stosowanej metody. Rozdział pierwszy jest efektem interpretacji dogmatycznoprawnej, która rozłożyła na czynniki pierwsze normę wyrażoną w kan. 19 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku poprzez jej analizę według podziału hipoteza–dyspozycja w kontekście tytułowych zasad prawa. W rozdziale drugim autor posłużył się metodą teoretycznoprawną. Na początku przywołał i zreferował liczne głosy doktryny kanonistycznej, które uporządkował według stanu prawnego, na którego podstawie poszczególni kanoniści wyrażali swe poglądy – od XIX wieku poprzez kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku aż do kodeksu obowiązującego. Takie ramy czasowe rozważań autor uzasadnił poglądem, że zasady prawa znalazły się w kościelnym porządku prawnym „ze względu na działalność ustawodawcy wyrażającą się w formie kodeksowej” (s. 78). W ostatnim, trzecim, rozdziale została zastosowana metoda teologiczna, polegająca na spojrzeniu na prawo

³ Zob. R. Sobański, *Nauki podstawowe prawa kanonicznego*, t. 2. *Teologia prawa kościelnego*, Warszawa 2001, s. 15–17.

kanoniczne jako na „element strukturalny Kościoła” (s. 150). Rozważania tej części książki zostały osnute wokół dwóch refleksji. Po pierwsze, wytłumaczone zostało łacińskie pojęcie *principium*, którego znaczenie nie zamyka się w polskim słowie „zasada”, ale oznacza także „początek” i „wartość” (s. 156). Po drugie, przedstawiono prawny wymiar Kościoła jako rzeczywistość w swej najgłębszej istocie dynamiczną. Z założenia tego wyniknął wniosek, że ogólne zasady są koniecznym elementem stosowania prawa i służą poprawnemu określeniu treści kanonicznego stosunku prawnego łączącego poszczególne podmioty w konkretnej sytuacji.

Przywołany sposób rozłożenia argumentów na rozdziały jest z pewnością wyrazem chęci jak najlepszego uporządkowania wywodu. Zastanawia jednak kolejność. Czemu rozdział o charakterze teologicznym został umieszczony na końcu pracy, skoro już we wstępie autor twierdził, że właśnie ten sposób rozumienia prawa kanonicznego uważa za najważniejszy? Można przypuszczać, że było to motywowane chęcią gradacji znaczenia argumentów. W taki sposób metoda dogmatyczna została przedstawiona jako najmniej, a teologiczna najbardziej, doskonała. Być może w ten sposób o. Tomasz Gałkowski chciał pokazać, że wady pierwszej z metod mogą zostać uzupełnione przez zalety kolejnych. Dzięki temu założeniu książka stała się niejako manifestem filozoficznoprawnych poglądów autora, przekraczających jej ścisłą tematykę.

Powyższy zabieg kompozycyjny nie pozostał jednak bez wpływu na ciągłość wywodu. Wynikająca z niego konieczność omawiania niektórych kwestii z różnych perspektyw w osobnych częściach książki sprawia, że poszczególne wątki mogą wydawać się nieukończone. Jest tak chociażby w przypadku kwestii relacji normy i prawa. W rozdziale pierwszym (s. 67–69) autor przeprowadził wnioskowanie wyprowadzone z różnicy pomiędzy kan. 20 kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku a kan. 19 kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku. W kodeksie z 1917 roku w przypadku napotkania luki prawnej – bo tego właśnie dotyczą przywołane kanony – adresat normy był zobligowany do jej sformułowania na podstawie elementów wymienionych w przepisie, natomiast w obowiązującym kodeksie – do rozstrzygnięcia sprawy. Według autora oznacza to, że sformułowanie normy jest operacją intelektualną całkowicie odmienną od rozstrzygnięcia sprawy. Jak można przypuszczać, o. Tomasz Gałkowski, chcąc utrzymać spójność metodologiczną pierwszej części pracy, zbyt skupił się na literalnej wykładni przepisów obu kodeksów, co doprowadziło go do wniosku o oddzielności jurydyczności i normatywności, a także – co w tym miejscu szczególnie ważne – do utożsamienia normy prawnej

z przepisem stanowionym⁴. Tak postawiony wniosek domagał się głębszego teoretycznoprawnego wyjaśnienia. Ze względu jednak na jasną delimitację stosowanej metodologii mogło ono znaleźć się dopiero w rozdziale następnym. Autor powrócił do tego zagadnienia w ramach rozważań dotyczących słuszności kanonicznej, która stanowi kryterium stosowania zasad prawa według kan. 19 kodeksu prawa kanonicznego⁵. Dopiero refleksja na ten temat pozwoliła na odróżnienie luki ustawodawczej od luki prawnej i sformułowanie tezy, że „rozstrzygnięcie przypadku prawnego polega nie na aplikacji istniejącej normy, lecz na jej wydobyciu z sytuacji prawnej” (s. 113). Dalsze uzasadnienie omawianego zagadnienia zostało zawarte w ostatniej części pracy, w której o. Tomasz Gałkowski wytłumaczył relację między prawem a konkretnymi normami postępowania za pomocą dynamicznego wymiaru prawnego aspektu Kościoła, który sprawia, że „zadanie rozstrzygnięcia, zgodnie z brzmieniem kanonu, polega nie na ustanowieniu normy określającej prawa i obowiązki, lecz na określeniu, do kogo one należą” (s. 185).

Przedstawiony przykład pokazuje, w jaki sposób podział pracy według kryterium metody zaważył na ciągłości wywodu. Rozwiązanie problemu poruszonego w pierwszym rozdziale pracy zostało umiejscowione, niejako ratami, w jej kolejnych częściach. Wymaga to od czytelnika zwiększonej uwagi i dobrej pamięci, tak aby był w stanie efektywnie podjąć i zrozumieć zawieszony wątek po przeczytaniu – dajmy na to – pięćdziesięciu stron dotyczących innych zagadnień. Z drugiej jednak strony podjęta w książce tematyka teoretycznoprawna nie ułatwia tworzenia prostych podziałów treści i zawsze wymaga od badacza podjęcia niełatwej decyzji co do sposobu poprowadzenia refleksji.

Monografia o. Tomasza Gałkowskiego stanowi z całą pewnością rzetelne i głębokie opracowanie niełatwego zagadnienia. Zasady ogólne prawa kanonicznego, mimo że pojawiają się jako wyrażenie w kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku tylko raz, mają bardzo duże znaczenie dla aplikacji poszczególnych jego kanonów. Omawiana praca pozwala zrozumieć ich istotę i spojrzeć na nie z perspektywy o wiele szerszej niż tylko ów jeden kanon, co ma wydatne przełożenie na rozumienie stosunku kanonicznoprawnego. Na szczególne uznanie zasługuje uporządkowane zaprezentowanie i uzasadnienie przez autora jego wizji prawa kanonicznego jako

4 Zob. R. Sobański, *Nauki podstawowe prawa kanonicznego*, t. 1: *Teoria prawa kanonicznego*, Warszawa 2001, s. 69n.

5 M. Auguścik, *Miejsce i rola słuszności w prawie kanonicznym*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 23 (2014) z. 2, s. 19.

zjawiska teologalnego oraz wynikających z tego konsekwencji natury jurydycznej. Książka ta zasługuje na wnikliwą lekturę nie tylko zainteresowanych teorią prawa kanonicznego, ale wszystkich, którzy poszukują wyjaśnienia i uzasadnienia modelu jego stosowania.

Annales Canonici 18 (2022) 2

Rafał Kamiński CSMA

Hierarchiczna zależność a bezprawne działanie przełożonego.

„Sygnalista” w Kościele. 5

Przemysław Michowicz OFMConv

Osservazioni critiche sulla novella del can. 700 del codice diritto canonico

del 1983 secondo il Motu proprio “Competentias quasdam decernere”

del Sommo Pontefice Francesco 39

ks. Tomasz Rozkrut

Centralne instytucje wymiaru sprawiedliwości Kościoła według konstytucji

apostolskiej papieża Franciszka „Praedicate Evangelium” 57

ks. Lucjan Świto, Małgorzata Tomkiewicz

Czy, kiedy i jak można żądać od duszpasterza ujawnienia informacji

uzyskanych przy pełnieniu posługi? 73

ks. Bartosz Trojanowski

Możliwość udzielenia sakramentu bierzmowania osobom

z niepełnosprawnością intelektualną 95

Kacper Łądkowski

Recenzja: Tomasz Gałkowski CP, *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*,

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego,

Warszawa 2020, ss. 221 117

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie